

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Emilie Tichá

Dějiny, tradice a víra v bělohorských povídkách Václava Beneše Třebízského

History, Tradition and Faith in the White Mountain Stories of Václav Beneš
Třebízský

Poděkování

Ráda bych poděkovala docentu Václavu Vaňkovi za vstřícnost, cenné rady a čas, který věnoval vedení mé bakalářské práce. Vážím si jeho lidského a zároveň odborného přístupu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7. 5. 2022

Emilie Tichá

Abstrakt

Tématem bakalářské práce jsou vybrané aspekty povídek Václava Beneše Třebízského s bělohorskou či pobělohorskou tematikou. Jejím cílem je popsat, jakým způsobem autor v povídkách pracuje s tématy dějin, tradice a víry. Práce se zaměří zejména na vztah Třebízského postav k těmto entitám. Představí, jak je jednotliví hrdinové chápou, co pro ně tyto tři tematické celky představují a jakou roli autor svým postavám ve vztahu k dějinám, tradici a víře přisuzuje. Následně by práce mohla ukázat, jakou stopu zanechal autor v utváření celonárodního bělohorského mýtu. Prostřednictvím čtenářské reflexe povídek, v nichž svébytně konstruoval obraz bělohorských událostí, se totiž významně podílel na jeho utváření a podobě.

Klíčová slova

Bílá hora, historická povídka, dějiny, víra, tradice, Václav Beneš Třebízský

Abstract

The themes of this bachelor's thesis are selected aspects of stories by Václav Beneš Třebízský on the theme of White Mountain era. The aim of the thesis is to describe how the author works with history, tradition and faith in the short stories. The work will focus on the relationship of Třebízský's characters with these entities. It introduces how the individual heroes understand them, what these three points represent to them and what role the author attributes to his characters in history, tradition and faith. Subsequently, the work could show what legacy the author left in the national myth of the battle of White Mountain. Through the reflective reading of his stories, in which he uniquely portrays the events of the battle of the White Mountain, he shaped the myth.

Key words

White Mountain, historical prose, history, tradition, faith, Václav Beneš Třebízský

Obsah

1. Úvod	8
2. Exkurs: Bílá hora a její důsledky	11
3. Benešovy bělohorské povídky.....	13
4. Dějiny, tradice a víra	17
4.1 Dějiny.....	18
4.1.1 Události.....	18
4.1.2 Místa	21
4.1.3 Osobnosti	25
4.1.4 Jedinec a dějiny.....	29
4.1.5 Dějiny a zdroje.....	31
4.2 Tradice	34
4.2.1 Kniha.....	34
4.2.2 Mravy.....	37
4.2.3 Každodennost.....	40
4.2.4 Jedinec a tradice	44
4.2.5 Tradice a zdroje.....	46
4.3 Víra	48
4.3.1 Exulant	48
4.3.2 Jezuita.....	51
4.3.3 Prorok a panna	55
4.3.4 Jedinec a víra.....	59
4.3.5 Víra a zdroje.....	61
5. Závěr.....	63
6. SEZNAM LITERATURY	67
6.1 PRAMENY	67
6.2 ODBORNÁ LITERATURA.....	70

7. PŘÍLOHY.....	73
-----------------	----

1. Úvod

Bakalářská práce nabídne analýzu takových historických povídek Václava Beneše Třebízského, které se vztahují k bělohorským událostem, to znamená, že se buď odehrávají v bělohorské či pobělohorské éře, anebo k ní nějakým způsobem významně odkazují. V několika povídkách z cyklu *Z farních archivů* (1883) a *Ze zapomenutých pamětí* (1881–1882), jejichž příběhy se odehrávají buď v blíže nespecifikovaném čase po bitvě na Bílé hoře, anebo v 18. století, autor k bělohorským událostem explicitně neodkazuje, přesto jsou tradičně řazeny do druhého svazku *Pobělohorských elegií*.¹ Je tomu tak patrně proto, že se v zásadě jedná o varianty povídek, které lze označit za bělohorské. Právě z tohoto důvodu jsme se rozhodli uvedené povídky do své práce rovněž zahrnout.² Do rámce sledovaných povídek jsme začlenili také jediný Benešův bělohorský román *Trnovou korunu* (1881), neboť se v podstatě jedná pouze o rozsáhlejší variaci žánru bělohorské povídky. Předmětem této práce nejsou povídky, které se vztahují k předbělohorské epoše, byť i v nich Beneš k Bílé hoře někdy odkazoval.

V popředí zájmu této studie stojí tři konkrétní fenomény, které jsme nazvali dějiny, tradice a víra. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi zobecňující termíny, které jsou navíc do jisté míry navzájem prostupné, musíme nejprve přiblížit, jak je budeme v této práci chápat. Dějinami zde rozumíme historické události a osobnosti, ale také místa spjatá s významnými okamžiky minulých let. Slovo tradice bude fungovat jako nadřazený termín lidovým, rodovým a kulturním zvyklostem, potažmo okruhu každodennosti. Označení víra pak zastřeší otázky náboženství, církve či rekatolizace. Všechny tři entity budeme sledovat prizmatem bělohorského mýtu. Tato práce by tak mohla přispět k objasnění procesu vzniku jednotlivých vrstev bělohorského mýtu, na němž se Beneš Třebízský prostřednictvím svých historických próz bezpochyby podílel.

Vytýčené okruhy dějin, tradice a víry však nebyly vybrány jen proto, že se kolem výkladu jejich proměn v průběhu bělohorského a pobělohorského období spřádal mýtus již od bělohorských událostí samotných, nýbrž také proto, že právě dějiny, tradice a víra tvoří dohromady základní ideový pilíř Benešovy literární tvorby jako takové. V bakalářské práci tak zároveň rámcově

---

¹ *Pobělohorské elegie* představují dva svazky Benešových *Sebraných spisů*, které sdružují autorovu bělohorskou a pobělohorskou prózu.

² Vyjma povídky č. IX. z cyklu *Ze zapomenutých pamětí*, neboť její příběh se odehrává již v polovině 16. století.

obsáhneme i charakteristiku Benešovy specifické poetiky, jejíž obsírnější analýze odborná literatura dosud nevěnovala dostatek pozornosti.

Práce je členěna v souladu s výše vytčenými cíli. Po stručném historickém exkurzu nejprve obecně představíme Benešovu bělohorskou historickou povídku jako žánr. Potom přijde na řadu samotná analýza zmiňovaných entit. V kapitole *Dějiny*, respektive v jejích částech *Události*, *Místa*, *Osobnosti*, se pokusíme objasnit, jakou historickou látku si autor vybírá a jak s ní pracuje. V kapitole *Tradice* a v jejích částech *Knihy*, *Mravy* a *Každodennost* přiblížíme, jak se bělohorské události podle autora promítly do běžného života Čech i do jejich kultury. A konečně ve třetí kapitole *Víra* rozčleněné do oddílů *Exulant*, *Jezuita*, *Prorok a panna* se zaměříme na autorovo uchopení náboženských problémů, které podle něj souvisejí s bělohorskou porážkou. Každá z avizovaných kapitol bude obsahovat rovněž analýzu vztahu Benešových hrdinů k jednotlivým fenoménům. V těchto souvislostech se tedy zamyslíme i nad tím, jakou roli hraje jedinec v Benešově pojetí dějin, tradice i víry. V závěru kapitol dostane místo rozbor Benešových zdrojů. Uvedeme, s jakými historickými prameny Beneš Třebízský pracoval, jaké útvary orální tradice studoval a z jakých věroučných knih čerpal při psaní svých bělohorských povídek. Bakalářská práce bude zakončena závěrečným shrnutím. V příloze pak nabízíme výčet všech Benešových povídek s bělohorskou tematikou (nikoliv tedy pouze těch, které jsou zařazeny v souborném vydání Benešovy tvorby pod názvy *Pobělohorské elegie I.* a *Pobělohorské elegie II.*), a to včetně jejich stručného obsahu.

Odborné literatury, z které bychom mohli při psaní této práce čerpat, nebylo mnoho. Vedle nespočtu medailonků v nejrůznějších regionálních publikacích citelně chybí solidní moderní Benešova monografie. K dispozici jsme měli pouze starší monografii z pera Karla Václava Raisa z roku 1885,³ monografii napsanou Josefem Braunem roku 1890,⁴ a útlou monografickou studii nazvanou *Nedokončená pouť* z roku 1959, jejímiž autory byli Josef Šach a František Stuchlý,⁵ přičemž první z nich nastínil Benešův život a druhý pak jeho tvorbu. Ani jedna z těchto publikací neodpovídá dnešním nárokům na monografickou práci, jsou subjektivně zabarvené a o pečlivém uvádění zdrojů nemůže být řeči ani v jednom z případů (Rais i Braun se o to pokoušeli, Šach se Stuchlým nikoliv). Přesto však pro nás byly cenným studijním

---

³ Rais, Václav. *Václav Beneš Třebízský*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1885.

⁴ Braun, Josef. *Václav Beneš-Třebízský*. Praha: F. Topič, 1890.

⁵ Stuchlý, František – Šach, Josef. *Nedokončená pouť: čtení o Václavu Beneši Třebízském*. Praha: Lidová demokracie, 1959.

materiálem, stejně tak jako příspěvky Věry Brožové⁶ zabývající se různými aspekty Benešova díla či doslov Oldřicha Králíka k románu *V podvečer pětilisté růže*,⁷ v němž Králík obecně charakterizuje Benešovu tvorbu. V nedávné době se dílu třebízského rodáka dostalo pozornosti ve studii Pavla Šidáka, věnující se Benešovu vypravěčskému komentáři.⁸

Jako primární pramen a zdroj citací jsme vždy zvolili poslední vydání za Benešova života, které bylo, vzhledem k nízkému věku jeho dožití,⁹ ve většině případů zároveň vydáním prvním. Zpravidla jde o časopisecká vydání. Rozhodli jsme se nevycházet ze *Sebraných spisů*, které vyšly po Benešově smrti,¹⁰ neboť není známo, kdo prováděl zásahy do textu a s jakým účelem.¹¹

---

⁶ Brožová, Věra. K tvůrčí osobitosti Václava Beneše Třebízského. Historický pramen, fikce a mýtus. In: *Posel z Budče*. Kladno: Okresní úřad Kladno et al., 1999, s. 52–55.

Brožová, Věra. Tradovaná paměť kraje v pojetí Václava Beneše Třebízského. In: *Slánské rozhovory 2006: Lounsko: historie, osobnosti, literatura, památky*. Slaný: Vlastivědné muzeum Slaný et al., 2007. s. 25–30.

Brožová, Věra. Wintrova próza historického dokumentu v období krize historismu na přelomu 19. a 20. století. In: *Přednášky z 53. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2010. s. 107–118.

⁷ Králík, Oldřich. Doslov. In: Třebízský Beneš, Václav. *V podvečer pětilisté růže*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 277–294.

⁸ Šidák, Pavel. Vypravěčský komentář u Václava Beneše Třebízského. Sonda do autorské strategie české literatury konce 19. století. In: *Slovo a smysl*. Praha: Ústav české literatury a literární vědy FF UK v Praze, 2020 (17), č. 33, s. 17–38.

⁹ Zemřel v pětatřiceti letech v roce 1884.

¹⁰ *Sebrané spisy Václava Beneše Třebízského* vycházely v letech 1884–1889. Beneš se dožil vydání pouze prvního svazku.

¹¹ Značné zásahy jsme zaznamenali např. v povídce *Tryzna bělohorská*. Oproti časopiseckému vydání je znění v *Sebraných spisech* rozšířeno o vlastenecké přívlastky, věty či celé pasáže. Povídka tak vyznívá více „nacionalisticky“.

2. Exkurs: Bílá hora a její důsledky

Mají-li být tématem této práce bělohorské, resp. pobělohorské povídky bude nejprve nutné objasnit nebo spíše připomenout význam onoho přívlastku *bělohorské, pobělohorské*. Bělohorskými událostmi máme na mysli bitvu na Bílé hoře, v širším významu také dění, které jí bezprostředně předcházelo, a dění, které bezprostředně následovalo. Pobělohorskou dobou chápeme éru po událostech těsně spojených s bitvou na Bílé hoře. Její závěr lze vymezit koncem třicetileté války, případně nástupem osvícenství roku 1740, nebo zavedením tolerančního patentu a zrušením nevolnictví v roce 1781 (srov. Mikulec 1992: 4).

Bitva na Bílé hoře se odehrála 8. listopadu 1620 a byla vyvrcholením dlouhodobých politických a náboženských sporů v českých zemích. Šlo o náboženské neshody plynoucí z nuceného soužití několika konfesí, které přetrvávalo jako dědictví husitské minulosti. Většina obyvatel byli utrakvisté, katolické obyvatelstvo představovalo menšinu. K náboženskému napětí se přidávaly politické rozbroje. Habsburkové, kteří nastoupili na český trůn v roce 1526, si totiž chtěli vybudovat silnou panovnickou pozici, naráželi při tom ale na politické snahy stavovské opozice (srov. Mikulec 2020: 564–565).

Cestu k Bílé hoře klestily dva sněmy a třetí pražská defenestrace. Stavovská opozice se cítila po obou sněmech oslabena, a tak se rozhodla k razantnímu kroku (Kučera 2003: 29–35). V květnu 1618 vyhodili čeští nekatoličtí páni z oken Pražského hradu tři zaměstnance České kanceláře. Tento čin bývá označován jako třetí pražská defenestrace. Stál na počátku stavovského povstání, jež se rozrostlo v otevřený vojenský konflikt. Povstání nakonec učinila konec právě tolik zmiňovaná, ale ve skutečnosti ani ne dvouhodinová bitva na Bílé hoře. Stavovské vojsko bylo drtivě poraženo a na další odpor se již nezmohlo.

Po porážce povstání přišla odvetná reakce habsburského panovníka, na svou dobu neobvykle důsledná a krutá. Císař Ferdinand II. nechal 21. června 1621 popravít sedmadvacet účastníků povstání. Jiní stavové byli vězněni či nuceni odejít do exilu. Následovaly majetkové konfiskace. Pomyslnou tečkou za Bílou horou se stalo Obnovené zřízení zemské vydané v roce 1627,¹² které zřetelně deklarovalo dědičnost české koruny v habsburské dynastii a výlučnost katolického náboženství v českých zemích. Habsburkové tak demonstrovali svoji svrchovanost a prosadili absolutistický způsob vládnutí.

---

¹² Pro Moravu bylo Obnovené zřízení zemské vydáno o rok později.

Porážkou českých stavů na Bílé hoře tedy válečné útrapy neskončily, naopak. Třetí pražská defenestrace znamenala počátek celoevropského konfliktu, později nazvaného třicetiletá válka. Ta probíhala v letech 1618–1648. České země byly v jejím průběhu výrazně postiženy vpády vojsk obou stran a jejich rabováním. Zároveň probíhala intenzivní rekatolizace. S koncem třicetileté války se situace zklidnila. Začalo ale narůstat daňové zatížení obyvatelstva a utužoval se robotní systém (Mikulec 2020: 572–573).

Bitva na Bílé hoře byla a dosud je vnímána jako přelomová událost. Jako symbol konce jedné a začátku nové dějinné etapy. Proč je česká společnost stále citlivá na dávnou bělohorskou bitvu? – Stojí za tím mýtus, který se kolem bělohorských událostí vytvořil. Percepce bělohorských událostí byla od počátku více či méně subjektivní. Od prvních let po bitvě existovaly dva protichůdné pohledy, přičemž každá ze stran obhajovala svůj způsob jednání. Časem se však v českých zemích i v důsledku rekatolizace jako oficiální prosadil katolicko-habsburský pohled na bělohorské dění. Ten chápal vítězství na Bílé hoře jako bohem posvěcenou porážku kacířů a zkrocení zpupného národa, které byly předpokladem pro vytvoření či spíše dotvoření stabilní a jednotné monarchie (Chaline 2013: 373–387).

Zatímco v průběhu 17. století budila Bílá hora emoce, v 18. století se mohlo zdát, že se její symbolický potenciál „vyčerpal“, avšak v první polovině 19. století se znovu zrodil. Opět měl pomáhat v dosahování vytčených ideových cílů, a tak se kolem Bílé hory opět začal formovat mýtus. Obrozenci svěřili bitvě významnou úlohu v českém národním hnutí. V jejich hodnocení již nehrála klíčovou roli otázka víry, ale problém porážky národa, stále zřetelněji upadajícího do podřízené pozice. Spolu s postupným růstem nacionalismu se rozplýval dominující náboženský pohled na bělohorské události. Bílá hora začala být obrozenci chápána jako národní tragédie dalekosáhlých rozměrů (Rak 1994: 129). Zjednodušeně shrnuto, v perspektivě národních buditelů 19. století Bílá hora učinila konec národní svébytnosti. Před Bílou horou český národ žil, po Bílé hoře trpěl.

3. Benešovy bělohorské povídky

V dějinách české literatury nenajdeme autora, který by se ve své tvorbě věnoval bělohorské éře soustavněji než Václav Beneš Třebízský. Důkazem pro toto tvrzení budiž seznam všech jeho děl s bělohorskou tematikou, který připojujeme k této práci a který čítá na třicet prozaických útvarů (včetně tří povídkových cyklů a jednoho románu). Dodejme, že Benešova literární pozůstalost zahrnuje podle Věry Brožové na devadesát prací, z toho na šedesát větších próz (Brožová 1999: 52). Ačkoliv klecanský kaplan dokázal ve své tvorbě obsáhnout české dějiny v celé jejich šíři, již jen z uvedených čísel je evidentní, že Bílá hora představovala stěžejní téma jeho historické prózy.

Bělohorská bitva a její důsledky nepřitahovaly Beneše pouze jako spisovatele. Beneš je nevnímal jen jako vhodný námět skýtající dostatečné drama. Jako vlastenecký kněz a člověk s hlubokým citovým založením žijící v čase, kdy existence českého národa nebyla samozřejmá a kdy národní identita byla předmětem složitého hledání, polemik a sebeujišťování, spatřoval v Bílé hoře klíč k nalezení vysvětlení, potažmo i řešení složité situace tehdejšího českého společenství (srov.: „Zde zlomena byla sláva Čechů, zde potlačen byl národ český, zde zavržen byl jazyk mateřský, zde domohli se nadvlády Němci, od těch dob až do nejnovějších časů nadvládu (před) nad Čechy mající!“ – Beneš Třebízský in Braun 1885: 54). Jako by výklad bělohorských událostí určoval Benešovo nahlížení i na jiné historické etapy a na celospolečenské fenomény jeho doby.

Beneš Třebízský psal texty s bělohorskou tematikou v průběhu celého svého spisovatelského působení. Nepatří mezi ty autory historické prózy, jejichž literární úsilí lze víceméně rozdělit na etapy právě podle dějinných epoch, které momentálně ztvárňovali.¹³ Již za Benešových studií v bohosloveckém semináři otiskl *Světazor* patrně jeho první povídku, jejíž děj je zasazen do pobělohorské éry, a sice *Tryznu bělohorskou* (1873). V tomtéž periodiku vyšel záhy i *Gothardův dolík* (1874). O rok později se v *Blahověstu* objevila povídka ne již studenta, ale liteňského kaplana, *Kostelík sv. Blažeje* (1875). Série bělohorských povídek se takto každoročně rozrůstala o několik kusů. V roce 1881 k ní přibyl také jediný Benešův bělohorský román *Trnová koruna*.

---

¹³ Taková tendence je patrná např. u Aloise Jiráka.

Beneš bělohorské historické próze vyčlenil pátý a šestý svazek svých *Sebraných spisů*, jejichž vydávání se po jeho smrti ujal Josef Braun. Ne všechny Benešovy bělohorské povídky však v pro ně určených svazcích, nazvaných *Pobělohorské elegie*, skutečně nalezneme. V době, kdy Třebízský *Spisy* pořádal, totiž právy na mnohé z jeho próz disponovala ještě jiná nakladatelství. Z toho důvodu musely být některé povídky, včetně několika bělohorských zařazeny do dodatečně vytvořených a později vydávaných svazků pojmenovaných *Z různých dob* (Braun 1885: 195–196).¹⁴

Jak už jsme naznačili výše, Beneš pojímal bělohorskou epochu a důsledky bitvy na Bílé hoře velmi široce. Na začátku pomyslné časové osy jeho bělohorských příběhů by mohla stát povídka paní *Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení* (1884), v níž vypravěč sleduje své hrdiny ve chvílích před bitvou i po bitvě, dále druhá povídka z cyklu *Ze zapomenutých pamětí* (1881), jež se odehrává přímo 8. listopadu 1620, či povídka *Tryzna bělohorská* (1873), jejíž děj se začíná odvíjet druhý den po bitvě na Bílé hoře. Následovaly by povídky zasazené do různých etap třicetileté války (*Nevěstu za českou korunu*, 1879, *Děti Dalekarlie*, 1876) a povídky odehrávající se ve druhé polovině 17. století (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875, *Z morových let*, 1881). Seznam Benešovy bělohorské tvorby by mohly uzavírat povídky zasazené do osmnáctého, ba dokonce devatenáctého století, v nichž se listopadové události roku 1620 a jejich následky objevují již jen v náznacích a do popředí vystupují zdánlivě mimoděk či okrajově, jako vysvětlení příčiny určitého stavu (*V Kábovině*, 1883, *Měli po primici*, 1883) anebo jako memento (*Z drážďanského musea historického*, 1883, *Zjevení*, 1883).

Beneš zasazoval děje svých příběhů nejčastěji do míst, s kterými byl spjat a která znal. Lokace jeho bělohorských povídek, bychom mohly rozdělit v zásadě do čtyř okruhů. Zaprvé rodné (širší) Slánsko, místo, ke kterému se ve své tvorbě celý život vracel (*Na slánských stínadlech*, 1877, *Pod Ročovem*, 1884). Velmi silně působilo na mladého spisovatele také okolí Litně u Berouna, v níž setrval coby kaplan necelý rok, poněvíc pak silueta nedalekého Karlštejna

---

¹⁴ *Sebrané spisy Václava Beneše Třebízského* vycházely v letech 1884–1889. Jejich počet se ustálil na šestnácti svazcích. Až na výjimky (pohádky, překlady, beletrizující novinové články, několik povídek) obsahují veškerou Benešovu tvorbu. Beneš začal *Spisy* pořádat těsně před svou smrtí. Sám se tak dožil vydání pouze prvního svazku, jenž nazval *Pod doškovými střechami* a jenž zahrnoval jeho vesnické povídky. Zbýlé potom uspořádal Josef Braun. Respektoval přitom Benešův návrh rozdělit ostatní texty do tří oddílů podle historické chronologie – *V červánkách kalicha* (počátek české reformace), *V září kalicha* (vrchol české reformace a její dozvuky), *Pobělohorské elegie* (bitva na Bílé hoře a její následky) (Braun 1890: 194–196).

(*Dcera pana purkrabího*, 1881). Největší množství bělohorských povídek se odehrává na Klecansku a Roztocku (*Levohradecká povídka*, 1882, *Nevěstu za českou korunu*, 1879), kde autor strávil převážnou část svého pracovního života. Čtvrtou skupinu pak představuje pětice měst: několik příběhů je zasazeno do Prahy (*Očista*, 1876), Plzně (*Plzeňští a Rokycanští*, 1883), do Drážďan¹⁵ (*Z drážďanského musea historického*, 1883), do Staré Boleslavi (*Trnová koruna*, 1881) nebo do Třeboně¹⁶ (*Pro bílou labuť švamborskou*, 1884). Mimo toto členění stojí povídky *Svoji k svému* (1882) a *Zakletec* (1881), které se odehrávají na Moravě.

Hlavním protagonistou Benešovy tvorby, a platí to i pro tu bělohorskou, je obrazně řečeno český národ (resp. jeho obrozenský konstrukt), jehož největší podíl tvoří prostý lid. Především jde o lid selský, v menší míře potom o měšťany (Tomáš Dentulín ve stejnojmenné povídce, 1885), příslušníky nižší šlechty (Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení ve stejnojmenné povídce, 1884) či vlastenecké kněze (farář Leskovec v povídce *Numismatik*, 1883). Benešovo pojetí národa, který se opírá o společný jazyk, jimž hovoří zejména neprivilegované vrstvy obyvatelstva, odpovídá obrozenskému pojetí (srov. Sklenář 2001: 43). Autor věnoval pozornost i vůdčím osobnostem českého národa, ať už ve smyslu panovnickém či intelektuálním, mravním, příp. náboženském. Tak se v *Levohradecké povídce* (1882) objevuje mladý Bohuslav Balbín, v povídce *Zjevení* (1883) pak vůdce moravského pluku hrabě Šlik, v povídce *V královské knihovně drážďanské* (1883) Šimon Lomnický z Budče nebo tajný císařský rada Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic ve stejnojmenné povídce (1883). Všichni výše jmenovaní ztotožňují „dobré“ Čechy, které charakterizuje kladný vztah k vlasti, rodině i předkům, dále hluboká zbožnost a smysl pro spravedlnost. Vedle nich konstruoval Beneš také jejich protiklady, které zpravidla fungují jako protivníci všech „dobrých“ Čechů. Typicky, byť ne zcela bezvýhradně, jde o jezuity (Benedikt de Peñalosa v *Černých Španělech*, 1880), ale hlavně cizince, Němce, Italy, Španěle, jedno, zda jsou to prostí lidé, šlechtici, či panovníci (šenkýř v *Mezi proradci*, 1884, Johann Banér v *Děti Dalekarlie*, 1876, Fridrich Falcký v *Očistě*, 1877).

Z ideologických důvodů Beneš záměrně využíval zjednodušující a hodnotící způsob charakteristiky a klasifikace postav. Jakkoli jsou protagonisté jeho povídek plní citů, jde v první řadě o postavy modelové, reprezentující určité morální či politické postoje. Postavy tak bývají schematické co do vzhledu i charakteru, přičemž vzhled (výraz tváře či oděv) zpravidla prozrazuje jejich charakter. Bělohorské narativy jsou plné šlechetných prorokujících starců a nevinných dívek (Adam Stařeček a jeho vnučka Marta v *Nevěstu za českou korunu*, 1879,

---

¹⁵ Beneš Třebízský Drážďany navštívil v létě roku 1882 (Braun 1890: 168).

¹⁶ Beneš Třebízský navštívil jižní Čechy v roce 1883 (Braun 1890: 128).

Kamenec a Adlička v *Černých Španělech*, 1880, Zachar a jeho neteř Bělička v *Dokonáno jest*, 1880). Opakují se také postavy lakomých, podlých, sobeckých a povýšených přistěhovalců (Giovanella v *Černých Španělech*, 1880, farář Marcelín v *Otcí Marcelínovi*, 1883). Jejich názory a postoje poznáváme z řeči a činů, případně prostřednictvím psycho-narace či citovaného vnitřního monologu. Hrdinové se obvykle nijak psychologicky nevyvíjejí a jejich jednání se někdy jeví nemotivovaně. Tohoto faktu si všiml i Josef Braun, jenž jej komentoval těmito slovy: „[Beneš se] bezpečněji a výrazněji pohybuje na zemi než v lidských duších, proto rozmanitěji nakreslí živé kulisy scén než charakterly rozličných lidí“ (Braun 1890: 104). V Benešově tvorbě se dostává velkého prostoru také ženským hrdinkám, a to nejen těm milovaným či milujícím, ale také jednajícím. Odhodlaná paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyslení sama ubrání svou tvrz před nepřátelskými vojsky (*Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyslení*, 1884), Andělka z *Trnové koruny* (1881) se zase chytře zmocní ukradeného staroboleslavského Palladia. Jestliže vypravěč jednotlivé aktéry bělohorských povídek hodnotí, vždy přitom přihlíží zejména k jejich vlasteneckému postoji.

Zápletky Benešových bělohorských příběhů plynou ze střetu velkých dějin s těmi malými. Autor přitom dokáže sledovat děj v obou rovinách zároveň – primárně v té panovnické, a její odraz pak v perspektivě „lidové“. Toto schéma lze ale vztáhnout na veškerou Benešovu historickou prózu. V té bělohorské patří k dalším dramatizujícím prvkům setkávání české kultury s cizí, především s německou, setkávání českého jazyka s němčinou i katolického náboženství s protestantským náboženským.

4. Dějiny, tradice a víra

Dějiny, tradice, víra. Tři fenomény spjaté s výklady bělohorské epochy i jejím uměleckým pojetím, potažmo s bělohorským mýtem. Zároveň také tři hlavní inspirační zdroje Benešovy prózy, tvořící společně ideový základ jeho literárního vyjádření, a v tomto případě opravdu můžeme říci i jeho bytí obecně.

Podoba Benešova pojetí minulosti i současnosti a jejich uměleckého zpracování se totiž vyvíjela spolu s ním za večerů ve venkovských světnicích či pod lipami na návších, kde staří písmáci, mezi něž patřil i jeho otec a děd, poutavě vyprávěli pověsti, pohádky a příběhy tak, jak je znali z doslechu či starých kronik a biblí. Beneš mnohokrátě při různých příležitostech vzpomínal, jak mocně na něj působila slova z úst těchto vesnických vzdělanců, která v něm probudila patriotismus a úctu ke knihám a jejichž prostřednictvím se učil rozumět slovům vlasti či národu (Braun 1890: 34–36). Podobně nasával i atmosféru venkovských lidových pobožností, sám byl vychován velmi zbožně (Braun 1890: 22–23). Benešův vztah k dějinám, víře i českým tradicím se dále formoval jednak během gymnaziálních studií, za nichž na něj ale negativně zapůsobil způsob výuky dějepisu,¹⁷ jednak během kněžských studií, za nichž získal teologické znalosti, kazatelské zkušenosti a za nichž se vyprofiloval ve vlasteneckého kněze působícího mezi venkovským lidem. Následoval tak cestu mnoha obrozenských kněží-literátů, vytýčenou už v první polovině 19. století (např. A. J. Puchmajer, J. L. Ziegler, Antonín Marek, Jan z Hvězdy, J. V. Kamarýt, K. A. Vinařický, Boleslav Jablonský, Václav Štulc, V. Č. Bendl).

Souvýskyt tří vytčených ideových okruhů je patrný v celé Benešově tvorbě. Liší se pouze míra čerpání jednotlivých zdrojů, jež se odvíjela od literárního druhu, žánru i volby syžetu. V Benešově historické próze je tak zcela automaticky nejvíce patrný zdroj, který jsme nazvali dějiny. Ve venkovských povídkách to je zdroj, který nazýváme tradicí, a v jeho věroučných pracích zase vystupuje do popředí zdroj nazvaný víra. Benešovu bělohorskou prózu pak charakterizuje velmi vyvážené až rovnoměrné využití všech popisovaných zdrojů. Je to jistě dáno samotným výběrem bělohorské epochy, která bývá spojována – a činí tak i Beneš – nejen s různými dějinnými událostmi (bitvami, válkami, povstáními), ale také s mezníky ve vývoji českého náboženského života a české tradice.

---

¹⁷ Beneš tehdy např. těžce nesl, že němečtí profesori na gymnáziu se „odvážili tupit význačné osobnosti z českých dějin – krále Přemysla Otakara II. a Karla IV.“ k českým dějinám i k Čechům prý přistupovali s opovržením (Stuchlý – Šach 1959: 28–30).

4.1 Dějiny

4.1.1 Události

Bitva na Bílé hoře, klíčová událost stojící na počátku bělohorské éry, má v Benešově tvorbě výhradně negativní konotace. Bývá spojována s adjektivy „nešťastná“ či „tragická“. Beneš chápal Bílou horu jako zásadní zlom ve vývoji české společnosti a české svébytnosti, jako hlubokou a dosud nezhojenou ránu zasazenou české zemi a do srdcí i životů jejích obyvatel. „Kolik je tomu let, co na Bílé hoře hřímalo! – A už vzali nám víru, vzali čest, vzali práva a nyní nám berou poctivost!“ vykřikuje Adam Stařeček v povídce *Nevěstu za českou korunu* a tento zoufalý sten jako by se táhl všemi bělohorskými povídkami (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 282).¹⁸ Příčinám stavovského povstání Beneš příliš pozornosti nevěnoval, v jeho narrativech nicméně zaznívají výčitky vůči strůjcům povstání: „[...] jak shodili dva pány ze zámku i s písařem, jak vídeňského císaře sesadili, jak dali korunu sv. Václava kalvínci [...]“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 243). Za viníky bělohorských útrap tedy označil nevěrné Čechy. To, co započali, potom dokonali jiní.

Povídku, jejíž děj by probíhal přímo v bitvě na Bílé hoře, u Beneše nenajdeme. *Tryzna bělohorská* se sice odehrává na bojišti, ale až den po bitvě. Ta je v ní vyličená jako zrada Čechů od panovníka a od Němců: „Vždyť král je opustil, nikoho není víc, ku komu by se pod ochranu utekli, byli v plen vydáni, zrazeni těmi Němci, kalvíni“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 517). Dokonce i příroda jako by soucítila s křivdou, která byla na Čechách toho dne spáchána: „Dnes zastřela obloha líce své, ty jasné, blankytné, co tak milostné jindy se usmívají [...]. Závojem žalu, hněvu pokryla je. Vědělo as to nebe, proč truchlí dnes [...]“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 517). Často bitva doléhá k Čechům jen jako tíživá ozvěna: „Nad Hvězdou vznesl se v tu chvíli šedavý oblak [...], při tom se země až třásla [...], potom bylo již ticho, děsné, mrtvé ticho. [...] Za chvíli se v Praze rozezvučely zvony“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 242). Ve své tvorbě také Beneš připomněl mýtus o moravském pluku, „[o] dětech naší družné Moravěny [...],“ které „[...] tenkrát zachoval[y] čest praporců s bílým, dvojchvostým lvem [...] necouvl[y] ani o krok [...], vytrval[y] do posledního muže“ (*Zjevení*, 1881: 1; srov. Uhlíř 1998: 141).

V centru Benešovy pozornosti však byly především důsledky bitvy na Bílé hoře, a tak se většina povídek odehrává až v čase po ní. První výročí bitvy autor popsal jako velikou tryznu, které se

---

¹⁸ Pro přehlednost volíme tento způsob odkazování: (*Název povídky*, rok vydání: číslo stránky).

účastní „ryzí Češi“ z dalekého okolí, „[...] aby slavili památku jejich [padlých] a slzami umyli usedlou, začernalou krev, již nesetřel ani příval, ani sníh [...]“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 530). Bitva se spolu s popravou sedmadvaceti českých pánů stala slovy třebízského zemana a starého kališníka Hanuše „[...] počátkem [...] ku vyhubení [...] jména českého“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 517). Hanuš považuje trest za spravedlivý, neboť sám odsuzuje Čechy, kteří se přiklonili na stranu povstalců, krutost však spatřuje ve skutečnosti, že povstalci „[...] upletli metlu nejen na sebe, ale i na všechen lid“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 517). V jiné povídce je připomínka popravy přítomná ještě v roce 1625. Tehdy z jedné žatecké věže vyhlížela lebka popraveného Maxmiliána Hošťálka. Hrůzné memento jako by měšťanům symbolizovalo útrapy, které s sebou přinesou vpády vojsk bojujících ve třicetileté válce (*Tomáš Dentulín*, 1885).

Otázce přítomnosti cizích vojsk na našem území v průběhu zmiňovaného konfliktu věnoval Beneš coby autor značnou míru pozornosti. Napříč povídkami v obrysech naznačil pohyby vojsk, rozložení táborů i výsledky bitev. V románu *Trnová koruna* např. popsal rozložení vojsk v roce 1634: „Toho času ležela armáda císařského generalissima pana Albrechta z Valdštejna táborem ve Slezsku, kterážto země Svatováclavské koruny byla švédským, saským a braniborským vojskem takměř zaplavena [...]. V Bavořích Bernhard Výmarský, Horn ve Švábích a Alsasku, ve Slezsku Thurn s Arnheimem [...]“ (*Trnová koruna*, 1881: 183). V povídce *Plzeňští a Rokycanští* (1883) vylíčil dobytí katolické Plzně vojsky stavovského generála Mannsfelda v roce 1618, v povídce *Pro bílou labuť švamborskou* (1884) obléhání Třeboně císařskými vojsky a v povídce *Ze zelených lancochů poslední* (1883) obsazení Staré Boleslavi Švédy v roce 1640.

Primárně se však zaměřoval na útrapy poddaných, zpravidla venkovských, ale i městských obyvatel. Zmoženým hrdinům Benešových povídek bylo jedno, zda je trýzní španělští rejtaři jako v Žatci roku 1626 (*Tomáš Dentulín*, 1885) nebo prchající Sasové jako v Klecanech v zimě a na jaře roku 1631 (*Nevěstu za českou korunu*, 1879) nebo Švédové v roce 1634 (*Černí Španělé*, 1880), v roce 1639 (*Gothardův dolík*, 1874, *Děti Dalekarlie*, 1876) a pak ještě na sklonku války v roce 1648 (*Černí Španělé*, 1880) nebo domácí císařští vojáci. Sám zcela explicitně píše: „Bývalo to již jedno ubohému venkovanu, oloupil-li jej, Švéda, či voják Hatzfeldův, zapálil-li mu krov nad hlavou Čud, či Uhřík jakýs, ve spolku s Valonem [...] i císařští ničeho nezadali nepřátelům v plenu a drancování [...]“ (*Gothardův dolík*, 1874: 470). Jinde se zase pozastavuje nad zkaženou morálkou, která panovala mezi vojáky obou znesvářených stran: „V třicetileté válce nelišil se důstojník od podřízeného leda hedvábným bandalírem, zlaceným kordem a tu a tam pštrosím pérem. V bitvě ocel či bambitku, za

odpočinku odvážnou hru a zpustlou zábavu; jiné zaměstnání znal z nich málokdo“ (*Trnová koruna*, 1881: 171).

Saský vpád vylíčil Beneš jako poslední, avšak zmařenou naději na odvrácení hrozivých důsledků bitvy na Bílé hoře a na návrat exulantů. „Sasové vtrhli do Prahy s vypovězenci [...] pokrevenci popravených, aby opět vyrvali vítězovi zem vydobytou [...]“ (*Gothardův dolík*, 1874: 481). Naneštěstí byly brzy vyhnáni, nicméně neodešli s prázdnem: „[...] na těch těžkých vozích odvázejí, [...] kde tam co drahého a vzácného [...]“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 267). K vyvážení českých pokladů a cenností Sasy se Beneš s trpkostí vyjadřoval i v povídkách, které napsal v souvislosti se svou návštěvou Drážďan, kde se opakovaně pozastavoval nad tím, že se Němci chlubí něčím, co není jejich (*V královské knihovně drážďanské*, 1883, *Z drážďanského musea historického*, 1883). Sasy Benešovi hrdinové zprvu vítali, to Švédy předcházely hroživé pověsti: „švédské koule prý nesou na míli daleko“ (*Černí Španělé*, 1880: 302). Aktéři zkoumaných příběhů se Švédů báli, utíkali před nimi do lesů, a když v roce 1634 Švédové odtáhli od pražských bran, oslavovali. V roce 1639 se však švédská vojska do Čech vrátila. Beneš vylíčil, jak se před nimi obyvatelé Panenského Týnce schovávali v lesní úžlabině i jak se do bojů proti nim neohroženě zapojili pražští studenti (*Gothardův dolík*, 1874, *Z Akademické legie I.*, 1883). Dobývání Prahy v roce 1648 připomněl Beneš např. v povídkách *Černí Španělé* (1880) a *Student Červenka* (1883). Vyzdvihl v nich pražské měšťany a opět i studenty a jejich statečnou obranu Starého Města.

S koncem třicetileté války však soužení Benešových hrdinů neskončilo. Děj některých povídek se také točí okolo moru, v Benešově podání vlastně další z ran, která postihla české země ve druhé polovině 17. století, zvláště pak v jeho osmdesátých letech. V povídce *Z morových let* popsal autor tísnivou atmosféru epidemie i způsob, jak se všeobecným strachem ve společnosti bojovala vrchnost: „Den ode dne hůře! – Na Klecanech zapověděla vrchnost zvoniti hodinku. V Ouněticích prý ode dneška budou pochovávatí jen v noci [...]“ (*Z morových let*, 1881: 113). Z osmdesátých let upoutala Beneše ještě aféra s francouzskými paliči a jejich snahou založit požár na různých místech českého království. Beneš spojoval tajuplné paliče především s touhou po tučné odměně (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875, *Pro školačku*, 1883, *Z morových let*, 1881). V povídce *Mezi proradci* však přichází do Čech s třiceti francouzskými paliči i starý muž s chráněncem Danielem z rodu Švamberků. Jejich pohnutky jsou motivovány snahou pomstít křivdu a docílit spravedlnosti. Beneš v této povídce konstruuje romantický obraz spikleneckých jednání ve sklepení pražského domu, během nichž paliči utužují svoje odhodlání zvoláním „jeden za všechny a všickni za jednoho“, nebezpečné zakládání požárů a následný útěk

v přestrojení (*Mezi proradci*, 1884: 86). Z událostí osmdesátých let 17. století Beneš připomněl také obléhání Vídně Turky, které ohrožovalo nejen „Kristův kříž“, „korunu Habsburskou“, ale také „starou českou slávu“. Skutečnost, že se na obraně Vídně podíleli čeští vojáci, považoval za projev bývalé české udatnosti (*Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic*, 1907 (1883): 259).

Z předloženého výčtu je patrná autorova tendence vybírat si jako námět dramatické a tragické události. Beneš totiž pojal bitvu na Bílé hoře jednoznačně jako spouštěcí moment českého národního utrpení: „[...] že opět po tolikráte již od seče bělohorské lupiči slávy české dobíjejí poslední dítky mocného druhdy národa“ (*Gothardův dolík*, 1874: 470). Důsledky bitvy na Bílé hoře tak vstupují i do příběhů, jejichž děj je zasazen do osmnáctého, ba dokonce i devatenáctého století (*Pod Ročovem*, 1884, *V Kábovině*, 1883, *V královské knihovně drážďanské*, 1883). Nejde už ale o jednotlivé události – popravy a paličské aféry. Důsledky Bílé hory se zde přetavily v trvalejší, ale stejně devastující fenomény typu roboty, poněmčování a růstu sociálního napětí, které mohlo vygradovat poddanským povstáním. Samotné bělohorské události jsou v těchto textech jaksi skryty a vyplouvají na povrch jen občas a zdánlivě mimoděk jako vysvětlení příčiny současného stavu země, života člověka, osudu rodiny.

4.1.2 Místa

Lokace nehraje v Benešově próze pouze roli kulisy na pozadí příběhu, ale sama místa bývají významnými nositeli historické paměti. Mnohé z Benešových bělohorských prací jsou založeny právě na historické imaginaci, na obrazech a představách, jež určitá místa vyvolávají. V takovém případě jde autorovi v prvním plánu zejména o přiblížení tradované paměti konkrétního místa. K tomu slouží příběh. To ostatně dokládají i tituly některých povídek, které k místním názvům poukazují *Gothardův dolík* (1874), *Kostelík sv. Blažeje* (1875).

Za „symbolické místo“ národní historie a její bělohorské epochy považoval Beneš v první řadě samotnou Bílou horu. Bělohorské bojiště fascinovalo Beneše již od dětství. Když šel jako malý student poprvé do Prahy, netrpělivě vyhlížel bělohorskou pláň, kterou však „[...] pro vzdálenost spatřiti nemohl“ (Braun 1885: 52). Později měl jako klecanský kaplan Bílou horu neustále na očích. Pravidelně k ní upíral svůj zrak, při procházkách ji pozoroval i dalekohledem (Rais 1885: 84). Vnímal ji jako místo, na němž bylo prolito mnoho nevinné české krve a které je tak navždy spjato s tragickou ránou zasazenou českému národu: „[...] neodložila [Bílá hora] onu zádumčivou, smutnou tvář, [...] ta navěky snad ji neodloží“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 518).

Povídky *Tryzna bělohorská* (1873) a *Černí Španělé* (1880) se částečně odehrávají přímo na Bílé hoře. V první z nich přirovnává Beneš onu horu k „jednomu velikému hrobu“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 531). V druhé ji pak prezentuje perspektivou rolníků žijících v okolí jako prostor opředený pověstmi, tajemstvími a historiemi o působení nadpřirozených sil: „A mně vždycky, když pole orám a k Bílé hoře se podívám, oči se zalejou, že dvě tři brázdy udělám křivě. [...] Já zase raději zahnu k Liboci, abych tam tudy vůbec nemusil. Od několika dnů prý tam bývá zase viděti na náspech dvě oči ohnivé jako mlejnská kola“ (*Černí Španělé*, 1880: 278). Beneš v této povídce zároveň vytváří obraz pracujících s kontrastem místa přinášejícího potěchu a klid, místa ptačího zpěvu a opojné přírody, které je na druhé straně místem posledního odpočinku stovek nevinných mrtvých, ale i práv a ctností českého národa: „Kam se oko obrátilo, všude zeleň jako hedvábí, kam se ucho naklonilo, všude pěvanka: nad hlavou skřivánci, po pravici kosíci, žežulky, červenky [...]. A pod touhle jarní zemí? Můj Bože! [...] v téhle zemi od několika let hnije také čest celého národa [...]“ (*Černí Španělé*, 1880: 277).

Beneš jako autor upíral svou pozornost také k Praze. Ve své tvorbě pojímal Prahu jako symbol české státnosti, „[...] kde všecko nám věští minulost bohatýrskou, kde sláva naše jakoby v mramor nejtvrďší vtesána [...]“ (*Mezi proradci*, 1884: 117). Poukazoval na její negativní proměnu vlivem důsledků bělohorské bitvy. Pro tyto účely metropoli často personifikoval v ženskou bytost. Setkáváme se tak s Prahou „matičkou“ (*Mezi proradci*, 1884: 117), jež bývala za Rudolfových dob „královnou české země“, která se ale v průběhu sedmnáctého století „oděla prapodivným rouchem“ (*Černí Španělé*, 1880: 70), ba dokonce „vdovským šatem“ (*Černí Španělé*, 1880: 193). Vidíme Prahu, jež se odcizila Čechům-svým dětem, nebo lépe řečeno, oni se odcizili jí. Podle Vladimíra Macury jde o typickou personifikaci klasické obrozenecké literatury (srov. Macura 2015: 203).

Beneš si v Praze vybíral konkrétní lokace, související podle jeho představ s bělohorským děním. Kupříkladu Staroměstské náměstí funguje v textu často jako symbol staroměstské exekuce, popravy sedmadvaceti českých pánů 21. června 1621. Když se Mates Krahulík z povídky *Mezi proradci* vrací po letech z emigrace do Prahy, s dojetím líbá dlažební kameny právě na Staroměstském náměstí, na nichž před lety stálo popravní lešení (*Mezi proradci*, 1883: 71). Povídka *Očista* začíná výjevem z chrámu sv. Víta, z „kobky slávy staré, staleté“ zasažené obrazoboreckou akcí Fridricha Falckého, která ji proměnila k nepoznání. Zvláště negativně pak vypravěč hodnotí „znectěné hroby českých králů“ (*Očista*, 1877: 4). Z pražských kostelů upoutal Beneše významně i ten Emauzský, založený Karlem IV. V povídce *Černí Španělé* připomíná autor kontrast mezi dozrívající emauzskou slovanskou tradicí a novou náboženskou

kulturou příchozích benediktinů z katalánského Montserratu označovaných právě jako „černí Španělé“. Vypravěč je považuje za cizí, a jejich přítomnost v Čechách tudíž za nežádoucí (*Černí Španělé*, 1880).

Z „národních symbolických míst“ využívá Beneš také řeku Vltavu. Havel Přepejchal z povídky *Nevěstu za českou korunu* lstí potopí u Klecan, tam, kde „*Vltava nemá žádný břeh*“, loď saských vojáků, kteří na ní odváželi českou korunu, již uloupili na Karlštejně (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 268). Řeka Vltava tak na svém dně střeží českou korunu jako symbol kdysi slavného českého království. Karlštejn se objevuje i v povídce *Dcera pana purkrabího*. Beneš jej charakterizuje především jako jakési posvátné příhodné místo určené k uložení korunovačních klenotů a památných listin českého království (*Dcera pana purkrabího*, 1881: 426). Z míst spojených s „velkými“ národními dějinami připomínal Beneš také Levý Hradec, potažmo Žalov, v příznačně pojmenované *Levohradecké povídce* (1882). Vypravěč prezentuje Žalov po bělohorské bitvě jako nomen omen: „A neměla-li zdejší dědina za těch osm set či více let příčiny, [...] proč se jmenuje Žalov, přišly brzy časy, kteréž ospravedlnily jejíž název až přílišně“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 8). Levý Hradec v textu vystupuje jako memento zašlých věků pamatující samé počátky české státnosti. Hlavní hrdina, zeman Větrovec, tak jako by chtěl svou archeologickou činností v rodném Levém Hradci znovudobýt onu českou slávu a svébytnost, jež v éře třicetileté války utrpěla a na niž mnozí z Čechů zapomněli. Však také umírá se slovy: „Pojď bližší, ty stará česká slávo...“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 119; srov. k tomu i Hesová – Vaněk 2020: 585). Starou Boleslav spojoval Beneš především s osobností sv. Václava. Město, které je „posvěcené krví sv. Václava“ nazývá Českým Betlémem (*Trnová koruna*, 1881: 409).

Beneš v bělohorských povídkách hojně uplatňoval také lokality regionálního významu i drobná mementa zašlých věků (jednotlivé obce a jejich kostely, památné stromy, pozůstatky tvrzí), které spojoval s lidovou tradicí, s minulostí jedinců či rodů, což odpovídalo jeho zájmu o „malé“ dějiny. Z českých měst si opětovně vybíral Slaný. Název povídky *Na slánských stínadlech* (1877) odkazuje ke klíčovému dějišti příběhu – městskému popravišti. Panenský Týnec a jeho osud ve třicetileté válce připomněl Beneš rovnou v několika pracích. V povídce *Gothardův dolík* (1874) je právě Týnec zásahem tajuplného Gotharda ušetřen švédského vpádu. V povídce *Kostelík sv. Blažeje* (1875) už město kvůli krivému jednání chamtivého pacovského mlynáře takové štěstí nemá. V první zmiňované práci se Beneš inspiroval exodem týneckých obyvatel po zpusťování jejich domovů Švédy v roce 1639 do úžlabiny, již označuje jako Gothardův dolík. „Až bude nejhůře, říkává tamní lid, pak uprchneme do dolíka gotthardského,

[...] tam nikdy ještě nevetřela se noha nepřátel“ (*Gothardův dolík*, 1874: 469). Uprostřed úžlabiny stojí navíc jako symbolický „svědek slávy Žirotinů“, bývalých majitelů Týnce, rozložitý dub (*Gothardův dolík*, 1874: 469). Kostelíček sv. Blažeje má ve stejnojmenné povídce evokovat kající skutky pacovského mlynáře, který jej nechal vystavět, neboť ho tížilo svědomí, protože využil neklidného období třicetileté války k vlastnímu obohacení (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875).

Zvlášť často jsou v Benešových prózách tematizovány Klecany a jejich okolí. V *Dětech Dalekarlie* rýsuje Beneš švédský tábor u Klecan: „[...] zvláště k jihu a ke vsi – obehán byl vysokým návozem, což lze do dneška na několika místech pozorovat“ (*Děti Dalekarlie*, 1876: 513). Klecanský zámek pak vystupuje např. v povídce *Nevěstu za českou korunu* (1879) jako sídlo zpupné pobělohorské vrchnosti. Nedaleko Klecan stojící tvrz Přemyslení se objevuje v povídce *Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyslení* (1884). Beneš v ní nezapomněl zmínit souvislost mezi Přemyslením a bájným knížetem Přemyslem. Opět tak vytvořil kontrast mezi starými dobrými časy, „[...] kdy zlatá kvočna na Levém Hradci [...] kvokávala [...],“ a pochmurnou érou třicetileté války (*Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyslení*, 1884: 8). Podobný protiklad buduje i v povídce *Tomáš Dentulín* (1885), v níž připomíná někdejší rozkvět města Žatce i váhu slov jeho obyvatel, a následný úpadek v pobělohorských letech.

A jak Beneš pojímal českou vlast jako celek? Především akcentoval hlubokou proměnu českých zemí v průběhu bělohorských let. Zemi podle něj stíhala od bitvy na Bílé hoře rána za ránou, ať už šlo o drancování vojsk či předávání správy českých zemí do rukou cizinců. Beneš konstruuje obraz takové vlasti, která „se podobá Vltavě, když se rozvodní a kalná, špinavá voda její rozleje se po břehách“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 470). Jeho postavy hovoří o vlasti s nostalgií: „Ty drahá vlasti má, tys hrobem širošířím a ty rupy hradů českých náhrobky jsou slávy pohynulé, pohrobené!“ (*Gothardův dolík*, 1874: 482). Některé nenechá její úděl chladné ani po smrti: „[...] zdál se jim býti duchem bohatýra jakého, jemuž nedá nynější bídný osud vlasti pokojně v hrobě spát“ (*Gothardův dolík*, 1874: 470). V obdobných konotacích prezentuje Beneš i stav Moravy:

Moravská orlice ležela na rodné půdě s křídly svislými a zobanem zabodnutým do země jako bez vlády. – Péra z perutí rukou vrahovou roztrhána větrem poletují a travička kolem se čistou, červenou krví barví silněji a silněji. Jen tak chvílkami s sebou ještě zašubne; ale ve křídlech už žádná síla a hlavička v mrákotách. A není nikde nikoho,

kdo by ji zdvihl, kdo by jí vodou pramenitou rány vymyl a kdo by zubožené popřál útulku. Spíše by ji zlá noha ještě přidupla. Ubohá Moravěnka! (Zakletec, 1923 (1881): 351).

V jedné ze svých povídek dokonce Beneš vytvořil analogii mezi osudy českého království po Bílé hoře a osudy švédské Dalekarlie. Dalekarliáni museli za vlády Gustava Vasy (1523–1560) mnohdy pod výhrůžkou násilí konvertovat k luteránství. Švédští vojáci z Dalekarlie tak během třicetileté války soucítí s Čechy, neboť oba národy se cítí podobně zrazeny a ukřivděny (*Děti Dalekarlie*, 1876).

Lokace, které si Beneš vybíral, zpravidla reprezentují určité významné dějinné epochy či události celonárodního nebo lokálního významu. Podílejí se tak na hodnotovém ukotvení narativu. Autor pracoval s lokacemi jako s mementy, která však nemají být pouhou prázdnou připomínkou, ale také morálním apelem, případně impulzem k určitému způsobu jednání či konání. Vesničané se tak scházejí pod dubem, „pod nímž užířel poprvé světlo světa bratr Jan Žižka,“ aby na tomto místě načerpali odhodlání a sílu bránit se proti císařským vojskům v třicetileté válce: „Do dneška tu i ten vzduch jinak tváře ovívá... I krev jinak se v žilách rozproudí... Do paží vrací se mladická síla, do pěstí někdejší pádnost [...]“ (*Pro bílou labuť švamborskou*, 1884: 233–234). Benešova krajina i architektura reflektuje pobělohorské dění a prožívá jej spolu se svým národem. Staroboleslavský děkan cítí jakousi duchovní sounáležitost mezi místními věřícími a kostelem Nanebevzetí Panny Marie. Kostel totiž jako by na dějinné zvraty reagoval obdobně jako jeho návštěvníci: „A když [děkan] zaletěl očima ke kostelu mariánskému, ani věži neviděl; jen se mu zdálo, jako by dvě obrovské ruce zdvihaly se k nebesům sepnuté a prosily o vyslyšení a smilování“ (*Trnová koruna*, 1881: 374).

4.1.3 Osobnosti

Ačkoliv v centru Benešova spisovatelského zájmu figurovaly především „malé“ dějiny a jejich hrdinové, neopomíjel ani „velké“ dějiny a jejich zástupce – panovníky, duchovní, šlechtice, generály, učence... V této kapitole ukážeme, jaké více či méně významné reprezentanty „velkých“ dějin si do svých bělohorských příběhů vybíral a jak je ztvárňoval.

Strůjci stavovského povstání dostali v Benešově bělohorském narativu minimální prostor. Jestliže se už v textu objeví, pak nepřímo a s negativními konotacemi. V Benešově pojetí jde zejména o vůdce českých stavů Matyáše Thurna, velitele stavovského vojska Kristiána Anhalta

a zimního krále Fridricha Falckého. Jeho Thurn si nerozumí se zemanstvem, které se prý málo zapojuje do odboje (*Paní Kateřina Radecká z Radče*, 1884: 8). Antipatie jsou však oboustranné, neboť v povídce *Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení* (1884) umírá zeman Radecký po neshodách s Thurnem, a v povídce *Tryzna bělohorská* si zeman Hanuš stěžuje, že Thurn s Anhaltem jsou „zmije ošemetné“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 518). Fridrichovi Falckému se dostává největší pozornosti v povídce *Očista* (1877). Na Boží hod se „král kalvínek“, jak jej Beneš často hanlivě označuje, účastní slavnosti v chrámu sv. Víta poznamenaným již kalvínskými obrazoboreckými úpravami. Za obrazoboreckými aktivitami stojí králův dvorní kazatel „arcikalvínek Skultety“ (*Očista*, 1877: 157). Všichni tito muži bývají v povídkách obviňováni ze zrady, které se dopustili na českém národu, když jej uvrhli do válečného běsnění kvůli svým osobním ambicím. Opakovaně zaznívá trpká kritika jejich útěku z bělohorské bitvy, následně z Čech: „[...] zbaběle opouštěli lid, který se tak bezstarostně svěřil v jejich ochranu“ (*Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení*, 1884: 10). Takové zobrazení strůjců stavovského povstání zcela odpovídá dobovému vlasteneckému narativu (srov. Petráň 1993: 150–151). Rovněž vyzdvihování hraběte Šlika, vůdce moravského oddílu, z něhož bělohorskou bitvu nikdo nepřežil, jako kladného hrdiny, jakkoli je jeho osobnost ve skutečnosti rozporuplná, odpovídá vlasteneckému diskurzu (srov. Uhlíř 1998: 141). V povídce *Zjevení* se vypravěč vyjádřil o Šlikovi jako o „pocitivé české duši“, které nedá v hrobě spát pokřivený výklad bělohorských událostí a která by si zasloužila „věkovitou památku“ (*Zjevení*, 1883: 1).

Se staroměstskou exekucí se pojí vícero postav. Nejvýznačnější z nich je jistě Gothard z *Gothardova dolíku* (1874), za jehož tajuplným vzezřením se neskrývá nikdo jiný než kat Jan Mydlář. Gothard-Mydlář po popravě sedmadvaceti českých pánů skoncoval s katovským řemeslem. Straní se společnosti a chce pomáhat lidem, aby tak smyl vinu, která ho šírá: „[...] vždyť také přispěl, trápíval se, k onomu dílu, jímž znak hanby vypálen byl na obličejí té vlasti české a dětem jejím“ (*Gothardův dolík*, 1874: 481). Jde o jednu z mála postav, u níž autor nechává čtenáře nahlédnout do niterných stavů, do pochyb a váhání. Beneš připomínal také Mydlářovy oběti. Popraveného Kašpara Kaplíře ze Sulevic představil prostřednictvím jeho „pokrevenců“ (*Gothardův dolík*, 1874: 470). V povídkách *Na slánských stínadlech* (1877) a *Gothardův dolík* (1874) prostřednictvím příbuzného Pavla Osterského ze Sulevic, v povídce *Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic* (1883) prostřednictvím vnuka Kašpara Zdenka a jeho synovce Zikmunda Kaplíře. Krutý osud jejich předka, kterého chovají ve veliké úctě, je všude doprovází. Pavel Osterský, exulant, pomůže Gothardovi ochránit Týnec před švédskými vojsky, neboť Švédové jsou pověřiví a od příbuzného popravnice si drží odstup. Kašpar Zdeněk Kaplíř, pro

něhož znamená jeho práce tajného dvorního rady císaře Leopolda I. všechno, má „pod křížem napodobenou lebku svého děda“. Druzí mu také pro minulost jeho rodu často nedůvěřují. (*Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic*, 1907 (1883): 199). Beneš líčí Kašpara Zdeňka jako věrného poddaného, upřímného katolíka, ale také čestného člověka, který se neostýchá pomoci synovci Zikmundovi, jehož bída v emigraci vyhnala zpět do vlasti, a který se významně zasloužil o ochranu Vídně před Turky v září 1683. V povídce *Tomáš Dentulín* figuruje nepřímo další z popravených, žatecký měšťan Maxmilián Hošťálek. Beneš jej prezentuje jako spravedlivého muže a vzorného otce od rodiny. Hošťálek kdysi přivítal Fridricha Falckého a přijal místo direktora. Trest za tyto skutky se zdá vypravěči neúměrně krutý: „A z těchto příčin nemá již pátý rok po smrti pokoje [...]?“ (*Tomáš Dentulín*, 1885: 114). Hošťálkova hlava totiž od popravy visí na žatecké věži. V *Levohradecké povídce* (1882) je naznačen osud potomků popraveného Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic, jenž byl podle zemana Větrovce nevinen. Větrovec také upomíná Harantova syna Jana na povinnost otce pomstít.

S obdobím třicetileté války přicházejí na scénu generálové znesvářených stran. Velký prostor věnoval Beneš veliteli švédských vojsk generálu Banérovi, jehož venkované označují obvykle jako „Panýra“. V povídce *Děti Dalekarlie* (1876) je vykreslen jako nelítostný člověk i obávaný válečník: „Banér byl muž bez srdce. Slitování neznal, milosrdenství ho nedojalo a vůli i odvahu měl ze železa“ (*Děti Dalekarlie*, 1876: 513). Vyloženě pokřivený charakter má v Benešově podání španělský důstojník Martin de Huerta v povídce *Tomáš Dentulín* (1885). To „ze všech švédských generálů nejmírnější“ Lennart Torstenson vzbuzuje zejména u emigrantů veliké naděje (*Dokonáno jest*, 1880: 109). Exulanti věří, že právě on „vydobude svými zbraněmi české zemi někdejší časy“ (*Dokonáno jest*, 1880: 122). Z císařských vůdců Beneše nejvíce přitahoval Albrecht z Valdštejna, jehož životní příběh naznačil v románu *Trnová koruna* (1881) i v povídce *Černí Španělé* (1880). Vypravěč Valdštejna charakterizuje jako mimořádně schopného válečníka, zároveň také poukazuje na jeho rozporuplnost, která se projevuje i v hodnocení jeho vraždy: „Jedni jásali, druzí proklínali, jedni nemohli utracenci přijít na jméno a druzí pro něj plakali [...]“ (*Černí Španělé*, 1880: 230). Waltera Butlera, jenž se podílel na Valdštejnově zavraždění, charakterizuje vypravěč v povídce *Dcera pana purkrabího* (1881) jako chladnokrevného zhýralce.

Beneš ve svých bělohorských prózách ztvárnil také tři významné učence, jejichž dílo vlastenecký diskurz respektoval. Prvého z nich, jezuitu Bohuslava Balbína, vylíčil v *Levohradecké povídce* jako empatického kněze a vlastence blízkého venkovskému lidu: „[...] zacházím si pod doškové střechy a co slyším, zapisují, aby nezaniklo nepaměti,“ sděluje Balbín

žalovskému zemanu Větrovcovi, který v jezuitovi svou archeologickou činností probudil zájem o minulost českého národa (*Levohradecká povídka*, 1882: 117). Druhý z učenců, křižovník Jan Beckovský, se objevuje letmo v povídce *Mezi proradci*: „Muž v černém, až na paty splývajícím rouše [...],“ prokáže jako jediný v rozlíceném davu rozvahu a skutečný smysl pro spravedlnost, když se zastane emigranta, který se sice přidal k paličům, ale záhy svých žhářských úmyslů lituje (*Mezi proradci*, 1884: 134). Děkan staroboleslavské kapituly Jiří Bílek z Bilenberku vystupuje v románu *Trnová koruna*. Beneš vyzdvihlul jeho úsilí vykoupit od Sasů zcizené Palladium (*Trnová koruna*, 1881).

Beneše zajímaly především dlouhotrvající důsledky bitvy na Bílé hoře, jak se po několik staletí promítaly do života obyčejných lidí, nikoliv mocenské pletichy. Kromě Fridricha Falckého Beneš totiž téměř žádné panovníky bělohorské a pobělohorské éry do své prózy nezačlenil. Když už se některý objeví, pak jde o nepodstatnou zmínku či epizodu. Výjimku představuje pouze císař Leopold I. v povídce *Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic* (1883). Leopold nedá na rady podlých rádců, řídí se svým rozumem a je natolik velkorysý, že „hlavu před [polskými] korouhvemi skláněl“ a Kaplíře za věrné služby odměnil jako „otcovský král“ (*Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic*, 1907 (1883): 163, 268). Právě obraz dobrého a spravedlivého panovníka, jenž je obklopen intrikánskou, cizí nebo „poněmčenou“ šlechtou, která více či méně ovlivňuje jeho jednání, byl typickým konstruktem české národní ideologie a Beneš ho často tematizoval (srov. Koldinská 2004: 339–341; Mikulec 1993: 27). V souvislosti s dobýváním Vídně v roce 1683 v jedné z povídek vystupuje také polský král Jan III. Sobieski. Autor vyzdvihuje jeho osobní zásluhy na ochraně Evropy před Turky, ale spolu s tím i chrabrost celého polského národa (*Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic*, 1883).

Spisovatel věnoval v bělohorských prózách prostor i osobnostem ze vzdálenější minulosti, které považoval za následováníhodné vzory. Činil tak především pro umocnění kontrastu mezi „slavným“ obdobím před bitvou na Bílé hoře a „úpadkovým“ obdobím po ní. Ve vypravěčských komentářích i v promluvách jednotlivých hrdinů se objevují připomínky prototypů českých moudrých a starostlivých vládců: praotec Čech, bájný Neklan, kníže Bořivoj i císař Karel IV. Všichni v souladu s dobovým vlasteneckým prizmatem symbolizují velkolepé a radostné epochy českých zemí. Autor v rozporu s katolickým územ připomínal v pozitivních souvislostech i Jana Husa, Jana Žižku a spolu s nimi celou husitskou éru, neboť tehdy byli Češi „[...] jako by je z mramoru vytesal: samý oheň, překypující síla [...], valili se [...] od slávy k slávě a vraceli se ověnčení vavříny vítězů. A dnes? –“ (*Dokonáno jest*, 1880: 154). V textu lze najít také odkazy k vládě Rudolfa II., potažmo k dobám rozmachu rožmberského panství.

Na jedné straně Beneš poukazoval na tehdejší učenost a umělecký rozkvět, na druhé straně na mamonářství a alchymii, jež přivedly mnohé na scestí. Šimon Lomnický z Budče zastupuje v povídce *V královské knihovně drážďanské* (1883) ty osobnosti z rudolfinské éry, které dávaly přednost duchovním hodnotám. Pan Odolan Pětipeský v jednom z oddílů *Ze zapomenutých pamětí* (1882) pak ty, které se nechaly zlákat vidinou bohatství.

Vedle historických osobností „národního“ významu, se v Benešově bělohorské próze objevují také osobnosti regionální. Často jde o české šlechtice (Radečtí, Sokolové, Pětipeští, Zajícové, Švamberkové, Hrobčičtí), zvláště pak příslušníky nižší šlechty, které definuje poctivost a láska k rodu i vlasti. Těmi, kteří se však těmto hodnotám zpronevěřili, vypravěč opovrhuje. Jedním z takových šlechticů je i Adam ze Švamberka, který se po potrestání svého bratra Petra, jenž se podílel na stavovském povstání, přidá na císařskou stranu, aby si zajistil spokojený život bez materiálního strádání, a rezignuje tak nejen na svou čest, ale i na čest celého rodu (*Pro bílou labuť švamborskou*, 1884). V další z povídek představuje ústřední postavu žatecký měšťan Tomáš Dentulín, jenž oplývá statečností a zásadovostí (*Tomáš Dentulín*, 1885). V prózách se objevují i postavy farářů, s jejichž jmény se autor setkával při studiu farních pramenů nebo o nichž slyšel vyprávět. Dobrosrdečným klecanským farářům Jinoškovi, Leskovcovi i Skřivancovi leží na srdci osud farníků i rodné země (*Z farních archivů*, 1883). Beneš jejich ztvárněním vyzdvihl úlohu českých venkovských kněží v národně emancipačním hnutí.

4.1.4 Jedinec a dějiny

Ačkoliv Beneš dokáže děj sledovat zároveň v panovnické rovině i v lidové rovině, stěžejním rysem jeho tvorby je obrat od velkých dějin k dějinám malým. Jak konstatovala Jaroslava Janáčková, Beneš usiloval o vylíčení vlivu velkých dějin na životy obyčejných lidí, kteří se jejich zásahem dostávají do mezních situací: „[...] účast v nějaké historické akci podle Třebízského ohrožuje člověka, vystavuje ho zkoušce charakteru i postavení, v níž stěží bez úhony obstojí“ (Janáčková 1987: 91–92). Jinými slovy, Benešovy postavy jsou vrženy do víru dějin a z nich plynoucích morálních dilemat. Musejí si vybírat, na kterou stranu se postaví, zda dají přednost materiální či duchovní, zda upřednostní vlastní zájmy před zájmy národního společenství, zda se postaví na odpor či ne. Dobře si přitom uvědomují, že na takové volbě bude záviset kvalita jejich života a života jejich potomků. Tomáš Dentulín se jako jediný veřejně zastane obžalovaného přítele a jeho dcery, přitom je mu zřejmé, že tím sám sebe odsoudí

k vyhnanství (*Tomáš Dentulín*, 1885). Pacovský mlynář se zase obává klepů, které by mohly vzejít ze svatby jeho dcery s nepohodlným protestantem a odpůrcem vládnoucího rodu. Dá tedy přednost bohatému ženichovi s honosným titulem, i když ví, že s ním dcera šťastná nikdy nebude (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875).

Postavy uvědomělých Čechů obdařil Beneš smyslem pro vnímání zásadních dějinných zvrátů v rodné zemi. České výhry i prohry se těchto hrdinů osobně dotýkají. Čeledín Radeckých kupř. vůbec neví, že bělohorská bitva probíhá, přesto cítí velikost daného okamžiku: „Dnešnímu dni nevěřím, [...] je tak celý zlodějský“ (*Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení*, 1884: 44). Jindy, když Sasové odváželi českou korunu, „[...] dítky ze spaní se daly do pláče a ženě na lůžku draly se polootevřenými rty těžké vzdechy [...]“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 297).

Navzdory tomu, že Benešovi hrdinové dějiny reflektují, nemají příliš možností, jak jejich běh korigovat. Spisovatel totiž zůstává skeptický k pokusům o vzpoury či násilné zvraty. Pro mnohé hrdiny tak střet osobních dějin s těmi velkými ústí v deziluzi, šílenství, dokonce i smrt. Hrobník Padevít je rozčarován poté, co se rozhodne dostat spravedlnosti a zabije muže, jenž zneuctil pověst o Rožmbercích (*Z morových let*, 1881). Farář Leskovec nedokázal zabránit neštěstí dvou nevinných lidí, a tak přichází o rozum (*Numismatik*, 1883). Stařec Labutín, který se vrátil do Čech s francouzskými paliči s úmyslem pomstít se těm, kvůli nimž musel emigrovat, sám v závěru umírá (*Mezi proradci*, 1884). Značný prostor věnoval autor otázce aktivní účasti Čechů v třicetileté válce. Zpravidla se potomci českých šlechtických rodů přidávají k různým vojskům válečného konfliktu v touze pomstít své příbuzné a vrátit ztracenou slávu české zemi. Z těchto pohnutek jedná i rytíř Odolan Pětipeský, když se připojil ke švédskému vojsku. Po návratu do vlasti je však konfrontován s reálnými tragickými dopady švédského tažení a také výčitkou starého souseda: „Také jsi z těch, jenž vrahům cizákům zaprodali meče svého na vlastní matku a bratry pokrevné?“ (*Pan Odolan Pětipeský*, 1881: 433). Nato Odolan prozře a východiskem z trpké deziluze, která jej postihne, se mu stane obrana křesťanství v bojích s Turky. Staroboleslavský měšťan Slavík Damián se nechá naverbovat k císařským vojákům, aby mohl od protivníka vydobýt zpět staroboleslavské Palladium. Poté, co se mu to podaří, nicméně uspokojení necítí. Odmítne se vrátit do vlasti a zůstane v cizině, kde se pokusí vybojovat svému pluku ztracenou čest (*Trnová koruna*, 1881). Venkovský mladík Jaroušek se nechá naverbovat ke švédským vojákům. Namísto pomsty svých rodičů, které zabili císařští, je však svědkem vypálení vesnice a trýznění jejich nevinných obyvatel, mezi nimiž byla i jeho dívka Hanička. Cítí se vinen a zrazen. Zbytek života stráví jako tulák (*Zakletec*, 1881).

Benešovi hrdinové málokdy vychází ze střetu dvou dějinných rovin posílení pevným odhodláním vytrvat a dočkat se spravedlnosti a lepších časů. Třeba Kateřina Radecká je odhodlaná uhájit svou tvrz a čest svého stavu, kdykoli to bude opět zapotřebí (*Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení*, 1884). Zpravidla však autor nabízí svým hrdinům jedinou správnou cestu – trpělivě snášet svůj osud.

4.1.5 Dějiny a zdroje

Beneš svůj výklad historie opíral o tehdy moderní historiografická díla typu Palackého *Dějin národa českého v Čechách i na Moravě* (1848–1876), Bílkových *Dějin konfiskací v Čechách po r. 1618* (1882–1883) či Tomkových *Dějin Prahy* (1855–1901). Palackého *Dějiny*¹⁹ sloužily Benešovi primárně jako historicko-politický výkladový diskurz (srov. Činátl 2011: 195). Beneš po Palackého vzoru pojímal dějiny jazykově národním prizmatem. Pracoval s jeho koncepcí českých dějin jako odvěkou konfrontací „dobrých“ Čechů se „zlými“ Němci (srov. Rychlík 2001: 87). Stejně jako Palacký²⁰ vnímal výsledek bitvy na Bílé hoře nejen jako porážku stavovského odboje, ale také jako zásah do přirozeného vývoje českého národa. Východisko v Palackého *Dějinách* evokuje rovněž autorův výběr „slavných“ období českého národa, na něž odkazuje v bělohorských povídkách (staroslovanskou éru připomíná např. v *Levohradské povídce*, 1882, husitské období v povídce *Tryzna bělohorská*, 1874, panování Karla IV. i vládu Rudolfa II. v povídce *Černí Španělé*, 1880). Vedle odborných knih čerpal Beneš hojně i z kronik, a to jak rodinných, obecních, tak národních. Z nich měl v oblíbě především Hájkovu, včetně její přepracované verze od Beckovského,²¹ a Březanovu.²² Vycházel rovněž z matričních záznamů a dalších archivních pramenů.

Karel Václav Rais i Josef Braun doložili, že než Beneš začal psát, „velmi pracně všecka díla historická prohledával, až když vše důkladně a podrobně zjistil, pak teprve počal psáti [...]“

---

¹⁹ *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě* (1848–1876) „[...] vytýčily diskurzivní rámec uvažování o národní minulosti, který česká literatura s historickou tematikou ve velké většině případů respektovala jako normativně závazný“ (Činátl 2011: 196).

²⁰ Palacký dovedl své *Dějiny* jen do roku 1526, nicméně v úvodu se vyjadřuje i k bělohorské éře (srov. Rychlík 2001).

²¹ *Poselkyně starých příběhův českých* (první díl 1700, druhý díl 1880) – pokus křižovníka Jana Františka Beckovského o revizi kroniky Václava Hájka z Libočan.

²² Další tituly lze najít v Benešově závěti, v níž uvádí jmenovitě některé ze svých knih (Stuchlý–Šach 1959: 88–89)

(Rais 1885: 88). Ačkoli se spisovatel snažil zakládat své povídky na ověřených historických faktech, ne vždy se mu to dařilo. To lze přičíst časovému tlaku,²³ pod kterým tvořil, neboť byl opravdu velmi zaneprázdněn, a možná i prostému faktu, že nebyl profesionálním historikem, a tak mu zkrátka chyběla metodologická průprava práce s archivními prameny a s historickými fakty obecně. Stěžejní důvod se však odvíjí od cíle jeho historických povídek. Benešovi šlo především o to, aby se jeho čtenáři (potažmo „celý národ“) seznámili se zásadními mezníky vlastní historie a s jejími osobnostmi. Aby si vytvořili základní povědomí o své minulosti. V tomto zorném úhlu se Benešovi mohly „drobné“ faktografické nedostatky jevit jako nepodstatné. Ostatně v tomto duchu také obhajoval Hájkovu *Kroniku českou*: „[...] od nějakého času zvykem dívati se na tuto knihu úkošem. A proč? – Poněvadž to není dějepis kritický [...] Ale pravím s důrazem: Tato kniha jest v národním našem probuzení neocenitelnou. Z této knihy jediné dovídal se praděd náš, že v Čechách vždycky tak nebývalo, že jednou orlice černá až ke slunci vzlétala, [...] že naše orlice černá prolétala nad hlavami prvních Přemyslovců [...]“ (Beneš 1908 [1883]: 372–373).

Jak postřehl Oldřich Králík, „Třebízský mohl mít jakkoli bohatý materiál archivní, sebetlustší svazky historiků, a byl by na konec přece psal tak, jak psal [...]“ (Králík 1941: 278–279). Králík tím poukázal na skutečnost, že Beneš jako autor umělecké literatury nepracoval primárně s historickými prameny, ale spíše s představami, které v něm vyvolávaly. Sám se k tomu také v dosloveh přiznával. Kupř. povídky z cyklu *Z farních archivů* (1883) jsou založeny na imaginaci, kterou v autorovi vyvolaly konkrétní zápisy z farních dokumentů. Povídky z cyklu *Ze zapomenutých pamětí* (1881–1882) zase na představách, které v něm podnítily zápisy ze zemanských kronik, v nichž „na pergaménu zapsáni předkové do pěti až šesti kolen minulých, u každého poznamenán den narození, oddavky i úmrtí a potom kratičkový jeho život...“ (*Ze zapomenutých pamětí I.* 1881: 1). A nemusely to být jen písemné zdroje. Obraznost v něm probouzela i pamětihodná místa či starodávné předměty. Kupříkladu k napsání povídky *Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemýšlení* ho, jak uvedl v závěru, inspirovaly koule z houfnice, „jež vyorali kdesi nad Klecánky [...]“ (*Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemýšlení*, 1884: 11).

Beneš se rád nechával strhnout fantazií. Klíčový byl pro něj příběh, který svým patosem a citovostí, zasáhne čtenáře natolik, že se u nich iniciuje národně uvědomovací proces. Své

---

²³ Beneš byl podle všeho velmi vytížený. Redaktoři po něm žádali stále nové a nové příspěvky a on je nedokázal odmítnout. V dopise svému příteli Vycpálkovi s nadsázkou dokonce vyslovuje přání „*míti desatery ruce*“ (Stuchlý–Šach 1959: 73).

bělohorské narativy zasazoval do „interpretačního rámce Palackého *Dějin*“ (Činátl 2011: 241). S množstvím historických faktů, z níž nezřídka přímo citoval, však dále pracoval volně. Údaje z odborných historických knih či kronik uváděl pro dokreslení nebo podpoření svých příběhů historickými reáliemi, což je činilo věrohodnějšími. Např. v *Tomáši Dentulínovi* (1885) tak najdeme údaje z Bílkových *Dějin konfiskací* o poklesu počtu měšťanů a jejich chudnutí či informace z Beckovského *Poselkyně* o tajném útěku manželky „předního měšťana Jana z Králic“ z Žatce, který byl obsazený vojsky španělského důstojníka Martina de Huerty, do Míšně (*Tomáš Dentulín*, 1885: 126).

4.2 Tradice

4.2.1 Kniha

Beneš v bělohorské próze často tematizoval knihy, ať už jejich psaní, čtení či uchovávání. Klecanský kaplan považoval literaturu za klíčový nástroj k obrození českého národa: „[...] pokud v rukou našich kniha dobrá, česká kniha, potud veslo naše nejpevnější“ (*O české knize a jejich čtenářích*, 1908 (1883): 379). Národní sebeuvědomění mělo být podle Beneše prohlubováno především studiem literatury s historickou tematikou. K tomu také nabádal posluchače svých kázání: „A odkud pak prýští se tato láska k rodné zemi pramenem křišťálovým? – Ze znalosti dějin našich, z důkladné znalosti slavné i bohatýrské naší minulosti“ (*Pravdou k životu II.*, 1883: 103).²⁴

Beneš ve sledovaných povídkách oživil topoi o blízkém sepětí české kultury s knihou a vysokou autoritou psaného slova, kořenící v období české reformace, když stylizoval Čechy jako moudré bibliofily (Dittmann – Fidlerová – Martínek – Voleková 2013: 12). Přirozený kladný vztah ke knize je v jeho podání základní a tradiční charakteristikou českého národa. Vypravěč postavy mnohdy hodnotí právě na základě jejich vztahu ke knihám. V Benešově bělohorské próze přitom jako by platila rovnice kladný vztah ke knize – dobrý Čech, negativní vztah ke knize – cizinec, anebo, a to je považováno za mnohem ostudnější, odrodilý Čech. Beneš stylizoval prosté obyvatele venkovských chaloupek, Čechy, jako oddané a moudré čtenáře. Zároveň ale upozorňuje, že jejich čtenářská aktivita by měla být umírněná. Vypravěč upozorňuje, že existují knihy, v nichž „je snesena všechna možná učenost, jež hraničí již s přeúčeností“ (*Otec Marcelín*, 1883: 11). Četba takových knih potom vede k odtržení od reality. To se stalo i starci Adamu Stařečkovi, kterému kniha „popletla hlavu“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 242). Podobný problém postihl i polského faráře Marcelína (*Otec Marcelín*, 1883).

Na čem je vlastně v Benešově próze založen onen kladný vztah ke knize? Na jedné straně spočívá v prostém vědomí její duchovní a kulturní hodnoty, a také v samotné ochotě ji číst a ve vůli porozumět jejím slovům a žít v souladu s idejemi, které přináší. Starý kališník Protiva se v povídce *Kostelík sv. Blažeje* obrací na sluhu Kiliána s těmito slovy: „[...] čti [...]. Přemýšlej, o čem jsi četl, já také budu mysliti a pak si to povíme“ (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875: 248). Na

---

²⁴ O významu knihy v procesu národního obrození pojednal Beneš ve své stati *O české knize a jejich čtenářích* z roku 1883.

druhé straně jde také o způsob fyzického kontaktu s knihou, který připomíná obřadní úkon: „[...] brali ji [knihu] [...] do rukou s nevýslovnou úctou, líbali ji, tiskli slova její ke rtům [...]“ (*Měli po primici*, 1883: 294). Zájem o materiální hodnotu knihy však vypravěč hodnotí jako hrabivost a přisuzuje jej hlavně vojákům. V povídce *V královské knihovně drážďanské* dochází k nedorozumění mezi starcem a vojákem, když oba hovoří o „zlaté, nezaplacitelné knize“, avšak každý z nich má na mysli jinou hodnotu. Stařec cení nejstarší dochovanou českou bibli²⁵ pro ideje v ní zapsané a pro její význam v rámci konstituování české literatury, voják přemýšlí, kolik za uloupenou knihu utrží (*V královské knihovně drážďanské*, 1883: 1).

Proč Beneš právě v bělohorské próze tolik akcentoval roli knihy? Kniha v jeho próze představuje „hmatatelnou“ a nesmazatelnou paměť, uchovává skutečnou podobu minulosti. Okolní svět se proměňuje, interpretace dějinných událostí podléhají konkrétním mocenským zájmům, člověk v důsledku časového odstupu, anebo vlivem propagandy zapomíná, ale v knize zůstává stále táž pravda. Mnohdy jde o „pravdu“ týkající se českého státoprávního vývoje, který měl být od bitvy na Bílé hoře narušován působením cizích zemí nebo cizí šlechtou. Český lid hledá v knize národní hrdiny a významné osobnosti, jejichž životní příběhy a hrdinské skutky představují důvod, proč být na svůj národ a na své předky hrdý, a zároveň slouží jako vzor pro vlastní chování. Farář Skřivanec z povídky *Měli po primici* dokonce čítává na hřbitově, neboť „nemohlo také býti příhodnějšího místa, kde by četl a rozjímal o zapadlé slávě české, leč na hrobech, kde nejedna věrná hlava týž sen dřímala [...]“ (*Měli po primici*, 1883: 293).

Autor v mnoha případech knihy nijak blíže nespecifikuje. Když popisuje knihovnu faráře Skřivance, vystačí si s tvrzením, že v ní najdeme knihy „malé, veliké, české, latinské“ (*Měli po primici*, 1883: 293). V dalších povídkách zmiňuje „knihy v telecích kůžích vázané“ (*Numismatik*, 1883: 214) či prostě „staré“ (*Kostelík svatého Blažeje*, 1875: 266). Jindy bývá konkrétnější. Stařena Markyta vzpomíná, jak „četli o Bruncvíku [...], jak s hory na horu přeletoval [...]“ (*Kostelík svatého Blažeje*, 1875: 216), chalupník Zachar četl „o jednom českém pánu, kterýž byl v Jerusalemě, Egyptě, na hoře Sinai [...]“²⁶ (*Dokonáno jest*, 1880: 35). Benešovi venkovští hrdinové také uchovávají kroniky a letopisy, z nichž autor explicitně jmenuje Hájkovu *Kronikou českou*. Tu dokonce označil za „železnou krávu klecanské fary“, tedy za její trvalé vlastnictví, a přisoudil ji tak veliký význam (*V Kábovině*, 1883: 100).

---

²⁵ Bible drážďanská.

²⁶ Autor měl na mysli patrně cestopis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic *Putování aneb cesta z Království českého do Benátek a odtud po moři do země Svaté, země Judské a dále do Egypta*.

V bělohorské próze hrají podstatnou úlohu i knihy duchovní, náboženské. Beneš si z bělohorské látky často vybíral problematiku rekatolizace, která v jeho očích přešla vývoj svébytné české náboženské kultury, a přitom zdůrazňoval tíživou situaci exulantů a domácích tajných nekatolíků. V rámci tohoto pojetí minulosti se tedy nezdá být překvapivé, že v jeho povídkách funguje mnohdy náboženská kniha jako nezpochybnitelný důkaz o dřívější existenci svébytné české církve. Jde především o „písma z husitských dob“ (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875: 266), z nichž Beneš konkrétně zmiňuje Husovu *Dcerku* a Štelcarovy texty, dále pak o tradiční české překlady bible, konkrétně o „zlatou knihu šestidílnou“ neboli *Bibli kralickou* a o „melantrišku“, tedy Melantrichovu *Bibli* (*Dokonáno jest*, 1880: 168). Duchovní kniha má navíc ještě jeden zásadní rozměr. Poskytuje útěchu, posilu a slouží také jako morální kodex. Proto její četbu vyhledávají exulanti, lidé stíhaní válkou, lidé řešící morální dilemata. Týnecký provazník z povídky *Kostelík sv. Blažeje* kupř. hledá ve starozákonním textu Ješuy Siracha odpověď na závažnou otázku, „proč dobří rodičové mívají děti nezvedené“ (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875: 283). V jediném případě nabývá náboženská kniha v bělohorské próze jiného charakteru – je-li v rukou jezuita, stává se „zbraní“ (*Dokonáno jest*, 1880: 4). Knihu mladého jezuita Františka, v níž hledá odhodlání k rekatolizační činnosti a zároveň její ospravedlnění, označuje Beneš jako „výtečnou zbraň s červenou, jakoby krví smáčenou ořízkou“ v tom smyslu, že naivnímu muži, který se do církve a do společnosti teprve začleňuje, podsouvá určité myšlenky. Zásadně a jednostranně tak tvaruje jeho uvažování (*Dokonáno jest*, 1880: 4).

Beneš ve své bělohorské próze hojně uplatňoval motivy českého písmáctví. Jeho „prostí“ hrdinové nejenže čtou, oni dokonce sami píšou. Autor nazývá produkty jejich tvůrčího procesu „pamětními knihami“, „zemanskými archivy“ či „rodinnými paměťmi“. Mnohdy mají podobu několika „pergamenu přivázaných k Melantrišce“ (*Ze zapomenutých pamětí I.*, 1880: 1). Písmácká aktivita je výrazně patrná u postavy kata Mistopola z povídky *Na slánských stínadlech* (1877). Kat si vede nejen pracovní agendu, ale pravidelně zaznamenává mezníky rodinného života i průběh oficiálních jednání s městskými úředníky a tajných rozhovorů s exulanty. Benešovi hrdinové totiž cítí zodpovědnost vůči budoucím pokolením a považují za důležité zaznamenat zásadní dějinné i rodinné události, aby zůstaly navždy v povědomí národa či rodiny. Autor z dochovaných pamětních knih a rodových kronik při psaní bělohorských povídek čerpal, což je ostatně patrné např. z názvu povídkového cyklu *Ze zapomenutých pamětí* (1881–1882).

Spisovatel ve svých povídkách ztvárnil rovněž problematiku uchovávání a ukrývání českých knih v pobělohorské éře. Benešovi hrdinové chtějí písemnosti předávat budoucím generacím.

To jim nicméně komplikuje fakt, že vlastní knihy, které se po bitvě na Bílé hoře octly na seznamu zakázaných knih a hledají je tudíž jezuité za pomoci vojáků. Kat Mistopol proto písemnosti ukrývá „ve skříni pod dolejším prknem“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 425), sedlák Javor zase v „přístěnku za obílenými dvířky“ (*Dokonáno jest*, 1880: 17), ostatní je zazdívají (*Ze zapomenutých pamětí I.*, 1880: 2). Hrdinové Benešových bělohorských povídek považují knihy za svůj nejcennější majetek, protože je chápou jako paměť svého národa i svých rodin. Celou bělohorskou prózou jako by se neslo volání: vy jste zapomněli, my jako národ zapomínáme, naše děti možná zapomenou, ale i kdyby, v knihách je všechno zapsané navěky a my si to nenecháme vzít.

4.2.2 Mravy

Jednou z klíčových otázek ve vývoji české společnosti po bitvě na Bílé hoře byla pro Beneše proměna mravů, tedy způsobů chování a s tím souvisejícím stylem oblékání a volbou jazyka. Tyto tendence začaly podle autora porážkou stavovského povstání a následnými perzekucemi domácí šlechty, církve i měst. Právě v jejich důsledku se zvedla přistěhovalecká vlna (srov. Rychlík 2001: 86). Beneš akcentuje skutečnost, že do českých zemí začaly přicházet cizí šlechtické rody a s nimi i služebnictvo, přibývalo také řeholníků a farářů ze zahraničí. Tito lidé pak zaplňovali prázdné vrchnostenské posty po českých exulantech a obětech konfiskací i nově zřizované církevní úřady. Beneš leckdy nijak blíže nespecifikoval národnost přistěhovalců. Často nové nepůvodní obyvatelé českých zemí označoval jen jako „cizince“, „cizáky“ či „přistěhovalce“. Tato pojmenování nicméně připouštějí v zásadě tři konkrétní národnostní určení. Šlo buď o Němce, někdy nazývané „Němčici“, o Španěly, anebo o Italy (Vlachy), jak naznačuje mj. úryvek z povídky *Dcera pana purkrabího*: „Pan Blasius Sektator přátelil se ponejvíce s cizáky [...]. Jména známých jeho končila skorem všude na -as, -o, -er, -i. Už podle koncovek samí Vlaši, Němci a Španělé“ (*Dcera pana purkrabího*, 1881: 427).

Všechna uvedená pojmenování vyvolávají v Benešově bělohorské próze negativní konotace. Už pouhý způsob, kterým přistěhovalci získali majetek, hodnotí vypravěč jako nekalý. Někdy o něm spekuluje: „Snad ku svému nynějšímu bohatství přišel pomocí konfiskací, za dobré slovo, snad za třicet stříbrných...“ (*Černí Španělé*, 1880: 205). V téže povídce je v případě jiné osoby konkrétní. Někdejší pražský měšťan Kamenec pronajal obchod ve svém domě Italů Spadonimu. Nejen, že Spadoni „bohatl [...] jako by měl čarodějný přístroj,“ zatímco Kamenec „chudl den ode dne,“ Ital Kamence navíc udal, když měšťan poskytl úkryt protestantskému

duchovnímu (*Černí Španělé*, 1880: 254). Díky tomu získal Kamencův zkonfiskovaný dům. Obdobným způsobem se v hostinci Krahulíkových v povídce *Mezi proradci* (1884) usadil německý čeledín. Krahulík nechtěl dát cizinci svou dceru za ženu, a tak jej Němec obvinil z přechovávání exulantů. Krahulíkovi byli vyhnáni ze země a Němec se stal majitelem týnecké hospody.

Beneš vylíčil přistěhovalce jako bezcitné a neempatické cizince, kteří nejsou schopni pochopit český národ, jeho potřeby a touhy, přijmout je za své, sžít se s nimi, a vlastně se o to ani nepokoušejí. Nezajímají se o zemi, v níž žijí. Na Bílé hoře, kde „od několika let hnije [...] čest celého národa, [...] jim bylo do smíchu [...]“ (*Černí Španělé*, 1880: 277–278). Výjimku v Benešových bělohorských povídkách představuje dívka Gabriela z prózy *Mezi proradci* (1884). Mladá Italka soucítí s exulanty a uvědomuje si, že zatímco její rodina využívá pohostinnosti pražského domu, původní majitelé strádají v cizí zemi. Svůj postoj dá najevo otci a jeho přátelům: „Jste všichni dráči zlodějští [...], z cizího jíte, z cizího pijete, z cizího se radujete, z cizího tučníte, z cizího jste zbohatli“ (*Mezi proradci*, 1884: 103). Přistěhovalci v Benešově podání negativně ovlivňují českou společnost a narušují národní tradice, protože s sebou přinášejí řadu odlišných kulturních zvyklostí a vzorců chování, které od nich mnoho Čechů, ať už vědomě nebo nevědomě, přejímá. Autor popisoval tyto změny jako „novoty“, z nichž, slovy jednoho z českých pánů v povídce *Očista*, „neprospěla nám [českému národu] ještě ani jediná“ (*Očista*, 1877: 7).

Jako jednu z takových „novot“ vylíčil autor postupnou rezignaci části společnosti na morální zásady a s tím související osvojování bezcharakterních praktik po vzoru cizinců. V *Levohradecké povídce* (1882) připomíná, že před bitvou na Bílé hoře vládl v českých chalupách „ryzí, křišťálový mrav“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 4). Ke stavu v pobělohorské zemi se Benešovi venkovští hrdinové nicméně vyjadřují v téže povídce takto: „A chcete-liž lásku v Čechách? – K pláči, braši! – Ta se v milé zemi naší prodává a kupuje! Prodavačů dost a kupců ještě více. – Upřímnost v Čechách? – Píchá hůř než bodláčí! – Poctivost v Čechách? – Ach, milí braši, ta pod trdlicemi!“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 11). Benešova typického Čecha charakterizuje hlavně přirozená dobrota, která se však působením amorálního okolí, ve spisovatelově próze ztotožňovaného právě s cizinci, může proměnit v závist a chamtivost. V jedné z povídek cyklu *Ze zapomenutých pamětí* český šlechtic Václav Silvestr Smrčka z Minichova podlehl falešné představě, že společenské uznání si lze koupit tak, jako to dělají jeho nečeští přátelé, „když rozhazovali na pohled velikomyslně mezi lid lesknavý kov,“ nebo když se chlubili „vzácným řádem zavěšeným na těžkém řetěze“ (*Ze zapomenutých pamětí XI.*,

1882: 1). Benešovi hrdinové otcové zase v honbě za materiálními statky přestávají myslet na štěstí svých dcer, když jim hledají bohatého ženicha bez ohledu na jeho charakter. Suchdolský rychtář z povídky *Černí Španělé* (1880) nutí dceru Adličku, aby se provdala za bohatého cizince, i když ví, že to není poctivý člověk a že má Adlička ráda Adama Kamence.

Jako nevídanou „novotu“ představuje Beneš rovněž uplatňování cizích jazyků, především němčiny, v mluveném, ale i psaném projevu, na úkor češtiny. „Mluvili na zámku francouzsky, vlašsky, španělsky, německy... A ta milá mateřština ani koutečku v celém tom prostranství neměla. Zraku bystřejšímu připadala jako staruška, kterouž z výměnku vyhnali přes práh [...],“ vysvětluje vypravěč jazykovou situaci na klecanském zámku k roku 1862 (*Ze zapomenutých pamětí XI.*, 1882: 1). I mezi prostý lid pak pronikla němčina. Venkovan Kolčavka se v mládí během služby v zahraničí naučil německy. Svou, byť omezenou znalost tohoto jazyka dával rád najevo. Právě proto mu však starý muž odmítl dát za ženu svou vnučku Katruši. Kolčavka tak vymyslel pomstu, která se nakonec obrátila proti němu. „Hleďte, moji milí, těch několik cizích slov, jimž se naučil po pastvách a ve stájích, bylo mu k záhubě,“ zhodnotil Kolčavkovu situaci farář Jinoška (*V Kábovině*, 1883: 100). Němčina zasáhla také do farního prostředí: „Na dotyčné faře psal farář Skřivanec matriky češtinou poslední. Potom už všude němčina [...],“ (*Měli po primici*, 1883: 297).

Čím byli Benešovi hrdinové motivováni k užívání jiného než mateřského jazyka? Autor prezentuje ve svém bělohorském narativu jazyk nejen jako komunikační prostředek, ale také jako základní symbol vědomí národní příslušnosti a s ní související národní hrdosti (srov. Macura 2015: 47–68). Ten, kdo dává přednost cizímu jazyku před mateřštinou, není schopen docenit kvality vlastního národa. Projevuje tak jen domýšlivost a touhu vyrovnat se jinému, cizímu, zdánlivě lepšímu. Totéž platí v Benešových bělohorských povídkách o často připomínaných změnách v odívání. „Selské dcerky odívaly se po městsku; po nich, aby nezůstaly v pozadí, činily tak z chaloupek, a příkladu takového i čeled' následovala“ (*V Kábovině*, 1883: 98). Symbolem nového stylu šlechty je pak španělská móda – kord, pláště, punčochy, vous a řád. Zejména časté zmínky o „úzkém“ či „tenoučkém“ španělském kordu nezřídka doprovází posměch hrdinů či vypravěče jako např. v povídce *Otec Marcelín*: „[...] pan hrabě by touhle ocelí nejspíše mohl slepice honit [...],“ (*Otec Marcelín*, 1883: 22). Přepychový oděv vytváří falešnou iluzi o svém majiteli, je pozlátkem doby. Zatímco navenek tedy šlechtic vypadá jako nositel ctností, ve skutečnosti by své kvality kupříkladu v boji s útlým kordem namísto staré zbroje jen těžko prokázal (*Ze zapomenutých pamětí XI.*, 1882: 1).

Spisovatelův obraz české pobělohorské společnosti zachycuje lid, který snadno přebírá cizí, nedomáci, zvyklosti od přistěhovalců a tím se, Benešovým prizmatem, zpronevřuje předkům, potažmo celému národu: „Lidé zapomínávali [...] na svůj domov, na své krajany, i na starého otce s matičkou... Zrazovali svou vlastní krev [...]“ (*Ze zapomenutých pamětí XI.*, 1882: 1). Zároveň jsou to ale právě hrdinové Benešových povídek, kteří reflektují popsané společenské změny a upozorňují na jejich nežádoucí důsledky. Zpravidla jde o zkušené starce s bohatými životními zkušenostmi, kteří jsou mnohdy navíc vzdělaní či sečtělí, nebo o české kněze. Nabádají Čechy: „[...] mějte rozum a přestaňte na své mateřštině. Řeč, kterou jste poprvé říkali ‚tatičku – matičko‘, budiž vám dosti. S cizími slovy na jazyku děti vaše by se vám samým odcizily nejspíše“ (*V Kábovině*, 1883: 100). Češi cizincům zásadně nedůvěřují. Kamenec varuje svého syna Adama před Giovanellou, ve které se podle jeho mínění „ukrývá zlý duch,“ což usoudil jenom na základě její italské národnosti (*Černí Španělé*, 1880: 253). Jindy nazve dívku „ještěřicí“ a jejího otce „baziliškem“ (*Černí Španělé*, 1880: 265). Jiní Češi spatřují dokonce ve všech cizincích nepřátele a cítí se jimi existenčně ohroženi. Slovanský kněz Atanáš se např. domnívá, že český národ je v očích cizinců „suchým stromem“, který by nejraději „i s kořeny vykopali a cizími sazenicemi nahradili“ (*Černí Španělé*, 1880: 302).

Benešovi hrdinové a v tomto případě lze říci, že jejich prostřednictvím i autor sám, se vymezovali v duchu národně uvědomovacího procesu nejen vůči Němcům a německé kultuře, nýbrž vůči cizím národům i kulturám a jejich vlivu na českou společnost obecně (srov. Macura 2015: 44–46). Striktní hájení českých tradic včetně národního jazyka před zásahy zpoza hranic lze považovat za jeden ze základních charakteristických rysů Benešova historického narativu. Pavel Šidák použil pro tento jev „negativního vymezování národa“ v Benešově tvorbě termín „proticizácký étos“ (Šidák 2020: 26). Z Benešova díla je to právě bělohorská próza, v níž onen „proticizácký étos“ vystupuje do popředí, protože spisovatelův bělohorský narativ v principu stojí na konfliktu českého a cizího – proti sobě tu stojí Češi, kterým vládne císař z nedomáciho šlechtického rodu, sedláci, kteří jsou poddaní cizí vrchnosti, protestanti, kteří opouští rodnou víru a jsou nuceni přijímat jinou.

4.2.3 Každodennost

V Benešových bělohorských povídkách se politické dějiny intenzivně promítají do každodenního života postav, přičemž autor věnoval značnou pozornost právě zachycení

každodennosti svých hrdinů včetně důsledků, které pro jejich sociální postavení znamenala bitva na Bílé hoře. Bělohorská bitva funguje v Benešově próze jako zásadní mezník i v otázce každodennosti. Pro všechny „dobré“ Čechy se jedná o mezník ve významu spouštěče negativních procesů, o zvrát k horšímu. „Ve století patnáctém, šestnáctém a první dva cítě sedmnáctého byla v [...] tvrzích [...] starodávná síla česká sdružena s jménem poctivým skorem všude trvalým domovem. [...] Zemané či rytíři byli na [...] tvrzích živi spokojeně, [...] vše šlo dobře po staru,“ komentuje vypravěč v jedné z povídek podobu života na českých tvrzích před rokem 1620. Vzápětí, v následujícím odstavci níže však už obrazně líčí nastalý zlom: „Až se znenáhla objevily nad českou zemí mraky, nejdříve jen jako bělavé ovečky, [...] později jako hrady, [...] nejposléze jako šedavé chmury, [...] jež ničívají všecko – nejen klasy na polích, ale i klasy lidského života“ (*Pani Kateřina Radecká z Radče a na Přemyslení*, 1884: 8).

Benešova próza se odehrává primárně ve venkovském prostředí. Proto je to převážně právě každodennost venkova, kterou autor v bělohorských povídkách zobrazoval. Život na venkově, ať už ve vsích, osadách či tvrzích, před bitvou na Bílé hoře líčil takřka jako idylu: „Štěstí sedělo prý tenkrát i na kalencích²⁷ střech doškových a dobré bydlo rozbilo stany své i za střechami z lepenice. Na selských živnostech orali, seli a šťastně do stodol sklízeli; sklizeň dobře zpeněžili a grošíky ukládali do dubových truhliček [...]. Šaty si zlatem, stříbrem a drahým krumplováním zdobili, dcerám veliká věna dávali a v nejednom statku i zemanům se rovnali“ (*Ze zapomenutých pamětí V.*, 1881: 1). Spokojený život byl narušován jen občasnými malichernými rozepřemi. Např. v jedné z povídek z cyklu *Ze zapomenutých pamětí* na sebe sousedé Taháňský s Rabelákem pozvali zaříkávače, protože první druhého podezřívá, že posouvá mezníky na polích, a zvětšuje tak svůj pozemek na úkor souseda (*Ze zapomenutých pamětí III.*, 1881). Jinak se rytmus venkovského života řídil rytmem zemědělských prací a život venkovanů plynul nenásilně v souladu s přírodou a cyklem ročních dob.

Obrazy předbělohorské idyly umocňují rozměr útrap venkovských obyvatel v pobělohorské éře. Právě venkovské obyvatelstvo zasáhla třicetiletá válka nejvíce. Vesnice nebyly chráněny hradbami a venkované i jejich hospodářství tak byli vydáni napospas rabujícím vojskům (srov. Klučina 2000: 294). Beneš tuto historickou skutečnost dobře reflektoval. Ztvárnil, kterak vesničané opouštěli své domovy a ve strachu z rabujících vojsk se skrývali v lesích, zatímco zemědělské práce stály. „Sedláci musili utíkat před nepřitelem, když měli kosy a hrabice

---

²⁷ Hřebenové došky.

brousiti a když nejryzejším zlatem žloutla se na polích dozrávající úrodučka“ (*Bílé panny*, 1923: 68). Vylíčil i fakt, že podobu každodennosti venkovských obyvatel během třicetileté války již neurčoval primárně přírodní cyklus, nýbrž pohyb vojsk. Po jejich odchodu zůstávala situace vesničanů stále kritická, protože „na místě úhledných, útulných vísek černaly se očázené rupy, na místě rozzelenalých sadů ohořelé kmeny a na místě bujného osení úhory, jichž se pluh nedotkl kdoví už kolik let“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 455). Návrat k původním formám venkovského života trval i několik generací: „Ten rok na podzim švédské vojny vzaly své skončení. Lidé se však po nich vzpamatovali až tak v druhém koleně. I potom o spokojeném a radostném životě málokde co věděli“ (*Svoji k svému*, 1882: 40; srov. Klučina 2000: 312). Ve druhé polovině 17. století po skončení válečných tažení se lidem částečně ulevilo, nicméně oslabenou zemi začal brzy sužovat mor. V povídce *Z morových let* (1881) vylíčil Beneš proměnu života na venkově v důsledku morové epidemie. Mezi lidmi zavládl takový strach, že „jeden druhému se vyhýbal a nebožtíci leželi ve staveních zakryti pavučinami“ (*Z morových let*, 1881: 116).

Od bitvy na Bílé hoře se začínal proměňovat vztah mezi venkovskými poddanými a jejich vrchností. Tato transformace představovala klíčový fenomén pobělohorského období (Mikulec 1993: 55). Benešovi venkovští hrdinové nezpochybňují právo vrchnosti na desátek, rovněž nezpochybňují své robotní povinnosti jako takové. Činí jim však obtíže plnit svoje poddanské závazky vůči novému panstvu. Tento rozpor je dobře patrný v povídce *Černí Španělé* (1880). Suchdolští nesou desátek do slovanského Emauzského kláštera s těmito upřímně míněnými slovy: „Zdrávi a v bázni boží užili, velebný otče! Když máme a jak jen trochu můžeme, dáme rádi, spíš samým sobě utrheme [...] ani nám nepřijde, že je to povinnost“ (*Černí Španělé*, 1880: 194). Jakmile se dozvědí, že slovanskou vrchnost brzy nahradí nová, vyjadřují se o robotních povinnostech zdrženlivěji: „Nevím, zdali bychom potom někomu tu pšenici, ten ječmen, všecku tu povinnost svou tak rádi dávali, a tak rádi nosili jako vám“ (*Černí Španělé*, 1880: 290).

Beneš důsledně přebíral obrozenskou ideologií vytvořený konstrukt předbělohorské společnosti, pro niž byly typické vzájemně dobré vztahy mezi poddanými a vrchností. Obě strany si navzájem naslouchaly a měly pro sebe pochopení. V rámci pobělohorské transformace však došlo k obměnám na vrchnostenských postech a v jejich důsledku narostla nedůvěra mezi vrchností a poddanými, k čemuž přispívala národnostní a kulturní odlišnost (srov. Rychlík 2001: 88). Novou vrchnost totiž vesměs představovala cizí (německá, španělská nebo italská) šlechta, v případě povídky *Černí Španělé* (1880) pak španělští benediktini. Spisovatel v rámci

obrozenského diskurzu líčil poddané jako oběti této nové, bezohledné vrchnosti: „Co jiného byl tehdy Čech než parob,²⁸ chlap ukovaný k podnoží zvířeckých cizinců!“ (*Gothardův dolík*, 1874: 470). Benešovi hrdinové vnímají svůj stav jako bezútěšný, přičemž nejvíce je trápí robotní břemeno. V povídce *Kostelík sv. Blažeje* (1875) o něm robotník Klimeš smýšlí takto: „Jsme živi poctivě a nemáme [peníze], oráme cizí pole, zaséváme cizí pole, sečeme cizí žeň a když přijdem domů a máme si ulehnout, odpočinout, musíme na svá pole, aby nám nezarostly drnem a nezakryly se bodláčím“ (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875: 262).

Rovněž měšťanům se nevyhnuly tíživé dopady třicetileté války. „Rabování, vypalování, ničení, věčné okrádání od střídajících se posádek [...], to vše ničilo ekonomiku měst“ (Klučina 2000: 253). Beneš o tom pojednal nejmarkantněji v povídce *Tomáš Dentulín* (1885), v níž vylíčil strach žateckých měšťanů před španělskými rejtary, kteří obsadili město. V rámci hodnocení proměny Žatce po bitvě na Bílé hoře pak uvádí materiální ztráty města, s obrazností sobě vlastní ale akcentuje spíše „vnitřní“ proměnu města, tedy zhoršení psychického rozpoložení jeho obyvatel v důsledku závažných starostí a obtíží, které s sebou válka přinesla: „[město Žatec] zevnějškem se takřka nezměnilo. Cizinec, jenž dlel v Žatci před dvaceti lety, byl by řekl, že se tu nezměnilo nic ani o vlas, leda že měšťané nějak příliš zestárlí a že jim na čele a tvářích vrásek přibylo“ (*Tomáš Dentulín*, 1885: 115).

Skutečností, že některá města za třicetileté války mohla „profitovat z dálkového obchodu a vydělávat závratné sumy na dodávkách pro bojující armády,“ Beneš pozornost nevěnoval (Klučina 2000: 253). Tématem, které v souvislosti s pobělohorským měšťanstvem rozvíjel nejvíce, se naopak stal úpadek vážnosti měst, jejich představitelů a obyvatel a pokles životní úrovně měšťanů. Z kdysi královského města Slaného se v průběhu třicetileté války stalo poddanské. Smečenský hrabě slánským měšťanům „robotu odpustil za roční náhradu dvou set míšeňských kop“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 424), přesto však provazník Setelák hodnotil situaci měšťanů negativně: „[...] my bývali královští měšťané, my mívali svá práva, my si mohli navařit piva, co jsme chtěli, a našemu pivu všude dávali chválu a čest. Já měl dům jako zámek, dnes mám bídnou chaloupku a všichni jsme v tom hůř než sedláci!“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 425). Nová, cizí, vrchnost se snaží z měst především profitovat, přičemž na samotných měšťanech jí nezáleží. Do vedení měst dosazuje osoby blízké svým zájmům. V povídce *Nevěstu za českou korunu* (1879) takto autor představil tři z právě dosazených klecanských konšelů: Rychtář Bakalář sice nechtěl sloužit cizí vrchnosti, ale nedokázal v sobě

---

²⁸ Nevolník.

najít dost síly, aby zámeckému pánovi vzdoroval. Konšel Trependa se svého úřadu ujal z vypočítavosti a hrabivosti, konšel Havel Přepejchal zase z mladické naivity. Nepoznal totiž, že jej zámecký hejtman udělal konšelem jen proto, aby si jeho prostřednictvím naklonil klecanské obyvatele (*Nevěstu za českou korunu*, 1879).

Beneš ve svých pobělohorských povídkách zachytil rovněž festivity, které byly nedílnou součástí každodennosti obyvatel českých zemí, a to i během třicetileté války (Klučina 2000: 297). Desátá kapitola povídky *Černí Španělé* začíná idylickým vyličením velikonočního veselí, které jako by se odehrávalo mimo čas a prostor třicetileté války (*Černí Španělé*, 1880: 289). Naopak v povídce *Bílé panny* Beneš postihl, jak se bělohorské události promítly do vánočních oslav v Litoměřicích roku 1639: „[...] snesl se Štědrý večer; ale o radosti nikde ani slechu, o popěvku nikde ani pohádky a do jablek rozkrájených z očí slza za slzou kanula [...]. Když k půlnoční vyzváněli, nevěděli lidé, zdali hlaholí zvony do kostela či na poplach [...]. I nechutnala jim ani ta houska vánočka“ (*Bílé panny*, 1923 (1883): 68). Dudák Krakule se zase roku 1640 ve dvorci poblíž Staré Boleslavi, který obsadili Švédové, nedokázal o masopustu radovat. Masopust řádně oslavil až poté, co se podařilo Švédy ze Staré Boleslavi lstí vyhnat (*Ze zelených lancochů poslední*, 1883: 224–226). Nebyla to však jen třicetiletá válka, která ovlivnila podobu lidových slavností. Poválečná morová epidemie vyvolala v hrdinech povídky *Z morových let* takový strach, že „už potom ani na procesí nechodili“ (*Z morových let*, 1881: 116).

Bělohorské události Benešovým prizmatem, které zcela odpovídalo dobovému diskurzu bělohorského mýtu, jednoznačně zhoršily životy hrdinů, jak ve městech, tak na venkově. Rozvrátily společenské vazby především na vertikální hierarchické ose, postiženy byly zejména vztahy mezi poddanými a vrchností, ve městech mezi radními a měšťany. Zkomplikovaly také podmínky pro výkon povolání, proměnily sociální a pracovněprávní vztahy a zasáhly i do podoby tradičních slavností.

4.2.4 Jedinec a tradice

Pro hrdiny Benešových bělohorských povídek i pro jejich vypravěče je otázka tradice klíčová. Ústřední hrdinové si uvědomují společenskou a kulturní proměnu, která nastala v souvislosti s bělohorskými událostmi, a vyrovnávají se s ní velmi těžce. Jsou zpravidla natolik uvědomělí, že cítí, že ztratí-li svůj jazyk, svou kulturu či tradiční podobu pracovněprávních

vztahů, ztratí tím svou svébytnost, a spolu s ní sami sebe. Proto tolik brání staré, tradiční formy, zvyky a obřady, které jim zanechali jejich předkové. Jakékoli přerušení tradice tedy chápou jako zradu předků, k nimž mají velikou úctu, přičemž nezáleží na tom, zda jde o předchůdce z řad významných osobností českých dějin či z řad rodinných příslušníků jednotlivých protagonistů. Necítí k nim však pouze pasivní obdiv, ale neustále se s těmito historickými vzory srovnávají a touží se jim vyrovnat. Kupř. stařec Kamenec, kdysi pražský měšťan Lapidár, prosí svého syna v povídce *Černí Španělé*, aby se jednou vrátil z bitevního pole do Prahy „už pro ty naše předky, z nichž tři byli slavné druhdy obce pražské primátory a každý vždycky v městské radě starším [...]“ (*Černí Španělé*, 1880: 270).

Protagonisté povídek jsou takto orientováni k historické minulosti, zahleděni do dávno minulých dějů. Svou přítomnost, kterou vnímají jako jakési vágní bezčasí, vyplňují vzpomínkami na idylickou minulost. Již zmiňovaný Kamenec z povídky *Černí Španělé* např. vyzývá svého syna, aby se šel podívat na dům, který kdysi patřil jejich rodu: „Ať víš, jak se někdy mívali tví předkové a jak se nyní máme my cizí vinou [...]“ (*Černí Španělé*, 1880: 229). Benešovi hrdinové doufají, že české tradice překonají rozvrat způsobený cizinci a že jednou navážou tam, kde byla jejich kontinuita narušena. Beneš v tomto ohledu navázal na obrozenskou literaturu, neboť takové pojetí vývoje národa a jeho kulturních tradic bylo podle Vladimíra Macury typické právě pro obrozenské umělce: „Budoucnost je v obrozenské kultuře považována za znovunastolení minulosti“ (Macura 2015: 90). Benešův vypravěč ostatně Kamence charakterizuje jako muže, „kterýž svému synu dal všecko, co měl, aby, možno-li, získal rodu svému dřívější jméno a dřívější lesk“ (*Černí Španělé*, 1880: 230).

Místem, kde se v Benešově próze uchovává česká tradice v pobělohorských letech, jsou venkovské chaloupky, ona hlavní kulisa spisovatelova narativu, ale především srdce a paměť jejich obyvatel. Obyvatel, kteří mají navenek jen skromné požadavky. Chtějí hospodařit na svém pozemku, chtějí žít ve spokojeném manželství a vychovat v něm děti, které jim potom zajistí klidné stáří. Tito prostí venkované ale zároveň disponují schopností porozumět pojmu duchovního vlastnictví svého rodu i celé země. V jedné z povídek cyklu *Ze zapomenutých pamětí* kupř. takto vnímají hodnotu místních zvonů, které nesou jména po patronech české země: „Václav, Vojtěch, Prokop. [...] když tihle tři staří hlasatelé [...] rozhlaholily se zdejším krajem, leskly se lidem oči jařeji, rděly se tváře nadšeněji a do paží jako by kouzlem vracela se síla předků zetlelých“ (*Ze zapomenutých pamětí XVI.*, 1882: 1). V Benešových povídkách to nejsou výhradně vzdělaní jedinci, kteří dokážou operovat s abstraktními idejemi. Autorův venkovský hrdina, jehož život se odvíjí neměnným rytmem přírodního cyklu, negativně vnímá

jakékoli narušení domácí tradice. Pro tyto venkovské aktéry totiž neměnnost, kontinuita a zaběhnutý chod představují jistotu, která je oporou klidné a spokojené existence.

4.2.5 Tradice a zdroje

Pro Benešovu prózu je charakteristické využívání útvarů ústní lidové slovesnosti, obecně pak zakomponování výjevů z lidového venkovského prostředí. Ani bělohorské povídky nejsou výjimkou. Z konkrétních slovesných útvarů jsou to především pověsti a pohádky. Některé spisovatele přímo inspirovaly k napsání konkrétní práce, k čemuž se v autorském komentáři přiznával. Tak tomu bylo i v případě povídky *Bílé panny*, která vznikla na motivy litoměřické pověsti o bílých pannách, jeptiškách, které uprosily generála Banéra, aby uchránil město před vypálením (*Bílé panny*, 1883). Jiné pověsti se v textu objevují spíše pro ozvláštňení či doplnění příběhu. V povídce *Z morových let*, odehrávající se na Levém Hradci během morové epidemie, zmiňuje autor pověst vztahující se k nedaleké obci Moráň, v níž prý sídlí smrt, kterou navštěvuje její sestra – morová panna (*Z morových let*, 1881: 113). Samotná personifikace nemoci v ženskou bytost, která „je bílá jako sníh, dlouhé, černé vlasy jí větrem poletují, kolem boků má černý pas, v levé ruce drží košíček, pravíci sahá občas do něho a sype dolů na zemi nemoci [...]“, je typickým konstruktem lidové kultury (*Z morových let*, 1881: 113). V jiných povídkách autor i opakovaně připomíná např. pověst o levohradecké zlaté kvočně (*Levohradecká povídka*, 1882), pověst o bájně Vlastě (*Tryzna bělohorská*, 1873), pověst o blanických rytířích (*Gothardův dolík*, 1874) ad.

Z pohádkových námětů zakomponoval Beneš do své práce např. příběh o nemocné královské dceři, k níž přirovnal českou zemi pobělohorského údobí, ke které „přišlo lékařů se všech končin světa,“ ale jejich léčba nebyla nic platná (*Dokonáno jest*, 1880: 3). Stařec Zachar zase připomíná vypravěči v téže povídce dědečka z pohádky: „[...] celým svým zevnějškem podobal se starouškům, jak je líčí naše pohádky“ (*Dokonáno jest*, 1880: 33). Jinde Beneš připodobnil krkavce k „báječnému ptáku, jak jej líčí pohádkáři“ (*Tomáš Dentulín*, 1885: 113), o nečekaném příchodu Kamencova syna Adama v povídce *Černí Španělé* zase zkonstatoval, že přišel „znenadání jako v pohádce ptáček zlatohlávek“ (*Černí Španělé*, 1880: 206). V závěru povídky *Svoji k svému*, která má podtitul *Pohádka ze života minulého*, se Beneš čtenářům omlouvá, že jeho příběh nekončí „epickým popisem svatby, [...] jaké měla nevěsta šaty, jak

jedli, pili, veselí byli a žili, dokud neumřeli“ (*Svoji k svému*, 1882: 358), parafrázuje tu tedy tradiční pohádkovou uzavírací formuli.

Zmíněné povídky jsou rovněž plné lidových průpovědek. Často jde o přísloví a rčení vyjadřující životní moudrost předků: „kdo pořád mění kabáty, s málem se jeho duše cenívá“ (*Dokonáno jest*, 1880: 69), „pokud budou lidé na světě, potud budou vojny na zemi“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 315), „cizí bolest nikdy nebolí a cizí rána nikdy napálí“ (*Černí Španělé*, 1880: 278), „když se dveře u sednic otvírají a vdere se do vnitra vítr, vždycky přináší neštěstí“ (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875: 221). Autor užíval také pranostiky a jiné místní zkušenosti vztahující se k zemědělství: „Po svatém Řehoři nejvýbornější k orbě čas“ (*Ze zapomenutých pamětí III.*, 1881: 1). Pracoval také s věštbami či lidovými proroctvími: „Až naše holky budou plakat pro své hochy za mořem, až naše matky budou chodit na břehy mořské a ptáti se vln, zdali už se synové jejich vrací, až naši otcové budou holubičkám na křídla věšet psaní za dětmi, v těch dnech uzříš mnoho, zkusíš ještě více a budeš velkým pánem“ (*Dokonáno jest*, 1880: 170), „nebudou lepší časy, dokud pětiletá růže znova nerozkvete“ (*Z morových let*, 1881: 114), a mnohokrát připomíná nebo parafrázuje pověry a projevy či gesta lidové magie, např.: „Tenkrát umívali lidé jeden na druhého posílati nemoci [...] a postačilo prý k tomu pouze několik slov, přehození „naříkaných“ drobeček, posypání prahu, podstrčení čehosi pod práh [...]“ (*Ze zapomenutých pamětí III.*, 1881: 1). V některých povídkách se také objevují úryvky říkadél či lidových písní. V Rokycanech např. oslavují dobývání Plzně generálem Mannsfeldem tímto popěvkem: „Takhle v Rokycanech, takhle v Rokycanech pomaloučku tancujou!“ (*Plzeňští a Rokycanští*, 1883: 22).

4.3 Víra

4.3.1 Exulant

Beneš se jako katolický kněz nevyhýbal problematice rekatolizace. Naopak, velkou část jeho bělohorské tvorby tvoří právě povídky založené na proměnách v náboženské sféře v české pobělohorské společnosti (*Dokonáno jest, Černí Španělé, Pokoj lidem dobré vůle?, Na slánských stínadlech...*). Na pobělohorskou rekatolizaci nahlížel Beneš především jako na konflikt nekatolíků s katolíky. Nekatolíci, kališníci, bratři a luteráni, představovali v jeho pojetí svébytnou ryze domácí věrouku, chápanou jako produkt české reformace.²⁹ Proto se však po bitvě na Bílé hoře stala pro vítěznou katolickou stranu nepřijatelnou. Porážku českých stavů v bitvě na Bílé hoře prezentuje Beneš jako počátek rekatolizace. Fakt, že v českých zemích probíhala rekatolizace, i když s menší razancí, v zásadě od nástupu Habsburků na trůn v roce 1526, Beneš ve svých bělohorských povídkách zcela pominul (Mikulec 1992: 4).

Beneš, ač katolický kněz, nehájil prostřednictvím své umělecké tvorby postup katolické strany. Ve svých povídkách spíše poukazoval na složitost náboženské situace v českých zemích. V hrubých obrysech naznačil, že ani před bělohorskými událostmi nebyla náboženská situace v českých zemích bezproblémová. V povídce *Plzeňští a Rokycanští* (1883) s nestranností připomněl např. neshody mezi katolickou Plzní a kališnickými Rokycany. V povídce *Tryzna bělohorská* pak Benešův vypravěč kritizuje pobělohorské sváry mezi nekatolíky, když se proti sobě stavěly bratři a kališníci: „Zlá, démonická moc mír rozrývala mezi lidem i v těch nejmenších dědinách, kde bratři sousedili s kališníky, utrakvisty“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 518). V jiné povídce dokonce stařec Podpěra rozvažuje nad tím, zda jeho osobní i národní tragédie utrpěné během třicetileté války nejsou „kříže [...] na nás, že vybírali jsme si tak a dělili se v učení tolíkerá [...],“ na jiném místě spekuluje o tom, „že dokud u nás byla jedna víra [katolická], rájem rozkvétala česká země“ (*Pan Odolan Pětipeský*, 1881: 437). Beneš nicméně odsuzoval pobělohorské rekatolizační praktiky a soucítil s tajnými nekatolíky a náboženskými exulanty. A právě osud exulantů představuje klíčový motiv jeho bělohorské prózy.

Téměř každá Benešova povídka odehrávající se v době těsně po bitvě na Bílé hoře anebo v průběhu třicetileté války se dotýká otázky nedobrovolného odchodu z vlasti, a obsahuje tudíž

---

²⁹ Luteráni a kalvinisté jsou nicméně v Benešově bělohorské povídce často spojováni s Němci.

postavu exulanta.³⁰ V povídkách *Dokonáno jest* (1880) nebo *Pokoj lidem dobré vůle?* (1882) patří exulanti mezi hlavní aktéry, neboť na jejich osudech je celý příběh založen. V jiných povídkách stojí v pozadí, odkud nicméně výrazně zasahují do hlavního dění. Tak je tomu i v povídce *Gothardův dolík* (1874), v níž Beneš primárně vylíčil, jak tajuplný stařec Gothard pomáhal lidem stíženým útrapami třicetileté války. Exulant Pavel Kaplír ze Sulevic, s nímž je Gothard v kontaktu, zasáhne do děje jednou, ovšem zásadně. V poslední chvíli přiveze Gothardovi z exilu listinu, jejíž obsah naznačil vypravěč jen nepřímou. Lze vyvodit, že v dokumentu Kaplír potvrdil pravou totožnost starce Gotharda, tedy kata Mydláře, což spolu s Gothardovým vzezřením a katovými atributy odradí pověřivé Švédy od obsazení města (*Gothardův dolík*, 1874).

Kdo vlastně jsou Benešovi exulanti nebo emigranti?³¹ Lidé z různých společenských vrstev, kteří jsou po bitvě na Bílé hoře stíháni pro své náboženské potažmo politické přesvědčení, a musí proto opustit rodnou zemi. Pro Benešova exulanta platí, že je nekatolík (kališník, bratr nebo luterán) a „dobrý“ Čech, který se jen těžko vyrovnává s odchodem z vlasti. Nejčastěji jde o venkovské obyvatele a domácí nižší šlechtu. V případě venkovanů jsou důvody pro odchod do exilu ryze náboženské. Odmítají se vzdát své víry, kterou chápou jako dědictví předků, a proto se musí odebrat do exilu, aby se vyhnuli vězení, do něhož by byli jako nekatolíci zavřeni. „Doma zůstat nemohl – nesměl. Jaktěživ by se byl se svými neshledal! Byli by ho ve věznicích umořili hladu zaživa! Nechtěl-li, aby žena byla vdovou, děti osiřelé, musel se rozhodnout přes hranice – – –. Jen o několik hodin později a byli by ho zastihli a už nepustili,“ rozvažuje zpětně vypravěč o rozhodnutí sedláka Javora opustit zemi (*Dokonáno jest*, 1880: 87).

U šlechty jsou náboženské příčiny emigrace spojeny s politickým aspektem. Pro vítěznou stranu nebylo žádoucí, aby ze zemanských tvrzí a rytířských hradů spravovala panství nekatolická šlechta, např. i již zmiňovaný Pavel Kaplír ze Sulevic, který vystupuje nejen v povídce *Gothardův dolík* (1874), ale také v povídce *Na slánských stínadlech* (1877), a jehož jméno je navíc přímo spojeno se stavovským povstáním. Mezi exulanty-šlechtice patří také rytíř Ctibor Žďárský z povídky *Na slánských stínadlech* (1877) nebo syn liteňského mana Žulovce z povídky *Dcera pana purkrabího* (1881). Beneš nicméně náboženský a politický aspekt v exulantské otázce od sebe v zásadě neodděloval. Problematice exilu měšťanů se v bělohorské

---

³⁰ Výjimkou je kupř. povídka *Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení*, která se odehrává v průběhu třicetileté války, a postava exulanta se v ní nevyskytuje.

³¹ Beneš používá obojí označení bez významového rozlišení. Výraz *exulant* převažuje. Kromě označení *exulant* a *emigrant* používá také označení *vyhnanec*.

próze výrazněji nevěnoval. Výjimku představuje měšťan Tomáš Dentulín ze stejnojmenné povídky a jeho schovanka Salomena, kteří se odmítají vzdát své víry. U Salomeny navíc hraje roli ještě politický přečin. „[...] přivítala krále [Fridricha Falckého], [...] zpívala a obveselovala ho hrou na loutnu“ (*Tomáš Dentulín*, 1885: 125). Dentulín a Salomena jsou proto španělským důstojníkem Huertou odsouzeni k vyhnanství.

Samotný odchod hrdinů do exilu líčí Beneš zpravidla jako vypjatý a mnohdy nenadálý, uspišený právě vydaným mandátem či udáním: „[...] když vyšel nový přiosřený mandát z císařské kanceláře ve Vídni, aby všichni, kdož zůstávají tvrdošijně při [...] kacířství vystěhovali se pod ztrátou hrdla z českého království,“ přijel za Ctiborem Žďárským „královský komisař z Berouna s listem, kterýž [z něj] činil psance a žebráka“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 442). Sedlák Pelhřimec s dcerou obdržel vypovídací listinu během Štědrého dne, přičemž „měl býti ve třech dnech prost celého českého království“ (*Pokoj lidem dobré vůle?*, 1882: 11). Křivoklátský purkrabí se mu takto mstil za to, že nechtěl dát svou dceru jeho synovi za ženu. Rodinu Krahulíkových obvinil německý čeledín z přechovávání emigrantů, a proto byla rovněž vyhoštěna (*Mezi proradci*, 1884). Sedlák Javor byl zase nařčen z držení zakázaných nekatolických knih (*Dokonáno jest*, 1880). Zvláště jeho útěk ze země popsal Beneš jako dramatický. Javorova rodina je pronásledována rejтары. Nedaleko před hranicemi jim padne kůň, Javorovi se tak zapřáhnou do vozu sami. Javor odmítne ženiny a dceřiny prosby, aby shodili do řeky truhlu s ošacením a výbavou, a odlehčili si tak náklad, slovy vyjadřujícími obavy o hrdost rodiny: „Řekli by nám tam [v cizině], že jsme žebráci, že jsme tu neměli co na sebe vzít“ (*Dokonáno jest*, 1880: 52). Loučení Javorovy rodiny s vlastní na česko-německých hranicích patří k nejpatetičtějším momentům Benešovy bělohorské prózy: „Jsme na hranicích. Snad se už do téhle naší země jaktěživi nevrátíme. Ale než z ní učiníme poslední krok, ještě se na té drahé, otcovské půdě pomodlíme –. [...] A s mužem klekla žena, s otcem a matkou obě dcery na utvrdlou půdu, aby se pomodlili za všechno dobré milé vlasti své, jak to jejich prosté duše nejrůzněji dovedou!“ (*Dokonáno jest*, 1880: 52).

Někteří z Benešových hrdinů se do exilu ani nedostali. Např. rytíř Ctibor Žďárský zahynul vysílením ve slánské katovně, jeho žena zemřela ještě před branami Slaného. Lidé se totiž zdráhali exulantům pomoci, „protože se báli, aby se o nich neřeklo, jako by byli přechovávači“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 443). Salomena Vysocká rovněž nedošla ani k hranicím. Její opatrovník Dentulín jí chtěl dopřát „aspoň nějakou chvílku odpočínutí,“ než ji pohřbí, ovšem nikdo mu na zaklepání neotevřel: „Lidé [...] trnuli hrůzou. [...] Nese na ramenou nebožku. [...] A sám také jako smrtec [...] Br, br, br!“ (*Tomáš Dentulín*, 1885: 125).

Ten, kdo se úspěšně dostane za hranice, spokojený život nenachází. Jako by byl Benešův protagonista předurčen k tomu být šťastný jen v rodné zemi: „Čech exulant ani jeden ještě nenašel štěstí v cizině“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 455). V povídce *Dokonáno jest* popsal Beneš těžký život v exulantské vesničce nedaleko Pirny. „[...] výdělek nebyl žádný, [...] pletli košiny, [...] dělali topůrka, [...] potom to naložili na sebe, na ženy na děti a rozešli se po saských rovinách. Sasíci [...] platili moukou, [...] platili otrubami, kouskem chleba [...]. Což bylo jiného než almužna, trochu té mouky nebo kousek chleba! [...] Den ode dne ryla se jim [exulantům] bída do tváří zřejměji, den ode dne vystupovala před nimi příšera, kteréž se říká hlad, v děsnějších a hroznějších obrysech [...]“ (*Dokonáno jest*, 1880: 107). Útěchu přinášely exulantům společné modlitby, ale také vzpomínání na domov: „[...] na večery, jež druhdy tak trávivali pod rodnou střechou, v zimě u krbu při dováděném praskotu plamenů, při hezounkých pohádkách [...], v létě pod širým nebem, pod košatými lipami [...] za klidného hovoru o polní práci, o senoseči, o žatvě, o sklizni [...]“ (*Dokonáno jest*, 1880: 69). Exulanti také dětem vyprávěli o rodné zemi, „aby se někdy, až se časy změní, do těch krajů zase vrátili [...] a nebudou-li moci ani děti dětí jejich, aby si aspoň pamatovali, že ta pravá jejich kolébka leží v modravém, pomněnkovém věnci hor [...]“ (*Dokonáno jest*, 1880: 69).

Hrdinové mnohých povídek se z různých příčin vraceli z exilu do rodné země. Blažena, zemanova dcera z povídky *Otec Marcelín*, přichází do vlasti pro jmění, neboť v cizině trpí bídou (*Otec Marcelín*, 1883: 23). Čeští šlechtici zase přijíždějí se švédskými vojsky, k jejichž oddílům se připojili. Při dočasném návratu si všímají hlavně proměny země, která jim najednou „připadala [...] jako cizí země, jako ta daleká Palestina“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 455). Někteří z nich během pobytu ve vlasti zemřeli, a splnil se jim tak sen „uložiti kosti do české černé země“ (*Na slánských stínadlech*, 1877: 458). Většina z Benešových hrdinů-exulantů však zemřela v cizině. Např. žena sedláka Javora z povídky *Dokonáno jest* umírá v exulantské vesničce, Javor s dcerou i schovankou potom zahynou při marném pokusu vrátit se do rodné země se saskými vojsky (*Dokonáno jest*, 1880).

4.3.2 Jezuita

Součástí spisovatelova konstruktu pobělohorské společnosti jsou mj. jezuité. Postavy jezuitských kněží se v Benešově bělohorské próze zdaleka neobjevují v takové kvantitě jako kupř. zmiňovaní exulanti anebo starci a nevinné dívky, jimž bude věnována následující kapitola. Ve více než třiceti Benešových bělohorských povídkách vystupují, vedle několika

okrajových postav, v zásadě jen dva významnější jezuitští protagonisté. V povídce *Dokonáno jest* (1880) je to mladý kněz František, v *Levohradecké povídce* (1882) mladý jezuita Bohuslav Balbín. Spisovatelovo ztvárnění obou protagonistů je pozoruhodné především tím, že neodpovídá typickému zobrazování jezuitů v české literatuře devatenáctého století. Ani jednoho z aktérů nepředstavil jako bezcitný nástroj rekatolizační agitace. To však neznamená, že s obrozenským topoi o jezuitech, kteří jsou úhlavními nepřáteli českého národa a „personifikací pobělohorských hrůz“ (Rak 1994: 133), vůbec nepracoval. V duchu národní ideologie přejímal i tyto tradiční obrazy jezuitů a jejich rolí v rekatolizačním procesu, ale jako katolický kněz se tím nutně vystavoval dilematu. Východiskem z něj se mu stala dvojí typologie jezuitských protagonistů. Na jedné straně vykreslil jezuitu jako chladné a přísné postavy, které plní své rekatolizační povinnosti bez ohledu na skutečné zájmy obyvatel země. Na druhé straně ztvárnil i uvědomělé, vnímavé, v Balbínově případě až učenecké jezuitu, kteří jsou v otázce rekatolizace nevyhranění, kteří s ní polemizují, nebo ji dokonce (skrytě) zavrhnou. A právě těmto „dobrým“ či „lepším“ jezuitům dal Beneš ve svých pracích vyniknout.

V povídce *Dokonáno jest* (1880) je dichotomie uvnitř jezuitského společenství i rozdíl v prostoru, který autor jednotlivým typům duchovních věnoval, dobře patrná. Jednou z hlavních postav této povídky je mladý František, který je poslán nadřízenými do Vyšeboh, aby u tamního lidu upevňoval katolickou víru. Svůj příchod do vsi oznamuje obyvatelům zvonečkem, pro děti má připravené obrázky. Autor pracoval s reálnými rekatolizačními praktikami, kterými si měli misionáři snadněji získat obyvatele, protože „vycházely vstříc mentalitě nejširších vrstev“ (Čornejová 1995: 95). František přicházel do vsi naplněn upřímným odhodláním vykonat svůj úkol. Nadřízení jej předem informovali o tom, že obyvatelé Vyšeboh jsou již „zreformovaní“. O to více je zaskočen, když se před ním vesničané i s dětmi schovávají. Nedůvěra Čechů k jezuitům, vyplývala především z násilí páchaném rekatolizačními komisemi na už tak válkou ztrápených venkovanech. O tom také informuje Františka sedlák Savora, který řeholníka ukryje před deštěm: „Všickni ti vaši předchůdci měli na rtech slova lásky ukřižovaného, ale za každým tím slovem ucítili jsme bodnutí v srdcích [...]. Jezdili s nimi dragouni, jindy také chodila pěchota [...]. Těžko vnucovati, co pošlapala kopyta dragounských koní, na čem lpí vdovský nářek, sirotčí slza, bída vyhnanců!“ (*Dokonáno jest*, 1880: 6). Savorova slova, ale i příjemný dojem, který sedlákova rodina na Františka udělala, v něm probudí nejistotu ohledně správnosti jeho misie, ale i obecného řešení náboženských otázek v českých zemích. František konfrontuje své čerstvé zkušenosti se zážitky z římských studií, kde vidal „přísné zmrámorevatělé tváře,

v nichž nebylo citu, v nichž nebylo lásky, v nichž nebylo vůbec lidskosti [...]“ (*Dokonáno jest*, 1880: 5).

Další otřes zažívá, když musí na příkaz krajského litoměřického hejtmanství přihlížet hledání zakázaných knih u sedláka Javora. Beneš zde využil dobový obraz jezuitů jako urputných a obávaných narušitelů české kulturní tradice. Protagonista se však navzdory tomu, že se tituly nalezených knih shodují s těmi, které má uvedeny na seznamu (u některých je připsán i dodatek, že se jedná o knihu „horší než mor“ či „zvlášť nakažlivou“), rozhodne sedláka vojákům nevydat, naopak mu doporučí útěk ze země (*Dokonáno jest*, 1880: 18). Osudovým momentem je pro Františka setkání se starým strýcem Zacharem ve zruinované rodné obci. Strýc upozorní synovce na jeho proměnu, kterou podle jeho názoru zapříčinila studia v jezuitských školách v Praze a v Římě. Za nejostudnější považuje Zachar skutečnost, že František během studií zapomněl na své rodiče: „[...] rostl, že byla z něho radost, učil se, že byla z něho chloubka, byl hodný, že byla z něho čest, [...] potom přišel do města a ti, co ho tam učili, měli tak černý šat jako je tenhle tvůj [...]. A potom ho odvezli daleko do cizí země [...]. Zprvu posílal [...] domů list za listem, magistři se při tom usmívali, dávali mu také psaní z vlasti, ale tak nějak suché, kratinké a Vojtěchovi se často zdálo, že to není ruka otcova, že to není vzkázání matčino. [...] a magistři zasypali hlavu jeho knihami [...]. Ký div, že mezi spoustami knih znenáhla na domov zapomněl“ (*Dokonáno jest*, 1880: 34). V Benešově podání jezuitští pedagogové záměrně zpřetrhávali vazby svých svěřenců k rodinám, čímž zabraňovali předávání národních kulturních vzorců ze starší generace na mladší.

Prostřednictvím tří postupných konfrontací se skutečnostmi, které neodpovídaly jeho představám a ideálům, si František uvědomuje, že byl na studiích oklamán, a nastává u něj rychlý obrat. Rozhodne se sdílet osud s exulanty. Vydává se za Javorovými, mířícími za hranice, a symbolicky cestou odhazuje svůj černý plášť, řádový oděv jezuitů. Chce se dokonce oženit s Javorovu dcerou Běličkou. Javor to však odmítne slovy: „Kdyby ses oblékl v nevím co, [...] že jsi patřil k nim, nikdy a nikde nezapřeš, svou černou duši nikdy a nikde nezakryješ“ (*Dokonáno jest*, 1880: 131). Příslušnost k jezuitskému řádu tak zůstávala stigmatem na celý život. František se nakonec přidává ke švédskému vojsku. V závěru povídky zjišťuje, že milovaná Bělička je jeho sestra. Dívka navíc i v posledních chvílích svého života vyčítá Františkovi, že od setkání s ním provázelo rodinu Javorovu pouze neštěstí. František tak prožívá stále hlubší deziluzi, z níž mu pomůže smíření se strýcem Zacharem, který ocení synovcovu sebereflexi.

František je jednou z mála Benešových postav, která prochází psychologickým vývojem.³² Zatímco Františkova proměna představuje ústřední motiv příběhu, v pozadí probíhá jezuitská rekatolizační agenda v litoměřické koleji. Její představitel se vyjadřuje o nekatolících jako o „hydře kacířské“, bezcitně rozmlouvá s císařským komisařem o vojenském nátlaku na nekatolíky a místo toho, aby usiloval o důvěru věřících, usiluje o důvěru provinciála (*Dokonáno jest*, 1880: 19).

V *Levohradecké povídce* (1882) vyzdvihl Beneš osobnost Bohuslava Balbína, jediného z jezuitských vzdělanců, který byl dobovou literaturou „pro své vlastenecké zásluhy brán na milost“ (Čornejová 1995: 223). Také Beneš vylíčil Balbína jako vlastence, jehož „jméno známo mezi věrnými Čechy i za hranicemi“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 117). Mladý jezuita přichází na Levý Hradec z pražské klementinské koleje jako doprovod staršího koledy Theodora Moreta za účelem zkoumání archeologických nálezů – staročeských popelnic (uren). Zatímco mezi vzdělaným Moretem, který popelnice dokumentuje, a zemanem Větrovcem je vzájemná nedůvěra, mezi Balbínem a Větrovcem panují od prvotního setkání vřelé vztahy. Větrovec „by byl [Balbínovi] všecko dovolil. Už zevnějšek jeho učinil na něho dojem velice příznivý. Už i ta řeč, ačkoliv jen jediné slovo promluvil, jinak zněla než z úst staršího“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 36). Větrovec brzy upadne v nemilost jezuitského rektora a admonitora, kterým vadí Větrovcův citový vztah k popelu pohanských předků. Rektor, admonitor i Moret představují další typy z bělohorského mýtu. Moret představuje typ vzdělance pohrouženého do své práce, který se nenechává rozptylovat náboženskými neshodami. Je to ale nakonec on, kdo se před ostatními zmíní o zálibě zemana Větrovce, a tím jej nezáměrně vystaví odsouzení. Po něm je Větrovec poslán do exilu, jeho statek vypálen, jeho schovanka zabita. Moret vyhoštění schvaluje: „Kdybych byl komisařem víry já, byl bych tomu přítrž musel učiniti hned poprvé“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 75). Balbín chtěl naopak Větrovce varovat. Marně přemýšlí, z jakého důvodu jezuité tak fatálně zasahují do života věřících: „Proč rušiti pokoj života, snad dosti obtížně vydobytý [...]. Bude-li jednou ten bůh spravedlivý [...] vaše skutky vážiti [...], kdo vás, vy páni bratři, obhájí?“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 75). Jeho snaha změnit situaci však byla marná. Přesto navštěvoval spáleniště zemanova dvorce na Levém

---

³² Podobným prozřením jako František projde také dominikán Marcelín v povídce *Otec Marcelín*. Marcelín je dosazen na faru poté, co tamní farář odešel do exilu. O věřící se nestará více, než mu ukládá jeho povinnost. Exulantovu dceru, která ho prosí o pomoc, nejprve považuje za zlého ducha. Prožře poté, co od místního starce vyslechne její strastiplný životní příběh. Jeho procitnutí však končí šílenstvím a náhlým odchodem z fary do neznáma (*Otec Marcelín*, 1883).

Hradci. Po mnoha letech se zde dokonce se samotným Větrovcem před jeho smrtí setká. V závěru osamělý Balbín pronáší soud nad těmi, kteří ublížili Větrovcovi a ubližují dále jiným: „Jen těžké hříchy, lidé dobří, jen takové, jakých se dopouštějí vaši domnělí dobrodinci, podobným trestem měly by býti pokutovány!“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 114). Zároveň prorokuje konec utrpení českého národa a vyzývá sedláky, aby zpívali píseň *Svatý Václave, vojvodo české země*: „Této písni učte své děti [...]! – A kdybyste mohli po letech vstáti ze svých hrobů, uslyšeli byste, jak tato píseň svatováclavská poletí vítězoslavným zpěvem všude, kde český kraj“ (*Levohradecká povídka*, 1882: 115).³³

Jezuité jsou v Benešově próze spjatí s rolí praktických vykonavatelů pobělohorské rekatolizace (o působení rekatolizačních misí v předbělohorských Čechách se autor ve sledovaných povídkách nezmiňuje). Balbínova promluva z *Levohradecké povídky* (1882) o tom, že „i přes to roucho krajanům svým aspoň slzu v očích setřítí [může], aspoň slovo útěchy promluví k nim [může],“ nicméně svědčí o faktu, že v obrazech názorově a citově rozpolcených jezuitských kněží a vzdělavců prezentoval Beneš Třebízský i své vlastní nejisté postavení a problémy, které musel jako katolický kněz řešit (*Levohradecká povídka*, 1882: 117).

4.3.3 Prorok a panna

Typickou mužskou postavou Benešova bělohorského narativu je stařec, typickou ženskou postavou pak mladá nevinná dívka. V jednotlivých povídkách přitom vystupují obvykle obě tyto postavy současně, často je také pojí příbuzenský vztah. Ač autor vytvořil celou galerii, doslova desítky starců a panenských dívek, v zásadě jde stále o jedny a tytéž protagonisty. Neliší se od sebe ani vzhledem, ani povahovými vlastnostmi, ani životním osudem, ani způsobem jednání, ani názory a hodnotami, které zastávají. Vždycky ztělesňují mravní bezúhonnost a jakési nadosobní dějinné vědomí svých rodin, celého českého národa i země. Jak starci, tak nevinné dívky v Benešově podání evokují biblické postavy, někdy i zcela konkrétní. Jakkoli autor tuto vazbu obvykle vyjadřuje implicitně, lze v textu nalézt i explicitní odkazy k biblickým předobrazům jeho protagonistů.

---

³³ Odkazem na svatováclavský chorál koneckonců vrcholí i text nejznámější Balbínovy práce, *Obrany jazyka českého*.

Starci ve spisovatelově próze vystupují jako bibliční proroci či věšci,³⁴ tedy „jako tlumočníci vůle Boží [...], zvěstovatelé spravedlnosti, vykladači minulosti i přítomnosti, varovatelé před následky neposlušnosti a ohlašovatelé Božích soudů“ (Novotný 1956: 724). Téměř každá bělohorská povídka má takového svého starce-proroka. Souvislost mezi starci a biblickými proroky autor explicitně vyjadřuje minimálně. Učinil tak kupř. v povídce *Dokonáno jest*, v níž ke starozákonnímu proroku přirovnal starce Zachara (*Dokonáno jest*, 1880: 185). Jinak tato spojitost vyplývá z častého označování stařeckých promluv jako „proctví“ či „věštev“ nebo z uvozování monologů starců různými tvary slovesa „prorokovat“, „věštit“, souslovím „pronášet věštbu“ atp. Koincidence s biblickými postavami vyplývá i z popisu vzhledu, chování starců ve chvílích prorockého promlouvání a z obsahu jejich předpovědí.

Vzhledem jako by tito muži odkazovali nejen k biblickým souvislostem, ale připomínali také bájně starce z Kosmových pověstí. Beneš popisuje bílé vousy a bílé vlasy, podle nichž muže stereotypně nazývá „kmety stříbrovlasci“. Když pronášejí věštbu, zpravidla se ocitají v jakémisi „extatickém vytržení“, které bývá považováno za typický průvodní jev prorocké výpovědi (Novotný 1956: 724). V případě Benešových protagonistů se jedná zejména o proměnu zraku, ať už jde o jeho upření do neurčitých dálek, zajiskření v očích nebo rozšíření bělma. To může být doprovázeno zesílením hlasu, pozdvižením rukou, rozechvěním, smíchem, vzchopením se (např. před smrtí) atd. Prorocké promluvě Adama Stařečka předchází hned několik tělesných projevů:

Bělmo na očích Stařečkových se rozšířilo nápadněji; ale promodralé rty jeho se svíraly, jako když člověk vnitřní rozechvění veškerou silou přemáhá. [...] Stařeček se náhle vzchopil, bělmo v očích zdálo se, že mu nabíhá krví, [...] oddychl si zhluboka, tak jako by chtěl sebrati všecku svou starou sílu [...] (Nevěstu za českou korunu, 1879: 244).

Kmet Zachar zase „svou starou hlavu vzpřímil“ a „pravici k nebi pozdvíhl“, podruhé „stál na voze s rukama roztaženýma“ a volal „hlasem mocnějším než prve“ (*Dokonáno jest*, 1880: 184).

Proroci se vždy radí k „dobrým“ Čechům, mnohdy takovým, kterým dobro vlasti leží na srdci nejvíce z celého společenství. Jsou moudří. Mají bohaté životní zkušenosti a potýkají se se strastiplným osudem, často v podobě ztráty blízkého člověka. Adamu Stařečkovi zemřel syn i snacha, kmet Zachar pochoval sestru s manželem, neteř a synovec se ztratili, stařec Kamenec pozbyl společenské postavení a upadl do chudoby. Tito starci žijí na okraji společnosti, možná

---

³⁴ Beneš užívá obou označení bez rozlišování významu.

dokonce mimo ni. Pozorují však okolní svět, hodnotí jej, vykládají a soudí. Okolí je může považovat za blázny. Např. povídce *Nevěstu za českou korunu* měšťany „projížděl mráz a horko proroctvím šilence,“ tedy proroctvím Adama Stařečka (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 125).

Proroci Benešových povídek tlumočí vidiny i sny, které však nejsou cíleně vyvolávány. Vyplývají spontánně z nahlédnutí a pochopení konkrétní situace. Schopnost správně vyložit určitou událost je v případě těchto protagonistů opřena o životní moudrost a zkušenost, která zahrnuje poznání vlastní (společenské) minulosti, morální zásadovost a znalost náboženské věrouky. Vyřčená proroctví se obvykle týkají českého národa, ať už je mu vyčítáno cosi z minulosti, anebo jde o jeho vyhlídky do budoucna. Jejich obsahem ale také bývá soud vyneseny nad jednotlivcem či kolektivem za provinění v podobě amorálního chování (zrada, zabití, křivé svědectví, lež...) nebo za nestálost ve víře. Konvenční součástí takové prorocké promluvy je oslovení, tedy obrat ke konkrétnímu adresátovi. Adam Stařeček se obrací ke klecanským měšťanům, kteří konvertovali ke katolictví, a vynáší nad nimi soud: „Budete tu šťastni, až se v tom štěstí zatopíte, budete tu veseli, až vám ze samé radosti provazy na krk budou házeti...“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 244). Kmet Zachar hovoří k exulantům, kterým byl právě zmařen pokus o návrat do vlasti, hodnotí jejich situaci a nachází z ní východisko: „Všude čeká nás osud nejhorší. Podívej se vpravo, pohlédni nalevo, otoč se nazpět, všude stejně. A proto nejlépe oči zamhouřiti, svěřiti kroky všecky Hospodinu, ať vede nás třeba smrti do náručí“ (*Dokonáno jest*, 1880: 186). Podobně i stařec Gothard promlouvá k venkovanům, kteří se ukrývají v úžlabině před vojsky třicetileté války:

Však to si pamatujte, i synové vaši i vnukové: až opět a opět zachce se nepřátelům té země české a cizácké voje vtrhnou sem, pak povždy utečte se do dolíka Gothardova [...],“ zavolal k nim hlasem mohutným, věšteckým, jako by věděl, že mnoho, mnoho ještě zakoušeti bude jeho vlast [...] (Gothardův dolík, 1874: 482).

Kromě starce vystupuje v téměř každé povídce také dívka. Mladé dívky reprezentují v Benešově bělohorské próze zpravidla panenskou čistotu a nevinnost.³⁵ Nevinnost autor v duchu křesťanského pojetí nevnímá jen jako pohlavní čistotu, ale rovněž jako „neporušenost ve víře a mravech“ (Novotný 1956: 592). Ač se jedná o mladé dívky, jsou morálně vyspělé a pevné ve svých postojích. V souvislosti s jejich postavami Beneš nikdy neopomíná použít

---

³⁵ Výjimku někdy představují cizinky (Giovanella v povídce *Černí Španělé*), i když také ne bez výjimky (viz Gabriela z povídky *Mezi proradci*).

přívlastek „nevinná“. Nevinná je Salomena z povídky *Tomáš Dentulín* (1885), nevinná je *Marta Stařečková* z povídky *Nevěstu za českou korunu* (1879), nevinná je Božena z povídky *Tryzna bělohorská* (1873) a další. Beneš v rámci jejich charakteristiky využíval typické atributy nevinnosti a čistoty, jak se ustálily v české literatuře v průběhu 19. století – zejména bílou barvu a lilii (srov. Macura 2015: 17–35). Bílá jsou roucha i líce dívek. Bohunka má „liliové líce“ (*Pan Odolan Pětipeský*, 1881: 434). Boženka jede na voze „v rouše bílém [...] v liliích, co zdobily nevinnou, čistou, zdálo se, že dětskou ještě líc“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 530). A někdy jako by autor odkazoval k dívčí nevinnosti i samotnými jmény svých protagonistek – Bělička, Křišťanka, Boženka, Bohunka ad. Původními českými jmény navíc vyzdvihuje jejich národnost.

Pomocí vnitřních a vnějších charakteristik tak Beneš v bělohorských povídkách evokuje jakousi až božskou podstatu dívčích postav. Někdy má ženská postava dokonce konkrétní křesťanský předobraz. Kupř. Rafaelku přirovnává vypravěč ke starozákonní Júdit. Obě ženy se totiž nechaly naoko zajmout nepřítelem, aby ho oklamaly a potom způsobily jeho smrt (*Ze zapomenutých pamětí VIII.*, 1882: 1–2). Většinou ale Beneš biblický vzor blíže nespecifikuje: Křišťanka „nikomu [...] ani pohledem nikdy neublížila [...]. Andělský Křišťančin zjev vynucoval [...] úctu i vážnost, jakou neprokazovali ani v kostele obrazům svatých a světic“ (*Dcera pana purkrabího*, 1881: 486). Jak Beneš sám uvedl v doslovu k jedné bělohorské povídce, skrze zobrazování obyčejných českých panen jako biblických žen vyzdvihoval jejich statečnost a mravní bezúhonnost v těžkých dobách: „Za dnů protivenství nejhoršího, jakéž kdy veškerou tíhou ulehlo na milý národ náš, podobaly se ženy i panny české k rekním starozákonním [...]“ (*Ze zapomenutých pamětí VIII.*, 1882: 2).

Dívky, jakožto symboly nevinnosti, mají v bělohorských povídkách své ochránce. Těmi jsou právě starci – zpravidla jejich otcové, dědové, opatrovníci či strýci. Ti se obvykle podílejí na výchově dívek. To oni předávají svým svěřenkyňím ideální vzorce chování a morální zásady a hodnoty. Dívky za to pociťují ke starcům vděk a stávají se jim pečovatelkami. Jejich spokojené soužití však vesměs končí smrtí minimálně jednoho z nich. Buď zemřou proto, že v kritických momentech neuhnou ze svých morálních stanovisek a jsou za to potrestáni, anebo se bez vlastního zavinění stanou obětí velkých dějin. Salomena Vysocká se odmítne vzdát své víry a navzdory snaze opatrovníka Dentulína cestou do vyhnanství umírá (*Tomáš Dentulín*, 1884). Bezejmenná dívka z povídky *Děti Dalekarlie* (1876) prosí za svého starého otce, který byl neprávem obviněn švédskými vojáky ze špohování. Stařec je přesto oběšen a dcera ho marně a bezúspěšně oplakává. Biblický motiv dívky-přímluvkyně a prosebnice využíval Beneš

v bělohorských prózách často. Dívčí přímluvy však na záchranu starců vlastně nikdy nestačí. A naopak – ani starci nedokážou své svěřenkyně ochránit před smrtí. Přeživší z dvojice pak v dalším dění ztělesňuje svědomí společnosti, dějinnou nespravedlnost a nevinnost obětí. Zvláště ve skonu nevinných dívek jako by se zrcadlilo utrpení celého nevinného národa.

4.3.4 Jedinec a víra

Hluboká zbožnost patří v bělohorských povídkách k základním charakterovým rysům dobrých Čechů. Tito protagonisté chápou víru nejen jako osobní důvěrný vztah s Hospodinem, ale také jako vážně prožívané dědictví po svých předcích (Novotný 1956: 1195). Právě proto je pro ně tak obtížné vyrovnat se s proměněnou náboženskou situací po Bílé hoře. Takto např. třebízský zeman Hanuš neschvaluje dceřina ženicha. Sám je oddaný kališník, kvílický mlynář, ženich, je sice rovněž nekatolík, ale český bratr. Zeman vysvětluje dceři své stanovisko: „[...] víru, tu starou, dávnou, již jako klenot rodinný předkové mi dochovali, nezdám nikdy s dítětem, zvláště těm bratrům ne, co spojili se s Němci, luterány, aby utiskli nečetnou beztoho již obec kalicha“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 518). Z týchž důvodů Hanuš před lety vyhnal svou první ženu i s dítětem.

Zvláště nekatolíci se v důsledku rekatolizačních tendencí dostávají v jednotlivých povídkách do složitých dilemat, kdy si v zásadě musí vybrat mezi konverzí a exilem, případně smrtí. Často volí exil, protože zřeknutí se původní víry vnímají jako zradu předků, k nimž vzhlíží s hlubokou úctou. Na toho, kdo se rozhodl vzdát rodné víry, bývá naopak Čechy nahlíženo jako na provinilého či amorálního jedince. Adam Stařeček odmítá provdat svou vnučku Martu za Havla Přepějchala, protože mu má za zlé, že konvertoval ke katolictví:

Svou vnučku, že ti mám dát? Chceš jí býti věrným mužem a mně upřímným synem? Ty, jenž si se zaproval, [...] že chceš mluvit o věrnosti a upřímnosti? Jakápak je ta tvá nová víra [...]? Copak ti přinesla, že jsi tu starou zahodil jako zahazujeme roztrhanou kazajku? Tvůj tatík se v hrobě obrací – (Nevěstu za českou korunu, 1879: 244).

Pouze konverzi z přesvědčení, k jaké přistoupil kmet Podpěra, považuje vypravěč za přijatelnou. Stařec „[...] smýšlel poctivě, jinak by se byl vystěhoval [...]. Nikdo by ho nepřinutil ke škrabošce“ (*Pan Odolan Pětipeský*, 1881: 437).

Víra nicméně v Benešově próze nefunguje jen jako příčina konfliktů. Je také významným zdrojem útěchy a posílení. Benešovi hrdinové jich dosahují prostřednictvím osobní nebo kolektivní modlitby, prostřednictvím četby náboženských knih, rozmluvy s farářem nebo prostřednictvím mše či svaté poutě. Venkované se na cestě do exilu zastavují na význačných místech, např. u božích muk a modlí se: „Rozpomeň se Hospodine, co se nám přihodilo, popatř a viz pohanění naše“ (*Ze zapomenutých pamětí VIII.*, 1882: 1). Chtějí tak získat „posily, aby vytrvali“ (*Ze zapomenutých pamětí VIII.*, 1882: 1). Jinde se mladá Andělka vydala na pout' do Staré Boleslavi, aby u obrazu tamější bohorodičky vyprosila pro svého domnělého otce klid v duši (*Trnová koruna*, 1881: 72). Blažena zase po mnoha životních peripetiích, vstoupí do kláštera: „Našla u klarisek pokoj, jehož by jí byl svět nikdy nepodal“ (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 293).

Benešovi hrdinové se odvolávají k bohu jako k soudci a vykonavateli spravedlnosti. Boží trest za spáchané hříchy může být v některých případech i dědičný. Např. Prokop se vzdal rodné víry, proto se všechny jeho dcery narodily slepé (*Pod Ročovem*, 1884: 97). Záhy se ale dal na pokání, a tak se jeho dcerám v dospělosti zrak vrátil. Jak Prokopa informovala bílá panna, která v povídce představuje jakousi oznamovatelku božích soudů, pro výstrahu takový osud postihne všechny Prokopovy potomky až do devátého pokolení (*Pod Ročovem*, 1884: 97–98). V jiné povídce se pacovský mlynář, katolík, který celý život páchal zlé skutky, dal na sklonku života také na pokání. I přesto, že se snažil své hříchy vykoupit skrze kněžský stav svého syna, piaristy Františka, podporou stavby kostela nebo rozdáváním almužen, trápí ho výčitky svědomí. Ze strachu z božího trestu se upřímně kaje, a jeho do té doby povrchní zbožnost se tak nakonec stává opravdovou (*Kostelík sv. Blažeje*, 1875: 293).

Spravedlnosti se většinou Benešových hrdinů obvykle nedostává recipročně k bezpráví, které je na nich pácháno. Jednotliví protagonisté musí statečně a pokorně nést svůj těžký životní úděl, musí snášet dlouhodobá příkoří, musí vytrvat a nevzdorovat boží vůli. „Dobře, budu trpělivý v tom, co na koho skládá Hospodin,“ říká Jetřich na cestě do exilu (*Tryzna bělohorská*, 1873: 531). Teprve potom se on a desítky jiných hrdinů dočkávají vytoužené spravedlnosti v podobě potrestání provinilců: „[...] bude věčný soudce spláceti dluh za dluhem, ani na ten nejmenší nezapomene – všem, kdo nám ublížili, kdo naši čest rozšlapali, kdo naše jméno poskvřnili, kdo naši zemi – sírou vdovu – na smrt soužili,“ volá stařec Slavík v románu *Trnová koruna* na Staroměstském náměstí, které je spjaté s popravou sedmadvaceti českých pánů (*Trnová koruna*, 1881: 68).

4.3.5 Víra a zdroje

Víra představuje jeden ze základních ideových komponentů Benešovy bělohorské prózy. Autor coby katolický kněz využíval svých znalostí křesťanské věrouky a zakomponovával je do svých narativů. Odkazoval k biblickým událostem či postavám a jejich životním osudům a citoval konkrétní pasáže z náboženské literatury. Typicky přirovnával dění v pobělohorských Čechách a jejich společnosti ke konkrétním starozákonním i novozákonním příběhům. Např. sedlák Savora takto otupil jezuitovu nedůvěru k obyvatelům vesnice, když připodobnil řeholníka ke Kristu, který se nezdráhal navštívit své odpůrce: „Vždyť i Kristus Pán šel k hříšníkům a když ho zvali, stoloval s nimi a nás přece nemáte za horší farizeů?“ (*Dokonáno jest*, 1880: 4). Hned několikrát se opakuje příměr lidu, který se pro materiální hodnoty vzdá těch duchovních, k Izraelitům, kterým se po těžkostech spojených s odchodem z egyptského zajetí zastesklo po ztracených hmotných jistotách. „Hrnce masa egyptského milejšími byly jim,“ říkávali vystěhovalci o těch, „co svědomí svému učinili násilí“ a rozhodli se kooperovat s pobělohorským vedením země a neodporovat novým poměrům (*Tryzna bělohorská*, 1873: 531). Titíž protagonisté připodobňují osud českých exulantů k židovské diaspoře: „Stádo rozptýlené učiněn jest Izrael, lvi rozprášili je“ (*Tryzna bělohorská*, 1873: 531). Spisovatel také v souvislosti s dramatickým pobělohorským vývojem v českých zemích a zejména s fenoménem emigrace aktualizoval biblický koncept vyvoleného národa a zaslíbené země. Čeští exulanti ztratili domov a pokorně čekají na někoho, kdo je z vyhnanství vyvede zpět do vlasti. V povídce *Dokonáno jest* vkládají své naděje do švédského generála Torstensonova, kterého přirovnávají ke starozákonnímu soudci Gedeonovi a k vůdcům izraelského lidu Zorobábelovi a Jozuemu: „Staví vás [exulanti] na roveň s Gedeonem, s Jozuem! [...] Uvedete je nazpět jako Jozue lid izraelský v zemi zaslíbenou, jako Zorobábel ze zajetí babylonského v milou Judeu? A že prý si vystaví jako onino v té vlasti své Jeruzalém nový [...]?“ ptá se generála jeden z jeho vojáků (*Dokonáno jest*, 1880: 122).

Spisovatel také často zařazoval do textu konkrétní biblická proroctví. Ve chvíli loučení exulantů s českou zemí vypravěč bez jakéhokoli uvození najednou dramaticky provolává Ezechiellovo proroctví skýtající naději na návrat do vlasti:

[...] a vzbudím jim plod slovnutný a nebudou více sužováni hladem na zemi, aniž ponesou více pohanění národů; – a dám vám srdce nové a ducha nového položím uprostřed vás a odejmu srdce kamenné z těla vašeho; – a budete bydleti v zemi, kterouž dal jsem otcům vašim – a rozmnožím ovoce stromů a úrody polní... (*Dokonáno jest*, 1880: 52).

Autor odkazoval dokonce i k nekatolickým náboženským textům. V povídce *Nevěstu za českou korunu* nekatolíci nachází útěchu v evangelickém žalmu *Kdo ochrany Nejvyššího* (*Nevěstu za českou korunu*, 1879: 297). V povídce *Tryzna bělohorská zase ve „starobratrské písni“* Jana Jeleckého *Taktoť smutně naříká choť Kristova milá* (*Tryzna bělohorská*, 1873: 530).

Beneš v bělohorských povídkách zobrazil společnost, jejíž oporou a základní charakteristikou je víra v boha jako nejvyšší možnou autoritu. Hluboká víra jednotlivých protagonistů, ať už katolíků či evangelíků, a její okázalé projevy přitom naplňují definici barokní lidové zbožnosti (srov. Mikulec 2002: 59). Ta se promítá do každodenních zautomatizovaných náboženských úkonů, jako je křížování, modlení či návštěva kostela. Souvisí také s poutěmi a mariánským kultem, který představuje ústřední motiv např. v povídce *Pan Odolan Pětipeský* či v románu *Trnová koruna*. Rytíř Pětipeský se v tureckém vězení modlil k „tuřanské bohorodičce“ – obrazu Panny Marie, který je umístěn v kostele poblíž jeho rodiště a k němuž se váže pouťová slavnost. Věřil, že díky přimluvě Panny Marie byl z žaláře vysvobozen (*Pan Odolan Pětipeský*, 1881). V románu *Trnová koruna* spisovatel podobně vyzdvihl význam staroboleslavského mariánského Palladia. Poté, co bylo odcizeno Sasy, se měšťané nechali naverbovat k císařskému vojsku, aby mariánskou ikonu získali zpět (*Trnová koruna*, 1881). Rovněž další kulisy bělohorských povídek, boží muka či vysvěcená léčivá studánka, odpovídají barokní lidové kultuře a její architektuře krajiny (srov. Macek 2015: 688).

Beneš vycházel z křesťanské věrouky nejen vzhledem ke své kněžské profesi. Využívání biblických motivů a příběhů vnášelo do jeho povídek hlubší hodnotové ukotvení, které zesilovalo výsledný morální apel. Jakékoli odkazy ke křesťanským postulátům přitom autor uváděl do souvislosti s národní problematikou. Přirovnávání osudů českého národa k izraelskému národu umocňovalo závažnost událostí, jejich mytický rozměr, pro novou dobu pak opravňovalo nároky českého národa na svébytnost a zároveň nabízelo široce srozumitelný narativ, jednoduché a výrazné výkladové schéma českého pobělohorského vývoje.

5. Závěr

Tato práce nabídla analýzu Benešových bělohorských povídek, jejichž kompletní seznam doplněný stručnými obsahy je součástí přílohy, a na základě tří vytčených ideových okruhů – dějin, tradice a víry – poukázala na tři zdroje, z nichž vyrůstá autorova specifická poetika. Uvedené členění také umožnilo lépe odkrýt a popsat jednotlivé komponenty a vrstvy spisovatelova historizujícího narativu, což považujeme za cenné zejména v souvislosti s otázkou úlohy Benešovy bělohorské prózy ve formování bělohorského mýtu. Domníváme se, že naše práce by mohla vnést do diskuzí o vzniku, vývoji a šíření bělohorského mýtu nové poznatky, neboť představy o minulosti a postavení národa a země v dějinách se utvářejí i na základě recepce historické prózy. Navzdory tomu, že Beneš Třebízský věnoval tématu bitvy na Bílé hoře a jejím důsledkům více než tři desítky prací, které navíc patřily spolu s jeho další tvorbou k nejčtenějším a nejvydávanějším českým historickým prózám, a to zhruba až do poloviny 20. století,³⁶ odborná literatura se její roli v konstituování bělohorského mýtu doposud komplexněji nezabývala. Dosah Benešovy historické prózy byl přitom mimořádně široký a jeho pojetí bělohorské éry muselo alespoň částečně přejímat množství čtenářů. Četnost vydávání jeho povídek navíc přispívala ke zvětšování okruhu recipientů, pravidelně i v mladších generacích. Ty se s autorovu tvorbou setkávaly rovněž ve škole v rámci povinné četby.³⁷

Beneš v zásadě převzal obrozenský (Palackého) výklad bělohorských událostí, v jehož rámci představuje bitva na Bílé hoře nejen fatální mezník v českých dějinách, ale přímo symbol počátku utlačování českého národa. Beneš však tragiku Bílé hory a pobělohorské napětí vystupňoval do maximální intenzity, která v čtenáři vyvolává lítost, pocit nespravedlivého osudu vlastního národa, ale také stesk po ztraceném čase národní svébytnosti. Skrze tyto zážitky se měl akcelarovat národněuvědomovací proces – což mělo být jedním z kýžených efektů dobové historické prózy. Beneš měl jako venkovský kněz zkušenosti s účelnou komunikací s

---

³⁶ Jak v Benešově monografii uvedl František Stuchlý, od roku 1909 do roku 1959 vyšlo více než sto padesát svazků Benešovy prózy (Stuchlý – Šach 1959: 117). Benešovy *Sebrané spisy*, jejichž dva svazky s názvem *Pobělohorské elegie* jsou věnované bělohorské próze, vycházely průběžně a opakovaně od roku 1884 (F. Šimáček) do roku 1927 (F. Topič). V roce 1950 vznikl výbor *Z pobělohorských elegií* (Brázda, Praha), v roce 1964 zkrácený soubor *Pobělohorských elegií* (Lidová demokracie, Praha). Některé další práce vycházely samostatně. Kupř. *Trnové koruně* se dostalo vydání ještě v roce 1984 (Československý spisovatel, Praha).

³⁷ Např. *Levohradecká povídka* byla podle Hesové a Vaňka v letech 1910–1948 vydána nejméně desetkrát F. Topičem jako doporučená četba pro školy (Hesová – Vaněk 2020: 390).

„obyčejnými“ nevzdělanými nebo málo vzdělanými lidmi, k nimž se také k jako největší části utvářejícího se národa svou prózou obracel. K zaujetí širokých vrstev, o němž svědčí četnost vydávání spisovatelovy tvorby, přispěl i Benešův „uchvacující vypravěčský um“ a „tón osobního zaujetí i pro fiktivní postavy“, o nichž se zmiňuje Janáčková (Janáčková 1987: 91). Benešův narativ nese také známky tradiční barokní homiletiky v podobě typických prostředků k upoutání posluchačů/čtenářů. Nejde jen o patetičnost, užívání hyperbol, biblických motivů či exemplárních příběhů z životní reality, které uvádí Kopecký v rámci charakteristiky barokního kazatelství, ale především o to, že se autor snaží o „maximální expresivitu, přičemž [...] má zpravidla na zřeteli představový svět prostého člověka“ (Kopecký 1968: 64). Na „kazatelské prvky“ v Benešově próze ostatně upozornil i Stuchlý (Stuchlý – Šach 1959: 108).

Formálními prostředky spisovatel umocňoval vážnost obsahové stránky svých povídek. Z repertoáru českých dějin si vybíral především veskrze tragické náměty, případně hrdinské skutky, které jsou ale pojímány jako reakce na střet s dějinnou nespravedlností. Beneš však složité historické (ideové, ekonomické, politické, náboženské) problémy víceméně zužoval na napětí mezi dvěma národními entitami, čímž ovšem zase činil dějiny čitelnějšími a srozumitelnějšími. V jeho narativech bývá sice patrné všudypřítomné napětí mezi vládnoucími Habsburky a domácí šlechtou, mezi vrchností a poddanými, mezi katolíky a nekatolíky, mezi minulostí a přítomností, mezi starými a novými kulturními zvyklostmi, při pozornějším čtení se však tyto opozice rozplývají a zůstává jedna jediná – dichotomie český a cizí. Bělohorské neštěstí spočívalo podle Beneše v konci české svébytnosti a počátku útlaku českého národa cizinci, které se promítlo do otázky jazykové, do kulturních zvyklostí, náboženské tradice, do obměn na vrchnostenských postech, vztahu mezi vrchností a poddanými či proměny řízení státu. Proto také nelze souhlasit s tvrzením, s nímž pracovala marxistická literární věda, že spisovatelův narativ naplňuje postuláty třídního boje chudého lidu proti bohaté vrchnosti.³⁸ Takové výklady byly projevem hrubého zjednodušení Benešova pohledu na české dějiny. Venkovský lid pobělohorských Čech je v jeho povídkách skutečně chudý, zatímco vrchnost žije v blahobytu. To však není primárním zdrojem konfliktu. Tím je skutečnost, že se jedná o cizí, nedomácí šlechtu, která přišla do země s vidinou zisku majetku a chová se naprosto lhostejně k zájmům a potřebám svého lidu, potažmo českého národa. Spisovatelovi hrdinové si

---

³⁸ O třídním aspektu Benešovy tvorby viz např. *Doslov* Miloslava Novotného k vydání výboru *Z pobělohorských elegií* (Praha: Brázda, 1950).

stýskají po bývalé vrchnosti z řad českých domácích šlechtických rodů, s níž měli oboustranně vztah založený na vzájemné úctě a respektu.

Jak uvedl Josef Peřina, Beneš charakterizoval českou zemi jako „kraj hluboké víry v Boha, rezonující láskou a upřímnými vztahy mezi lidmi a hlubokým vlastenectvím svých obyvatel“ (Peřina 2002: 110). Křesťanská morálka a nadsazování duchovních hodnot nad materiální tvoří oporu Benešova narativu. Svým pojetím historického nacionalismu, v němž neodděluje náboženství a národ, resp. v němž je právo na svébytnost odvozováno z křesťanských ideálů, odkazuje k barokní mentalitě (Nešpor 2006: 185).

Beneš Třebízský se přitom jako katolický kněz a zároveň „národní buditel“ nutně musel potýkat s dilematem dvou různých stereotypů zobrazování bělohorských událostí. Jakkoli primárně přejímal jejich vlastenecký výklad, východiskem z ideologického pnutí se mu stalo občasně vykročení z jejich hranic. Někdy se zdá, jako by s některými premisami vlasteneckého pohledu na bělohorskou éru ne vždy souhlasil bez výhrad, jako by s nimi hodlal polemizovat nebo je revidovat. Jako by chtěl usilovat o komplexnější a objektivnější výklad. „Vezměte si do rukou dějiny, čtěte a uvažujte; ale uvažujte beze vši trpkosti k té či druhé straně“ (*Očista*, 1877: 153), radí např. vypravěč čtenářům v povídce *Očista*. Spisovatel jako by se přinejmenším někdy snažil nahlédnout na problém i z jiného úhlu, než z jakého na něj pohlížela tehdejší národní ideologie. Ačkoliv v jejím duchu pravidelně líčil jezuitu jako chladné narušitele české domácí tradice, vytvořil dvě velké jezuitské postavy (Františka v povídce *Dokonáno jest* a Bohuslava Balbína v *Levohradecké povídce*), které se takové charakteristice naprosto vymykají, ba co víc, jsou jejím zřejmým protikladem. Podobně v povídce *Očista* odsoudil kalvínský ikonoklasmus, a dokonce aktualizoval typický katolický pohled na bitvu na Bílé hoře jako na očistný proces od kacírů. Beneš Třebízský však tuto očistu nevnímal nábožensky. Nešlo mu o očistu od nekatolíků, nýbrž od skrytých nepřátel českého národa z jeho vlastních řad, tedy spíše od strůjců stavovského povstání a jejich stoupenců (*Očista*, 1877: 152–153).³⁹ Přestože jsou tato vybočení

---

³⁹ Obdobné výkladové koncepty najdeme v historických pracích katolíků Bohuslava Balbína, Tomáše Pešiny z Čechorodu či Františka Faustina Procházky. Bohuslav Balbín, známý svou kritikou pobělohorských státoprávních, jazykových a sociálních poměrů, zastával názor, že z náboženského a morálního hlediska české stavovské povstání nemohlo mít šanci na úspěch. On i Tomáš Pešina z Čechorodu považovali prohru českých stavů na Bílé hoře za šťastný zásah shůry, šťastný v tom smyslu, že očistil českou zemi od kacírů. Podobně přistupovali k Bílé hoře i osvícenští kněžští vzdělanci František Faustin Procházka či Mikuláš Adam Voigt (Hýsek 1921: 113). Balbín i Pešina ve své tvorbě také odsuzují kalvínský ikonoklasmus (Chaline 2013: 424). Zároveň oba autory trápí změna postavení

z jednostranně vlasteneckého pojmání bělohorských a pobělohorských událostí v rámci zmíněných povídek velice nápadná, v záplavě dalších desítek Benešových bělohorských povídek, v nichž se od vlasteneckého výkladu nijak nevzdaluje, se ztrácí.

I když hlavním zdrojem napětí v Benešových bělohorských prózách bylo napětí mezi ideově vyhocenými opozicemi, autor tato dilemata téměř nikdy nenechal vyústit v ideologickou konfrontaci. Jeho cílem nebylo vyřešit dilemata velkých dějin. Ty jej zajímaly pouze ve vztahu k malým dějinám a k jednotlivým lidským osudům. Pokoušel se zachytit, jak se politické a mocenské dění promítá do života prostých lidí, kteří se jen neradi a z vůle někoho jiného stávají aktéry dějinných událostí. Když v povídce *Tomáš Dentulín* připomíná osud jednoho ze sedmadvaceti českých pánů, žateckého měšťana Hošťálka, nastíní důvody, které vedly k jeho popravě, nicméně dál se jimi nezabývá. Řeší především dopad celého problému na jeho rodinu – pozůstalou ženu a děti –, potažmo celé město (*Tomáš Dentulín*, 1885).

Zásahy velkých politických dějin do osobních historií mají v Benešově bělohorském narativu v konečném důsledku vždy fatální a tragické následky. Autorova bělohorská a pobělohorská próza pak v zásadě vyznívá jako jediný velký žalozpěv (pátý a šestý svazek *Sebraných spisů* se ostatně nazývá *Pobělohorské elegie*). Elegický pocit je posilován také skutečností, že východiskem ze střetu s velkými dějinami se Benešovým protagonistům nestává revolta, nýbrž pokorné přijetí dějinného údělu, doprovázené sebereflexí:

[...] řešení lidských a společenských problémů není v silách nedokonalého člověka, [...] ale v očistné sebevýchově naplněné vírou, pokorou a láskou, respektující [...] vyšší řád. Hrdinům Benešových povídek pak nezbývá nic jiného než jít při obhajobě etických hodnot, jejichž jsou nositeli, „cestou křížovou“, aby se nakonec stali morálními, byť leckdy tragickými, vítězi garantujícími perspektivu budoucnosti (Peřina 2002: 109).

Vědomí společného trpkého osudu a morálkou podmíněná vůle takový osud přijmout i v jeho tragické podobě jsou podle spisovatele v důsledku tím, co formuje a upevňuje národ.

českých zemí, za níž stojí, jak sami přiznávají, sami Češi: „Češi, národ kdysi převažující a velmi mocný, ztratili, zničili jedním rázem starobylý lesk své slávy [...]“ (Peřina in Chaline 2013: 426).

6. SEZNAM LITERATURY

6.1 PRAMENY

Beneš Třebízský, Václav. Akademické legie I. In: *Z různých dob 4*. Praha: F. Topič, 1907 (1884), s. 63–68.

Beneš Třebízský, Václav. Akademické legie II.: Student Červenka. In: *Z různých dob 4*. Praha: F. Topič, 1907 (1884), s. 69–75.

Beneš Třebízský, Václav. Bílé panny. In: *Z různých dob 3*. Praha: F. Topič, 1923 (1883), s. 67–71.

Beneš Třebízský, Václav. Černí Španělé. In: *Světozor*, 1880, č. 17, s. 193–194; č. 18, s. 205–207; č. 19, s. 217–219; č. 20, s. 229–230; č. 21, s. 241–241; č. 22, s. 253–255; č. 23, s. 265–267; č. 24, s. 277–279; č. 25, s. 289–290; č. 26, s. 301–303, č. 27, s. 313–315.

Beneš Třebízský, Václav. Dcera pana purkrabího. In: *Světozor*, 1881, č. 36, s. 426–427; č. 37, s. 437–439; č. 38, s. 449–451; č. 39, s. 461–462; č. 40, s. 473–475; č. 41, s. 485–487; č. 42, s. 497–499.

Beneš Třebízský, Václav. Děti Dalekarlie. In: *Světozor*, 1876, č. 38, s. 513–515; č. 39, s. 530–531; č. 40, s. 542–543; č. 41, s. 554.

Beneš Třebízský, Václav. Dokonáno jest. In: *Lumír*, 1880, č. 1, s. 3–6; č. 2, s. 17–20; č. 3, s. 33–36; č. 4, s. 50–53; č. 5, s. 67–69; č. 6, s. 86–88; č. 7, s. 106–109; č. 8, s. 121–123; č. 9, s. 129–131; č. 10, s. 152–154; č. 11, s. 167–170; č. 12, s. 183–187.

Beneš Třebízský, Václav. Gothardův dolík. In: *Světozor*, 1874, č. 40, s. 469–470; č. 41, s. 481–482.

Beneš Třebízský, Václav. Kapitola ze slánských pamětí. In: *Z různých dob 1*. Praha: F. Topič, 1907 (1883), s. 373–388.

Beneš Třebízský, Václav. Kašpar Zdeněk Kaplír ze Sulevic. In: *Z různých dob 4*. Praha: F. Topič, 1907 (1884), s. 183–270.

Beneš Třebízský, Václav. Kostelík sv. Blažeje. In: *Blahověst*, 1875, č. 16, s. 214–221; č. 17, s. 232–237; č. 18, s. 244–249; č. 19, s. 261–266; č. 20, s. 279–283; č. 21, s. 292–294; č. 22, s. 304–306.

- Beneš Třebízský, Václav. Levo-hradecká povídka. In: *Matice lidu*, 1882, č. 1, s. 1–122.
- Beneš Třebízský, Václav. Mezi proradci. In: *Ruch*, 1884, č. 1, s. 14–15; č. 2, s. 31–32; č. 3, s. 48–52; č. 4, s. 70–71; č. 5, s. 86–88; č. 6, s. 102–105; č. 7, s. 116–118; č. 8, s. 134–135; č. 9, s. 151–152.
- Beneš Třebízský, Václav. Na slánských stínadlech. In: *Lumír*, 1877, č. 27, s. 423–427; č. 28, s. 441–445; č. 29, s. 454–458.
- Beneš Třebízský, Václav. Nevěstu za českou korunu. In: *Lumír*, 1879, č. 15, s. 225–226; č. 16, s. 242–245; č. 17, s. 266–269; č. 18, s. 280–283; č. 19, s. 296–299; č. 20, s. 313–315.
- Beneš Třebízský, Václav. O české knize a jejích čtenářích. In: *Z různých dob 9*. Praha: F. Topič, 1908 (1883), s. 368–379.
- Beneš Třebízský, Václav. *Očista: historická povídka z let protivenství českého národa*. Brno: Škola Božského srdce Páně, 1877.
- Beneš Třebízský, Václav. Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení. In: *Pamětní list Karlín*, 1884, s. 8–11.
- Beneš Třebízský, Václav. Plzeňští a Rokycanští. In: *Švanda dudák*, 1883, č. 1, s. 20–28.
- Beneš Třebízský, Václav. Pod Ročovem. In: *Velký Mariánský kalendář pro lid katolický na přestupný rok 1884*, 1884, s. 94–98.
- Beneš Třebízský, Václav. Pokoj lidem dobré vůle? In: *Vánoční album: dárek českým rodinám*. Praha: Gustav Dörfl, 1882, s. 3–15.
- Beneš Třebízský, Václav. *Pravdou k životu II*. Praha: B. Stýblo, 1883.
- Beneš Třebízský, Václav. Pro bílou labuť švamberskou. In: *Světlozor*, 1884, č. 19, s. 217–219; č. 20, s. 232–235; č. 21, s. 242–243; č. 22, s. 253–255; č. 23, s. 272–274; č. 24, s. 281–282; č. 25, s. 293–294; č. 26, s. 308–310; č. 27, s. 317–319; č. 28, s. 329–330; č. 29, s. 344–347; č. 30, s. 353–355.
- Beneš Třebízský, Václav. *Stezkami našich dějin*. Velké Meziříčí: Fr. Bayer, 1884.
- Beneš Třebízský, Václav. Svoji k svému. In: *Obzor*, 1882, č. 3, s. 37–41.
- Beneš Třebízský, Václav. Tomáš Dentulín. In: *Kalendář Ústřední Matice školské*, 1885, s. 112–127.

Beneš Třebízský, Václav. *Trnová koruna: historický obraz z třicetileté války; Pan Odolan Pětipeský: historická pověst z dob třicetileté války a vojen Tureckých*. Praha: Nákladem Dědictví Svatojánského, 1881.

Beneš Třebízský, Václav. Tryzna bělohorská. In: *Světazor*, 1873, č. 44, s. 517–519; č. 45, s. 529–531.

Beneš Třebízský, Václav. Zakletec. In: *Z různých dob* 7. Praha: B. Kočí, 1923 (1881), s. 136–143.

Beneš Třebízský, Václav. Z dávných i nedávných časů VI.: Z drážďanského muzea historického. In: *Z různých dob* 4. Praha: F. Topič, 1907 (1884), s. 125–130.

Beneš Třebízský, Václav. Z dávných i nedávných časů VIII.: V královské knihovně drážďanské. In: *Z různých dob* 4. Praha: F. Topič, 1907 (1884), s. 135–140.

Beneš Třebízský, Václav. Z dávných i nedávných časů XI.: Zjevení. In: *Z různých dob* 4. Praha: F. Topič, 1907 (1884), s. 155–160.

Beneš Třebízský, Václav. Ze zapomenutých pamětí. In: *Národní listy*, 1881–1882.

I., 1881, č. 304, s. 1–2.

II., 1881, č. 313, s. 1–2.

III., 1881, č. 318, s. 1.

IV., 1882, č. 2, s. 1–2.

V., 1882, č. 5, s. 1–2.

VI., 1882, č. 13, s. 1–2.

VII., 1882, č. 32, s. 1–2.

VIII., 1882, č. 36, s. 1–2.

IX., 1882, č. 50, s. 1–2.

X., 1882, č. 64, s. 1.

XI., 1882, č. 89, s. 1–2.

XII., 1882, č. 106, s. 1

XIII., 1882, č. 135, s. 1.

XIV., 1882, č. 148, s. 1.

XV., 1882, č. 157, s. 1.

XVI., 1882, č. 167, s. 1.

XVII. – Hrabě Trautmannsdorf,⁴⁰ 1882, č. 238, s. 1.

XVIII. – Jak utíkali ze statků, 1882, č. 230, s. 1.

XIX. – Anno třináct, 1882, č. 179, s. 1–2.

XX. – Rychtář z roku třináct, 1882, č. 222, s. 1.

Beneš Třebízský, Václav. Ze zelených lancochů poslední. In: *Obzor*, 1873, č. 14, s. 221–227.

Beneš Třebízský, Václav. Z farních archivů. In: *Lumír*, 1883.

Otec Marcelín, 1883, č. 1, s. 11–12; č. 2, s. 22–24.

V Kábovině, 1883, č. 7, s. 97–101.

Numismatik, 1883, č. 14, s. 210–214.

Měli po primici, 1883, č. 19, s. 293–297.

Pro školačku, 1883, č. 31, s. 481–486.

Beneš Třebízský, Václav. Z morových let. In: *Lumír*, 1881, č. 8, s. 113–116.

6.2 ODBORNÁ LITERATURA

Braun, Josef. *Václav Beneš-Třebízský*. Praha: F. Topič, 1890.

Brožová, Věra. K tvůrčí osobitosti Václava Beneše Třebízského. Historický pramen, fikce a mýtus. In: *Posel z Budče*. Kladno: Okresní úřad Kladno et al., 1999, s. 52–55.

---

⁴⁰ Povídky zařazené do *Pobělohorských elegií* s čísly XVII., XVIII., XIX., XX. vycházely v *Národních listech* s vlastními názvy bez explicitně uvedené příslušnosti do okruhu povídek *Ze zapomenutých pamětí*. Zde se pro přehlednost držím tradičního přiřazování povídek do daného okruhu i zaběhnutého číslování, z toho důvodu nejsou poslední čtyři povídky seřazené chronologicky.

Brožová, Věra. Tradovaná paměť kraje v pojetí Václava Beneše Třebízského. In: *Slánské rozhovory 2006: Lounsko: historie, osobnosti, literatura, památky*. Slaný: Vlastivědné muzeum Slaný et al., 2007. s. 25–30.

Brožová, Věra. Wintrova próza historického dokumentu v období krize historismu na přelomu 19. a 20. století. In: *Přednášky z 53. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2010. s. 107–118.

Činátl, Kamil. *Dějiny a vyprávění*. Praha: Argo, 2011.

Čornejová, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách*. Praha: Mladá fronta, 1995.

Fidlerová A., Alena – Dittmann, Robert – Martínek, František – Voleková, Kateřina. *Dějiny češtiny*. Praha: FF UK, 2014.

Hesová, Petra – Vaněk, Václav. Bílá hora a česká literatura. In: Hesová, Petra – Vaněk, Václav, ed. „*Horo Bílá – horo kletá!*“: povídky z bělohorské doby. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2020, s. 575–595.

Hoblík, Jiří. *Proroci, jejich slova a jejich svět*. Praha: Vyšehrad, 2009.

Hýsek, Miloslav. Bílá hora v české literatuře. In: *Na Bílé hoře*. 2. vyd. Praha: Černý, 1921.

Chaline, Olivier. *Bílá hora*. Praha: Univerzita Karlova, 2013.

Janáčková, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987.

Klučina, Petr. *Třicetiletá válka: obraz doby 1618–1648*. Litomyšl: Paseka, 2002.

Koldinská, Marie. *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic: cesta intelektuála k popravišti*. Litomyšl: Paseka, 2004.

Kopecký, Milan. *K české barokní homiletice*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta, 1968.

Králík, Oldřich. Doslov. In: Beneš Třebízský, Václav. *V podvečer pětিলisté růže*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 277–294.

Kučera, Jan Pavel. *8. 11. 1620 – Bílá hora: o potracení starobylé slávy české*. Praha: Havran, 2003.

Macek, Petr. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Karolinum, 2015.

- Macura, Vladimír. *Znamení zrodu a České sny*. Praha: Academia, 2015.
- Mikulec, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- Mikulec, Jiří. *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.
- Mikulec, Jiří. *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha: Historický ústav, 1993.
- Mikulec, Jiří. Potíže s českým stavovským povstáním. In: Hesová, Petra – Vaněk, Václav, ed. „*Horo Bílá – horo kletá!*“: povídky z bělohorské doby. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2020, s. 559–573.
- Nešpor, Zdeněk. *Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2006.
- Novotný, Adolf. *Biblický slovník. Díl I., A–R*. Praha: Kalich, 1956.
- Peřina, Josef. Jedinec a dějiny v díle Aloise Jiráska a Václava Beneše Třebízského. In: *Dějiny v českém krásném písemnictví: sborník příspěvků z literárněhistorické konference ke 150. výročí narození Aloise Jiráska*. Náchod: Okresní muzeum Náchod, 2002, s. 107–113.
- Rais, Václav. *Václav Beneš Třebízský*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1885.
- Rak, Jiří. *Bývali Čechové...: české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994.
- Rychlík, Jan. Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji). In: *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2001, s. 85–93.
- Sklenář, Karel. *Obraz vlasti*. Litomyšl: Paseka, 2001.
- Stuchlý, František – Šach, Josef. *Nedokončená pouť: čtení o Václavu Beneši Třebízském*. Praha: Lidová demokracie, 1959.
- Šidák, Pavel. Vypravěčský komentář u Václava Beneše Třebízského. Sonda do autorské strategie české literatury konce 19. století. In: *Slovo a smysl*. Praha: Ústav české literatury a literární vědy FF UK v Praze, 2020 (17), č. 33, s. 17–38.
- Uhlíř, Dušan. *Černý den na Bílé hoře: 8. listopad 1620*. Brno: AVE, 1998.

7. PŘÍLOHY

Soupis bělohorských a pobělohorských povídek Václava Beneše Třebízského včetně jejich stručného obsahu. V závorkách je vždy uvedeno první vydání, které je zpravidla zároveň posledním vydáním za autorova života. Povídky jsou seřazeny tak, jak bývají tradičně řazeny v *Pobělohorských elegiích* (pátém a šestém svazku Benešových *Spisů*). Povídky z dalších svazků řadíme chronologicky podle data vydání.

Pobělohorské elegie, pořadí první:

Tryzna bělohorská (*Světazor* 1873)

Povídka začíná den po bitvě na Bílé hoře, kdy tajemná dívka Vlasta na bělohorské planině lidem vypravuje o minulém i budoucím utrpení Čechů. Následně se dějiště přesouvá. Boženka, dcera třebízského zemana Hanuše, se zamilovala do kvílického mlynáře Jetřicha. Hanuš, poctivý Čech a věrný kališník, však lásce s jinověrcem, českým bratrem, nepřál. Boženka se proto vydává za stařenou Rozkou, která žije v ústraní, aby jí pomocí lidové magie pomohla Jetřicha získat. Rozka však, jak se ukáže, byla Hanušovou první ženou. Zeman ji i s dcerou Vlastou kdysi vyhnal, protože nesdílela jeho víru. Rozka se proto chce Hanušovi pomstít. Na její popud Hanuš svolí se sňatkem, který se koná v den prvního výročí bitvy na Bílé hoře. Svatebčané a lidé z širokého okolí se sejdou na bělohorské pláni, aby uctili památku obětí loňské bitvy. Hanuš však v průběhu tryzny umírá. Brzy po něm zemře i Rozka. Boženka si vyčítá, že si za otce vykoupila svatbu, a nakonec také zemře. Jetřich odchází do exilu. Vlasta, vypovězená Hanušova dcera, dožívá v rozvalinách Děvína.

Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení (*Pamětní list Karlín* 1884)

Paní Kateřina Radecká z Radče a na Přemyšlení přišla o muže, který zemřel na následky souboje s Matyášem Thurnem, v němž hájil zájmy zemanského stavu a odmítal účast ve stavovském povstání. Ona sama pak s pomocí starého čeledína statečně ubránila celou tvrz před vojáky, rabujícími po bitvě na Bílé hoře. Beneš v závěru upozorňuje na kontrast mezi chováním zvoleného krále Fridricha Falckého, který po bitvě zbaběle uprchl z království, a hrdou zemankou, která ochránila svůj domov i čest svého stavu.

Tomáš Dentulín (*Kalendář Ústřední matice školské 1885*)

Povídka se odehrává v Žatci, v zimních měsících roku 1626. Hlavním hrdinou je odvážný měšťan, kališník Tomáš Dentulín, jenž odmítal vpustit do města španělské rejтары, ale nakonec tak na nátlak měšťanů učinil. Následně se zastal přítele Vysockého, který nechtěl konvertovat ke katolictví, a za to byl i s jeho dcerou Salomenou Španěly na oslu vyhnán z města. Oba na potupné cestě do exilu doprovázel krkavec, jenž v předešlých dnech seděl na lebce Maxmiliána Hošťálka, žateckého měšťana popraveného 21. června 1621, a upozorňoval svými skřeky město na nadcházející neštěstí.

Nevěstu za českou korunu (*Lumír 1879*)

Starého Adama Stařečka, jenž se pomátl poté, co mu zemřel syn i s rodinou, přivede k rozumu bitva na Bílé hoře. Od té doby se vzorně stará o svou jedinou vnučku Martu, kterou nechce provdat za Havla Přepejchala. Ten o ni žádá z lásky, avšak Stařečkovi vadí, že konvertoval ke katolictví a že přijal místo klecanského konšela. Na jaře 1632 prchají Sasové z Čech. Havel na Stařečkovo naléhání potopí jejich loď i s uloupenou českou korunou. Odmítne i konšelský post a slíbí, že se zřekne katolictví. Martičku přesto nezíská, neboť ve chvíli, kdy se česká koruna potápěla na dno Vltavy, umřela dívka rukou chamtivého hejtmana. Havel pohřbí nevěstu i Stařečka, který zemřel záhy po své vnučce. V roce 1648 se vrací po šestnáctileté službě ve švédském vojsku do Klecan a dozvídá se, že hejtman umíral dlouhou a strašlivou smrtí. Havla by v Klecanech pronásledovala minulost, a tak se vydal znovu do války.

Černí Španělé (*Světlozor 1880*)

Pražského měšťana Lapidara udal jeho nájemník, italský kupec, za přechovávání protestantů. Lapidar přišel o majetek, změnil si příjmení na Kamenec a stal se chudým převozníkem. Za Kamencem přijel syn Adam, který pracoval ve službách generála Valdštejna s cílem vrátit svému rodu bývalou čest. Adama okouzila Giovanella, dcera italského kupce Spadoniho, jenž připravil Kamence o postavení i dům. Zapomněl pro ni na dceru suchdolského rychtáře Adličku, která ho měla ráda. Trápily ho však výčitky svědomí. Kamenec byl natolik zklamán ze svého syna, který se přátelil s viníky otcova neštěstí, a navíc odjel bez rozloučení, že jej před Adličkou zapřel a oznámil jí, že Adam zemřel. Adličce rodiče vybrali jiného, bohatého ženicha. Mezitím se slovanští mniši v Emauzském klášteře dozvěděli, že budou nahrazeni španělskými

benediktiny, kterým se říkalo Černí Španělé. Slovanský mnich Atanáš, Kamencův přítel, se začal obávat o budoucnost kláštera. Jako jediný ze slovanských mnichů se veřejně postavil proti převzetí kláštera Černými Španěly. Nakonec proto skončil jako žebrák. Kamenec se utopil. Oba muži toužili nalézt zašlou slávu českého království. Při švédském obléhání Prahy v roce 1648 byl Adam Kamenec zraněn, v klášteře mu však odmítli pomoci, protože ho považovali za švédského zvěda, a tak vykrvácel. Konečně i Adlička byla se svým mužem nešťastná.

Gothardův dolík (*Světozor* 1874)

V této povídce vychází Beneš z pověstí opředených kolem úžlabiny nazývané Gothardův dolík nedaleko Panenského Týnce. V dolíku žil tajuplný stařec Gothard. Ve starém dubu měl uložený meč, jediný doklad bývalého řemesla. Šlo o kata Jana Mydláře, který se zde vyrovnával se svým údělem. Sám sebe vnímal jako nástroj utrpení českého lidu, neboť v roce 1621 prováděl popravu sedmadvaceti českých pánů. Od té doby chtěl konáním dobra uklidnit své svědomí. V roce 1639 vyzval lid, aby v údolí přečkal drancování švédskými vojsky. Když si oblékl starý katovský oděv, vyplašil Švédy a ochránil tak Panenský Týnec před dobytím. V závěru povídky umíral, lidé jej poznali, ale odpustili mu.

Děti Dalekarlie (*Světozor* 1876)

Příběh se odehrává ve švédském táboře u Klecan v květnu roku 1639. Vojáci na Banerův příkaz rabovali v okolí. Praporek Nilsen se však vzepřel rozkazu, když nesouhlasil se zásahem vůči zemanovi, kterého Švédové podezřívali ze špehování. Při pohledu na utrpení starého muže a jeho dcery si totiž Nilsen vzpomněl na historii rodné Dalekarlie, jež zažívala podobné hrůzy v dobách nucených konverzí k luteránství. Banér nato nechal starce i Nilsena popravit, a navíc poslal Dalekarliány do první bojové linie. Všichni při obléhání Prahy zemřeli. Obávaný generál choval vůči Dalekarliánům zášť i proto, že jej kdysi Nilsenova matka odmítla. Povídka končí Banerovým odjezdem z Klecan, které nechal vypálit. Dcera popraveného bude Banéra všude doprovázet jako věčné memento jeho činů.

Dokonáno jest (*Lumír* 1880)

Do Vyšeboh přišel v roce 1641 mladý jezuita František, aby upevňoval katolickou víru tamních obyvatel. Setkání s venkovským lidem v něm vyvolalo rozčarování, protože během římských studií nikdy neslyšel o utrpení Čechů ani o jejich laskavé povaze, které nyní poznal. František se shledává i se strýcem Zacharem, který na synovce zanevřel, protože se odloučil od vlasti a rodiny. Zachar neměl rád jezuity, kteří se kdysi nezastali jeho rodiny, když byla obviněna ze špehování. František pomůže rodině sedláka Javora, jenž měl být zatčen pro uchovávání zakázaných knih a pro styky s protestanty, emigrovat do Saska. Následně se vzdává jezuitského roucha a rozhodne se trpět s exulanty. Javor Františkovi přesto nedůvěřoval. Jeho schovanka Běla v něm naopak našla zalíbení. František se nakonec přidává k vojsku generála Torstensonna, aby pomohl osvobodit trpící exulanty. Svěří se generálovi se svým životním příběhem, i s tím, že v Římě zapomněl na rodnou zemi a až díky setkání s venkovskými lidmi prozřel. S rokem 1643 vzrostla exulantům naděje, že se díky švédskému vojsku vrátí do vlasti. Javor byl ale těžce nemocný, jeho žena zemřela. Exulanti doprovázení Švédy se na hranicích střetnuli s císařskými. V hrdinném boji postavili i vozové hradby. Javor ale zemřel i s dcerou Jaruškou a schovankou Bělou, o níž se zjistilo, že je Františkovou sestrou. Bitvy se zúčastnil i starý Zachar, kterého z Vyšeboh vyhnali. Nakonec se s Františkem usmířil. Povídka nicméně ústí v poznání nemožnosti změnit těžký úděl exulantů.

Pobělohorské elegie, pořadí druhé:

Levohradecká povídka (*Malice lidu* 1882)

Zeman Větrovec, někdejší spolubojovník Kryštofa Haranta, se vrátil do rodného statku na Levém Hradci. Přivedl s sebou děvčátko Jiříčku, dceru Jiřího Haranta (bratr Kryštofa Haranta), který i se svou ženou zahynul v exilu. Větrovec zachraňuje staročeské urny a přiměje i své sousedy, aby dávným předkům projevovali náležitou úctu. Když se o jeho zálibě dozví jezuitský učenec Moret, vydal se spolu se svým pomocníkem, mladým Bohuslavem Balbínem archeologické nálezy přezkoumat. Větrovcova činnost se znelíbí vedení pražské jezuitské koleje, protože v ní spatřovalo nebezpečí odklonu k pohanství. Větrovec byl proto poslán do vyhnanství, Jiříčka nešťastnou náhodou zabita a statek vypálen. Mezitím se Hanuš Harant, syn Kryštofa Haranta, na Větrovcovo naléhání, rozhodl pomstít svého popraveného otce, na jehož památku během služby v císařském vojsku zapomněl. Větrovec se v zahraničí připojil ke švédskému vojsku. Hanuš Harant zemřel v boji, když se mu několikrát podařilo zapříčinit

porážku císařského vojska, v němž zůstal jako skrytý protivník. Větrovec se po válce vrací domů a po elegickém rozhovoru s Balbínem o osudech české země umírá. Balbín pak pokračoval v archeologických výzkumech na Levém Hradci a snažil se v jeho obyvatelích udržovat národní uvědomění.

Z farních archivů (*Lumír* 1883)

I. Otec Marcelín

Ve dvacátých letech 17. století nahradil utrakvistického faráře v blíže neurčené vesnici katolický farář Marcelín, původem Polák. Marcelín se místo věřícím věnoval četbě knih natolik, až trpěl bludy. Jednou odmítl schovat dívku Blaženu, která se vracela z emigrace domů pro majetek, a protože ji považoval za čarodějnici, vydal ji císařským vojákům. Když pak promluvil se starcem Pochvalou, jenž denně vyhlížel exulanty, zda se vracejí zpět do vlasti, poprvé pocítil soucit nad tragickým osudem české země a jejích obyvatel. Podruhé pak litoval Blaženy a jejích druhů, když jej ze zámku povolali, aby z dívky vymítal d'ábla. Než však stihl na zámek dorazit, zámečníci dívku utýrali k smrti. Kde ukřývala rodinné jmění, se ale nedozvěděli. Stařec Pochvala, kterého zámečníci rovněž zatkli, prorokoval vrchnosti trest za jejich skutky. Marcelín zapsal zprávu o dívčině smrti do matriky a odešel neznámo kam.

II. V Kábovině

Během válek probíhajících za vlády Marie Terezie se lidé schovávali v úžlabině Kábovině nedaleko Klecan. Útěchu jim poskytoval farář Jinoška. Mezi utečenci byl i stařec s vnučkou Katruší. O tu jevil zájem uprchlík Kolčavka. Stařec mu ji ale nechtěl dát, protože Kolčavka se nechoval jako věrný Čech. Zhrzený Kolčavka poštvál na utečence vojáky, pod nimiž se však prolomil led. Katruše se provdala za Prokopa z Podlesí, spravedlivého muže a dobrého Čecha. Kolčavku našli brzy mrtvého. Farář Jinoška nato vyzval lid, aby nedával své děti do ciziny a aby v nich pěstoval národní hrdost, jinak by mohly dopadnout jako Kolčavka, který se zřekl rodné země a dělal špeha francouzským vojákům.

III. Numismatik

Farář Leskovec se trápil nad neblahým osudem českých zemí. Se svou matkou se ujal opuštěné sirotky Jiříčky, jejíž rodiče zahynuli při poddanském povstání, jehož byli strůjci. Když dívka dospěla, násilím ji odvedl zámecký hejtman jejího bývalého pána hraběte z Mirandoly. Leskovec se užíral výčitkami a stýskalo se mu po Jiříčce i po zemřelé matce. Nakonec musel odejít do kláštera. Zasloužil se o rozkvět tamější knihovny a numismatické sbírky. Během pouti zavítal do kláštera zámecký hejtman a nečekaně se tam objevila i ztrápená Jiříčka. Leskovec hejtmana osočil ze zničení dvou lidských životů – svého a Jiříččina. Nato zešílel a zemřel. Povídka ústí v deziluzi z nespravedlivého postavení poddaných, kteří jsou plně v moci vrchnosti.

IV. Měli po primici

Vypravěč si v úvodu stýská nad úpadkem českých far po bitvě na Bílé hoře. Připomíná faráře Skřivanec, který působil na květnické fary v průběhu osmnáctého století. Skřivanec četl staré české knihy a vedl lid k národní hrdosti. O roli českého kněze ve společnosti chtěl hovořit na primici Jarolíma Pokory. Vzdělaný a rozumný hoch však den před slavností zemřel. Rod Pokorů byl totiž prokletý, protože během třicetileté války se starý Pokora neprávem obohatil cennostmi ze zpustlé fary. Starý Pokora po Jarolímově smrti odešel do Říma a vstoupil do řádu. Nicméně tušil, že ani pokáním svou rodinu trestu nezbaví.

V. Pro školačku

V předvánočním čase se měla Jiříčka Lipovcová z Duběnic, ač nerada, vdát na otcovo přání za mladého Skuhrovce. Farář Utěšil se za Jiříčku přimlouval, radil jejímu otci, aby nehleděl na bohatství Skuhrovceva gruntu, aby neposílal dceru mezi chamtivé lidi. Skuhrovec byl navíc obviněn ze spolčování z francouzskými paliči. Lipovcovi ale na farářova slova nedali. Nešťastná Jiříčka umrzla v sadě. Farář zemřel tentýž den cestou k na smrt nemocnému starému Skuhrovci. Skuhrovcův statek jako by byl od té doby proklet. Jeho obyvatelé podlehli moru, pole i stromy přestaly plodit.

Z morových let (*Lumír* 1881)

Příběh začíná obrazem tísnivé atmosféry morové epidemie v roce 1689. Levohradecký hrobník Padevít ukryl před biřícímu muži, jenž se vydával za potomka Rožmberků. Nakonec se však ukázalo, že šlo o chamtivého paliče ve francouzských službách, kvůli němuž před lety spáchala sebevraždu dcera místního zemana Eva. Padevít se rozhodl ji pomstít a shodil muže ze skály. Informoval o tom umírajícího zemana, který poradil Padevítovi, aby hledal kosti knížete Bořivoje. Až je najde, nastanou prý v českých zemích lepší časy. Padevít mu to slíbil. Zároveň se svěřil zemanovi, že přestane věřit legendám o Rožmbercích.

Kostelík sv. Blažeje (*Blahověst* 1875)

Povídka se odehrává v delším časovém úseku ve druhé polovině 17. století v okolí Pacova u Panenského Týnce. Pacovský mlynář odmítl provdat dceru Blaženku za bývalého důstojníka švédské armády Adama Sokola z Moru, který v roce 1648 uchránil mlýn před rabujícím vojskem. Mlynář totiž nechtěl mít problémy kvůli Sokolově bratrské víře. Pro svou dceru našel bohatého ženicha, cizince, nového pána na Slavětínském panství, které kdysi patřilo Sokolům. Adam se od jistého Protivy dozvěděl, že mlynář kdysi nechal jeho syna odvést na vojnu, na vesnici poslal Švédy a jeptiškám ukradl poklad, za který postavil kostelík sv. Blažeje. Na Blaženině svatbě s Papazonim byl Protiva zatčen, protože chtěl kostel i s mlynářem vyhodit do povětří, a poté popraven. Papazoni také zemřel, snad rukou Adama Sokola. Blaženka našla klid v klášteře, její bratr Blažej, řeholník, zase v chýšce vedle kostelíka sv. Blažeje, kde se modlil za svého otce. Mlynář se na smrtelné posteli kál a prosil boha o odpuštění. Pacov byl devastován morem, ale také paliči, kteří na Adamův příkaz srovnali mlýn se zemí. Kostelík pravidelně ožíval svatoblažejskou poutí.

Mezi proradci (*Ruch* 1884)

V červnu roku 1689 přišel do Čech s císařskými vojáky také exulant Mates Krahulík a jeho chráněnc Daniel Labutín, potomek Švamberků, kteří zahynuli v exilu. Vojáci přenocovali v týnecké hospodě, která kdysi patřila Krahulíkovým. Jejich německý čeledín je však udal pro přechovávání emigrantů. Krahulíkovi byli vyhoštěni a čeledín získal hospodu. Tu však Krahulík s Danielem tajně podpálili. V Praze pak Krahulík prováděl Daniela po místech spjatých s českými dějinami. Na noční schůzce v jednom ze sklepů pražských domů se

ukázalo, že oba patří mezi paliče najaté francouzským králem. Jejich úkolem bylo podpálit významná místa v Praze a další města po celých Čechách. Zatímco ostatní paliči byli motivováni ziskem důstojnické hodnosti, Krahulík s Danielem usilovali hlavně o pomstu svých rodin. Krahulík ukázal Danielovi dům, který býval majetkem Švamberků. Gabriela, dcera nového majitele, která soucítila s exulanty, poznala v Danielovi díky obrazu potomka bývalých vlastníků. Krahulíka trápily výčitky svědomí a postupně dospěl k názoru, že Praha nesmí shořet. Naopak musí zůstat jako memento někdejší české slávy. Když pak paliči zakládali požáry, Krahulík varoval lid. Protože ale nosil stejnou uniformu jako ostatní paliči, lidé ho ukamenovali. Gabriele s Danielem se podařilo z Prahy utéci. Doufali, že v lásce najdou nový smysl života.

Ze zapomenutých pamětí (*Národní listy* 1881–1882)

I.

Vypravěč nostalgicky popsal, jak se změnil idylický život na českých tvrzích a statcích po bitvě na Bílé hoře. Svěřil se, že rád prochází staré rodové kroniky. Zápisy v nich ho inspirovaly k napsání tohoto cyklu povídek. V první povídce naznačil příběh radovésického písmáka Poděhuda, kterému vojáci v roce 1623 roztrhali rodinnou kroniku a on na následky šoku zemřel.

II.

Manželům žijícím u řeky Oharky se vrátil syn z bitvy na Bílé hoře. Byl však raněný a záhy zemřel. Zdrcený otec ihned prorokoval konec české slávy. Údaje o synově osudu zapsal do rodinné kroniky.

III.

Dva dlouho rozhádaní sousedé, zeman Tahaňský a Rabelák, se usmířili, až když se ocitli ve stejné trýznivé situaci. Po bitvě na Bílé hoře totiž museli opustit rodnou zemi.

IV.

Kvílický zvon vždy vypravěči připomněl osud pana Odolana Pětipeského, jenž nechal zvon ulít z kovů, které mu zbyly poté, co se rozhodl skoncovat se zrádnou alchymií. Vypravěč hořce dodává, že Pětipejsek, jak se zvonu lidově říkalo, zvonil po Bílé hoře exulantům na cestu z vlasti.

V.

Václav Pětipeský se vracel z vojenského tažení domů. Když však zjistil, že se jeho žena znovu vdává, leknutím spadl ze srázu a zabil se. Jakmile se to manželka dozvěděla, dala se ihned na pokání. Dary, které věnovala kostelu v Ovčárech, však přišly po bitvě na Bílé hoře vniveč.

VI.

Hrabě Papazoni Mirandola, nový majitel slavětínského panství, hledal schovaný poklad, jenž na zámku zanechali členové rodu Sokolů z Moru, kteří museli jako nekatolíci odejít po bělohorské bitvě do exilu. Papazoni poklad našel, avšak brzy na svou hamižnost doplatil, když zemřel blíž nespecifikovanou strašlivou smrtí.

VII.

Vypravěč připomněl svou návštěvu jakéhosi kláštera, v němž jej upoutal obraz jeho zakladatele-cizince. Vypravěč na základě fiktivního dialogu mezi zakladatelem a malířem charakterizoval zakladatele kláštera jako sobeckého a neempatického člověka, který se nezajímal o dění v české zemi. Malíř nicméně vzpomínal na to, že dokázal jeho svědomí nahlodat.

VIII.

Vypravěč vylíčil těžkou životní situaci nekatolíků z Podlesí, kteří se po bitvě na Bílé hoře museli odebrat do exilu. Císařský komisař je při odchodu upozornil, že promeškali lhůtu na opuštění země. Odvážná Rafaelka se vyhnanců zastala, a tak je komisař nepotrestal. Zajal Rafaelku, která však dokázala odvést jeho pozornost vyprávěním biblických příběhů natolik že komisař spadl ze srázu. Rafaelka se vrátila za exulanty a sdílela s nimi jejich osud.

IX.

V roce 1550 se v Klecanech obměnila vrchnost. Nový pán Kašpar z Prošovic se ke svým poddaným choval bezohledně. Toho roku byla špatná úroda. Kašpar obvinil starce Kambala z toho, že mu uřknul pole. Kambalova vina se nicméně na výsledku v Praze neprokázala.

X.

Autor se zde vrátil k tématu hrabivosti cizí vrchnosti v druhé polovině 17. století. Klecanský pán Filip Ferdinand Lodron slyšel pověst o levohradecké zlaté kvočně a ihned po ní zatoužil. Místo zlaté slepice však chytil sovu, a místo bohatství si tak vysloužil posměch.

XI.

Klecanský pán Václav Sylvestr Smrčka z Minichova z českého rodu se nechal navnadit na možnost získat zlaté rouno. Přítel, Španěl, mu je měl za peníze obstarat. Nakonec se však ukázalo, že za Smrčkův obnos najímal francouzské paliče. Smrčka tak musel klecanské panství prodat, aby nezůstal bez prostředků.

XII.

Hrabě Martinic hrával s generálem Bredym šachy o jednotlivá panství. Generál prohrál Doksy, i tak si z nich však podle domluvy dál mohl vybírat muže do vojska. Doksanští se tak úlevy nedočkali. Na základě tohoto příběhu líčí vypravěč cynický vztah vrchnosti vůči poddaným v první polovině 18. století.

XIII.

Roztocký sedlák táhnul v roce 1775 se svými druhy vyzbrojenými po vzoru vojevůdce Žižky do Prahy za císařem Josefem II. s prosbou o pomoc. Dohnala je k tomu tíživá robota na lichtenštejnském panství. Josef II. se o selské výpravě dozvěděl ve chvíli, kdy už byl roztocký sedlák na příkaz šlechticů popraven. Císař nato vypověděl tyto šlechtice k Černému moři. Celé jejich rody byly navíc postiženy kletbou. Povídka opět akcentuje kruté zacházení vrchnosti s poddanými.

XIV.

Měšťan Semeneček musel po bitvě na Bílé hoře odejít do exilu. Během pravidelných tajných výprav do svého bývalého bydliště pozoroval proměnu města a jeho obyvatel i poměrů v celé zemi. Nejhůře podle něj nebylo za Banérových vpádů, nýbrž po třicetileté válce, kdy se Češi začali klanět cizí šlechtě a kdy přestali být hrdí na svou mateřštinu. Starcova smrt a výměna zvonu za zvon s německým nápisem představuje v povídce symbol této společenské transformace.

XV.

V roce 1680 pronásledovali piccolominiští dragouni v čele s nenáviděným Španělem Alvarezem strůjce selských rebelií. Na vrchu Řivnáči je chytili. V lidové slovesnosti se tradovalo, že jeden ze zajatců vyslovil kletbu, a nato Alvarez na místě zkameněl.

XVI.

Hrabě se rozhodl odstranit zvony pojmenované po českých svätcích – Václavovi, Vojtěchovi, Prokopovi, protože nápisy, které na nich stály, mu připomínaly hříchy, jimiž se zpronevěřil rodné zemi. Lidé si nad jeho rozhodnutím zoufali. Jakýsi muž proto hraběte proklel a jeho kletba se brzy vyplnila: Na sv. Václava zemřel hraběcí syn, na sv. Vojtěcha hraběcí žena, na sv. Prokopa hrabě sám.

XVII. (v *Národních listech* s názvem Hrabě Trautmannsdorf)

V roce 1654 prodal kníže Popel z Lobkovic Klecany hraběti z Trautmannsdorfu. On i jeho syn Adam neměli slitování s vracejícími se exulanty. Nový domov tak těmto navrátilcům poskytl v Moráni ženu, která si říkala Smrt. Byla to vdova po někdejším máslovickém zemanovi, jehož život měl na svědomí starý hrabě Trautmannsdorf. Trautmannsdorfa nakonec stihl trest v podobě synovy nemoci.

XVIII. (v *Národních listech* s názvem Jak utíkali ze statků)

V povídce autor vylíčil úpadek vesnic v 17. a 18. století. Do opuštěného statku vrchnost dosadila nového majitele. Ten však uvěřil výměnkáři, že je grunt zakletý, a raději z něj odešel. Další dosazený hospodář starcova slova nebral vážně. Prozřel, až když mu žena a děti zemřely hladem.

XIX. (v *Národních listech* s názvem Anno třináct)

I v této povídce, odehrávající se v roce 1813, vylíčil autor dlouhodobý úpadek vesnic a lhostejnost vrchnosti vůči poddaným. Starého Charváta, bývalého vojáka, zajali Prusové, protože se jim postavil, když chtěli ve vsi rabovat. Nicméně vyvázl, neboť se ho ujali Rusové. S jejich vojskem potom bojoval proti Napoleonovi a vysloužil si pocty. Po dvou letech se tak Charvát do vsi vrátil sice bez ruky, zato s šavlí a pláštěm. Vrchnost mu však šavli odebrala. Tím vzala Charvátovi i dalším obyvatelům vesnice hrdost. Nato Charvát zemřel.

XX. (v *Národních listech* s názvem Rychtář z roku třináct)

Vypravěč vzpomínal na bývalého třebízského rychtáře, který se nebál v roce 1813 postavit Prusům, když chtěli po vesničanech uprostřed žní vozy kvůli válečným účelům. Rychtář za pomoci ruských vojáků, které vypravěč charakterizoval jako české bratry, Prusy z vesnice vyhnal. V povídce šlo autorovi o zachycení povýšeného chování vrchnosti vůči sedlákům a odvahy některých z nich takovému stavu věci čelit.

Ostatní:

Pan Odolan Pětipeský: historická pověst z dob třicetileté války a vojen tureckých
(*Blahověst* 1873, knižně 1881)

V této povídce Beneš propojil dva klíčové vojenské konflikty 17. století – třicetiletou válku a válku s Turky. Exulant Odolan Pětipeský se připojil ke švédskému vojsku, s nímž se v bojích třicetileté války dostal až do rodných Neprobylic. Poté, co spatřil ruiny bývalého rodinného panství a vyslechl stížnosti starého Podpěry na krutosti Švédů, ale z vojska odešel. S Podpěrou, kterému Švédové zabili celou rodinu, odejel bojovat do Uher proti Turkům, oba však padli do

zajetí. Podpěra zemřel. Odolanovi pomohla z vězení dcera jagerského agy Alejma, tajná křesťanka. Pak se vrátil do vlasti, kde se stal svědkem nových trápení místních obyvatel, především moru. Po brzké Odolanově smrti byla pouta, ve kterých strávil roky v tureckém zajetí, zavěšena v kostele Panny Marie v Tuřanech, neboť právě k Panně Marii Tuřanské se ve vězení modlil.

Na slánských stínadlech (*Lumír* 1877)

Slánský kat Mistopol a jeho schovanka Helena byli v roce 1648 radními obviněni z napomáhání exulantům. Mistopol totiž na Kaplířův popud v roce 1642 tajně popravil zrádce protestantského vojska. Helena zase byla dcerou Ctibora Žďárského, protestantského zemana, který zemřel cestou do emigrace. Před trestem oba odsouzené zachránil exulant Pavel Kaplíř ze Sulevic, který přijel do Čech se švédským generálem Königsmarkem. Poté, co Švédové s císařem uzavřeli příměří v neprospěch protestantů, odjeli Kaplíř se svým vojskem, Mistopolem i Helenou navždy z Čech. Helena na cestě zemřela.

Očista: historická povídka z let protivenství českého národa (*Zábavná bibliotéka* 1877)

Zatímco se Jiřík Hrobčický z Pálče v zimě roku 1619 účastnil kalvínské mše a oslav na počest nového českého krále Fridricha Falckého, jeho žena Alžběta doma umírala. Připomínala dětem, aby se nikdy nezřekli její katolické víry. Jiřík však brzy zapomněl na svůj slib, který dal kdysi své snoubence, že, ač je sám luterán, děti vychová v matčině víře. Dceru Otilku zasnoubil s luteránem Fridrichem Doupovcem, ačkoliv byla zamilovaná do katolíka Jaroslava Zajíce z Hazmburka. Jaroslav se poté, co byl jako nápadník odmítnut, přidal k císařskému vojsku. Hrobčický bojoval za české stavy. Když Jaroslav během války přijel do Pálče, byli s Otilkou oddáni. Nemocná Otilka však brzy zemřela. Po bitvě na Bílé hoře je Hrobčickému zkonfiskován majetek, a navíc se musí se synem vystěhovat ze země. Rozhoduje se, že se bude kát za to, že se přidal ke kalvinistům a že zradil svou ženu. Se synem Zdeňkem, kterého se v exilu v Bavorsku zmocnili císařští, se shledává v polské Čenstochové. Na tomto poutním místě pocítí, že je mu odpuštěno. Jeho syn Zdeněk zde působí jako mnich. Nešťastný Jaroslav Zajíc umírá v bojích.

Trnová koruna: historický obraz z třicetileté války (*Blahověst* 1879, knižně 1881)

V pluku zelených lancochů, českých vojáků ve službách Albrechta z Valdštejna, byl i Slavík Damián, syn staroboleslavského měšťana. Staroboleslavští muži se nechávali do pluku naverbovat, aby získali zpět Palladium země české, které bylo odcizeno Sasy z baziliky Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi. Valdštejnovi vojáci uchrání před cikány Andělku, dceru jednoho ze strůjců stavovského povstání Smiřického a sestry zemana Podubce. Podubec svou sestru kdysi vyhnal, protože si vzala nekatolíka Smiřického. Ta pak zemřela. Její dcery Andělky se ujali Podubcovi. Podubce však tížilo svědomí, a tak Andělku vyštval z domu, aby zahladil nepříjemné vzpomínky. Andělka se jde za Podubce modlit do Staré Boleslavi. Na zpáteční cestě je přepadena cikány. Ve Valdštejnově vojsku se potom sblíží s Damiánem Slavíkem. Ten je během jedné bitvy raněn a Andělka je unesena saskými vojáky. Ujímá se jí jeden z nich, Čech Jiřinec. Andělka však k němu cítí odpor, protože nechápe, jak může bojovat na straně těch, co ukradli staroboleslavské Palladium. Jakmile se Andělce naskytla příležitost, ukradne Palladium a uteče z tábora. Jiřinec, který ji doprovází, jí však poté, co jej odmítne, Palladium ukradne. Andělka nachází útočiště u lužického faráře. Záhy se na faře objeví i Podubec, který bloudí světem, aby uklidnil své svědomí. To se mu podaří až v Andělčině náručí, v němž umírá. Když do obce zavítá Valdštejn, odvezl Andělku, která mu připomíná příkoří, jehož se měl dopustit na jejím otci. Damián, který odjel coby posel, se vrátil, aby získal zpět Andělku. Po roztržce s Valdštejnem společně utečou do Bavorska. Potkávají Jiřince, který jim prozradil, kam ukryl Palladium. Valdštejn následně na lancochy zanevře a zruší jejich pluk. Andělka však přinesla do Staré Boleslavi zpět ztracené Palladium. Damián s lancochy zůstávají v zahraničí, aby neztratili svou vojenskou čest. V bitvě se pak zaslouží o vítězství císařských za cenu vlastních životů. Jako svědek přežije jediný z nich – dudák Krakule.

Dcera pana purkrabího (*Světlozor* 1881)

Po bitvě na Bílé hoře byl na hrad Karlštejn dosazen purkrabí Blasius Sektator, který se k významné památce českých dějin choval s opovržením a který se obklopoval cizinci. Blasiovi synové sloužili ve Valdštejnově vojsku. Přijeli na Karlštejn, aby domluvili sňatek své sestry Křišťanky s Butlerem. Křišťanka se přátelsky stýkala s bývalým líteňským manem Žulovcem, který byl po bitvě na Bílé hoře vyhoštěn. Cestou do exilu mu však zemřela žena i dcery, a tak se vrátil pod rodný Karlštejn a vydával se za košíkáře. Když přijel za Žulovcem syn Bohuš, který sloužil ve švédském vojsku, jeho otec byl již mrtvý. Křišťančini bratři Bohuše chytli,

nechali ho zavřít do vězení a následně byl navzdory Křišť'ančíným přimluvám popraven. Osud však věznilům přichystal krutou pomstu. Blasiovi, jeho synům a Butlerovi, který přijel na námluvy, vyklubal ve spánku havran oči. Muži pak do sebe po probuzení zmateně bodali v domnění, že na ně útočí Švédové. Všichni čtyři zemřeli. Křišť'anka se provdala za exulanta Svatíka z Citolib a odešla s ním do Lužice.

Zakletec (*Zábavná bibliotéka* 1881)

V této povídce autor zachytil utrpení moravských lidí během třicetileté války. Jaroš se spolu s dalšími Valachy přidal ke švédskému vojsku, aby pomstil smrt otce a matky, kteří zahynuli rukou císařských vojáků. Jeden z Valachů, mstivý Kovář, však navedl Švédy k útoku na údajnou nepřátelskou vesnici Lobodice. Během rabování umírá tamější rychtář i s dcerou, Jarošovou nevěstou. Jaroš chce Lobodice zachránit, a proto se s prosbou o pomoc obrací na císařské vojáky. Ti však čekají, až Švédové vesnici vyrabují, a teprve potom je přepadnou. Zmocní se tak lupu bez práce. Jaroš se po zbytek života toulá po Moravě a označuje se za „zaklece“, protože ho tíží svědomí. Vyčítá si, že se do vojenského konfliktu zapojil, a samozřejmě i to, že zradil své Valachy, když je udal císařským. Rodiče nepomstil a přišel o milovanou dívku.

Svoji k svému: pohádka ze života minulého (*Obzor* 1882)

Raněného vojáka Cyrila, který bojoval v císařském vojsku proti Švédům, se ujali Radobýlovi z Květnice. Cyril jim vyprávěl o své lásce k rodné Moravě. Když se občerstvil, odejel chránit Moravu před Švédy. Posléze sám pomohl v bitvě nepřátelskému vojákovi a přesvědčil své rodiče, aby se ho ujali. S překvapením zjistili, že se jedná o Jaroslava Radobýla, syna Radobýlových, kteří pomohli Cyrilovi. Jaroslav Moravanům popisoval krásy Čech. Nakonec se připravovaly dvě svatby – svatba Jaroslava s Helenou a Cyrila s Vojtěškou, Jaroslavovou sestrou. Vzájemnou pomoc i sňatky odůvodnili protagonisté heslem „svoji k svému“, které v povídce symbolizovalo vzájemné přátelství a jednotu mezi Čechy, Moravany, ale i Slezany a Slováky. Autor v závěru povídky vyzval čtenáře, aby na tuto sounáležitost nezapomínali.

Pokoj lidem dobré vůle? (*Vánoční album* 1882)

Kratičká štědrovečerní povídka, napsaná pro Dörflovo *Vánoční album*, se odehrává v blíže nespecifikovaném čase během třicetileté války. Syn karlštejského purkrabího si dělal zálsuk na Madličku, dceru starého poctivého Čecha Pelhřima. Ten ji však nechtěl provdat za přistěhovalce. Purkrabí se synem využili k pomstě císařské mandáty, jimiž donutili Madličku s otcem k emigraci přímo na Štědrý den. Zatímco se lidé ukrytí v chalupách v těžkém období alespoň v tuto noc těšili z útěchy, již spatřovali v narození Páně, Madlička i její otec za zvuků štědrovečerních zvonů v závějích umírali. Ubohé zmrzlé našel vracející se Madliččin bratr Prokop, o němž si otec myslel, že na svou rodinu během vojenské služby ve světě zapomněl. Morální apel je obsažen v teskném paradoxu, že ačkoliv by lidé dobré vůle měli žít o vánočních svátcích v pokoji, ne vždy tomu tak bylo a je.

Bílé panny (*Zábavné listy* 1883)

V roce 1639 přebývala Banérova manželka s malým synem v Litoměřicích. Jeptišky z doksanského kláštera oděné v bílém rouchu, a proto přezdíváné bílé panny, k ní přišly s vánočním přáním. Jedna z nich, Vojtěška Sekyrkovna ze Sedčic, se při té příležitosti náhodou shledala s Bedřichem Doupovcem, exulantem sloužícím ve švédském vojsku, kterého zapřela, i když si jej měla kdysi z lásky brát. Po masopustu přijel Banér s úmyslem zapálit Litoměřice, aby je nemusel vydat císařským. Od svého záměru upustil až na přímluvu bílé panny Vojtěšky, která tak zachránila město před zkázou. Švédové odjeli a s nimi i zklamaný Bedřich Doupovec. Vojtěška se totiž odmítla vzdát duchovního života a brzy nato zemřela. Tuto kratičkou povídku opřel Beneš o pověst z Litoměřicka a o zápis v doksanské klášterní kronice.

Kapitola ze slánských pamětí (*Pamětní list Svity* 1883)

V říjnu roku 1619 vítali ve Slaném nového krále Fridricha Falckého. V tentýž den měla dcera slánského radního Ludmila zasnuby s královským dvořanem z Falce. Jediný z obyvatel města, který si toho dne dělal starosti, byl slánský děkan Kašpar Artopaeus, který tuší, že radost brzy vystřídá trápení. Po bitvě na Bílé hoře a staroměstské exekuci ovládne měšťany strach o budoucnost. Reformační komisař Michna chtěl nechat uvěznit i nového slánského děkana Jana Raupilia. Díky Ludmile, která za něj prosila, mu byl nakonec snížen trest na vyhnanství. Michna se chtěl s Ludmilou, jejíž muž uprchl ze země, oženit. Ta jej odmítla.

Kašpar Zdeněk Kaplír ze Sulevic (*Pečírkův kalendář* 1883, knižně 1884)

Kašpar Zdeněk Kaplír ze Sulevic, tajný rada císaře Leopolda I. a vnuk popraveného Kaplíře, se musel potýkat s nedůvěrou dvořanů. Ti jej podezřívali z toho, že je tajným evangelíkem a že stojí za selskými rebeliemi v Čechách. Leopold I. mu však byl nakloněn. Nenamítal nic proti tomu, že se Kaplír ujal synovce Zikmunda, který trpěl v exilu a nakonec se rozhodl, že konvertuje ke katolictví. Kaplír dobře odhadne hrozící turecké nebezpečí. On, jeho synovec Zikmund i svěřenec Přech, venkovský mladík, jehož rodiče zemřeli při poddanském povstání, se zaslouží o ochranu Vídně. Vypravěč připomíná, že na obraně Vídně se významně podílely slovanské národy – české pluky a pluky polského krále Jana Sobieského. Povídka končí dvěma svatbami. Přech se žení s českou dívkou, slovenský mladík Štefan, který bojoval v polských řadách, s Haničkou, dcerou slovenského bači.

Plzeňští a Rokycanští (*Švanda dudák* 1883)

Děj povídky se vztahuje k dávné nevraživosti mezi katolickou Plzní a utrakvistickými Rokycany. Poté, co byla Plzeň na podzim roku 1618 dobytá stavovským vojskem generála Mannsfelda, se Rokycanští radovali a slavnostně si odnášeli plzeňskou šibenici, symbol povýšeného chování Plzeňanů. V Rokycanech tak panovalo všeobecné veselí. Městem se rozléhaly i Švandovy dudy. Radost však netrvala dlouho. Po porážení stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře, byly mimo jiné potrestány také protestantské Rokycany. Jednak trpěly důsledky rekatolizace, jednak byli do jejich městské rady dosazeni plzeňští měšťané.

Stezkami našich dějin (*Národní listy* 1883, knižně 1884)

Akademické legie

I.

První povídka z oddílu *Akademické legie* nemá název. Nebyla dokonce ani spolu s ostatními povídkami uveřejněna v *Národních listech*. Patrně se poprvé objevila až v knižním vydání o rok později. Jde o příběh z dobývání Prahy švédským vojevůdcem Banérem v roce 1639 a její obrany studentskou legií, již vedl stařec, bývalý Jeseniův student. Stařec motivoval studenty k obraně města, dával jim za vzor Žižku, Prokopa a knížete Břetislava. I písní *Kdož jsou boží bojovníci* v nich probouzel hrdou a bojovnou krev předků. Starcova vlivu na studenty a jeho

řeči o bývalé české slávě se však císařští i jezuité zalekli, a proto se jej rozhodli odstranit. Příběh vyznívá hořce, neboť vypravěč akcentoval fakt, že starcovo násilná smrt byla jedinou odměnou, které se mu dostalo od strany, za níž hájil rodné město.

II. – Student Červenka

Povídka navazující na předešlou. Studentská legie hájila Prahu tentokrát před Königsmarkovými vojsky v roce 1648. V přední studentské linii se najednou objevil čtenářům předchozího textu již známý bývalý Jeseniův student Rubricius, zvaný Červenka. Pokus o vraždu před devíti lety přežil. Nyní se opět postavil do čela českého odporu. Jeho přítomnost nebyla pochuti stejnému jezuitovi jako před lety. Poté, co studenti uhájili pravý břeh Vltavy a Švédové odtáhli, pomáhal Červenka jako vystudovaný lékař se zvládnutím morové rány. Studenti-legionáři byli za své zásluhy zbaveni poddanství, což se však Červenkovi zdálo nedostatečné. Svůj názor dal hlasitě najevo. Nato se jej jezuité za pomoci císařských zbavili definitivně. Ačkoliv byli studenti v závěrečné scéně oslavováni, oni sami se cítili poraženi. Nezbyval jim než tichý vzdor. Vypravěč vylíčil studentskou aktivitu jako obrození staré české hrdosti, které však bylo pouze dočasné.

Z dávných i nedávných časů

VI. – Z drážďanského muzea historického

Beneš se v této povídce vrátil k návštěvě drážďanského muzea. Popsal, co všechno v muzeu viděl, jak byl uchvácen jeho nádherou. Hlavním sdělením je však trpké konstatování, že v muzeu vystavovali také české exponáty z Rudolfovy sbírky uloupené Sasy v roce 1631 (Beneš zmiňoval hlavně bohatě zdobené brnění, v němž prý Zbyněk Zajíc z Hazmburka připomínal svatováclavského rytíře, a o dvou mečích po císaři Karlu IV.).

VIII. – V královské knihovně drážďanské

I v této povídce se spisovatel vrátil ke své cestě do Drážďan, tentokrát k návštěvě tamější knihovny. Sdělení je obdobné jako v textu předešlém. Beneše trápila skutečnost, že se cizinci v knihovně chlubí nejstarší českou biblí, již uloupili během saského vpádu do Čech v roce 1631. Tuto událost zpracoval formou fiktivního dialogu mezi starcem, jenž má snad být samotným

Šimonem Lomnickým z Budče, a saským vojákem. Ten, jakmile od starce uslyšel o nevyhovitelné hodnotě knihy, se jí okamžitě zmocnil. Voják měl na mysli hodnotu peněžní, stařec však duchovní. Beneš také s hořkostí připomněl zmařené naděje exulantů, vkládané v těchto časech právě do Sasů a jejich kurfiřta.

XI. – Zjevení (V *Národních listech* pod názvem *Z 8. na 9. listopadu*)

Povídka, v které Beneš vyjevil svůj vztah k Bílé hoře, v níž spatřoval symbol pokoření českého království. To se jej bytostně dotýkalo především ve výroční dny bitvy. O jednom z těchto dní se mu zjevil mladý hrabě Šlik, vůdce Moravanů, který padl spolu se svými druhy právě v bitvě na Bílé hoře. Šlik si vypravěči stěžoval, že jeho rod nemůže v hrobě spát, neboť jej rozrušuje pošpiňování jeho jména a mylný výklad bělohorských událostí (řeč je tu konkrétně o publikaci Antonína Gindelyho *Dějiny českého povstání léta 1618, 1870–1880*). Prosil klecanského kaplana, aby jako spisovatel předal světu tuto zprávu a podílel se na nápravě, což mu Beneš slíbil.

Ze zelených lancochů poslední: epilog k Trnové koruně (*Obzor* 1883)

Dudák Krakule, poslední žijící ze zelených lancochů, českých vojáků, kteří bojovali v císařském vojsku Albrechta z Valdštejna, pobýval na statku nedaleko Staré Boleslavi. Když v roce 1640 Švédové město dobyli a zapálili svatováclavský kostel, rozhodl se ho spolu se třemi selskými syny osvobodit. V bílých hábitech zaskočili Švédy, kteří v místě spjatém s českým patronem sv. Václavem trpěli vidinami, a ubili je. Poté, co císař Ferdinand III. vyslechl, kterak Krakule, s nímž se znal z bitvy u Nördlingenu, zahnal Švédy, rozhodl se ušetřit vesnici před rabováním císařskými vojáky. Nabídku, že zřídí lancošský regiment, Krakule odmítl, neboť se domníval, že by se tomu původnímu nemohl vyrovnat.

Pod Ročovem (*Velký mariánský kalendář* 1884)

V této povídce Beneš vzpomínal na pravidelnou pouť do kláštera v Dolním Ročově, které se účastnil jako malý kluk. Jednou tam spatřil dvě malé nevidomé dívky, jejichž životní příběh se pak dozvěděl od košináře. Během třicetileté války se předek děvčátek dlouho nevracel domů, ačkoliv se za něj jeho nevěsta modlila, a dokonce obětovala své zlaté vlasy ročovské Panně

Marii. Když se pak Prokop objevil, zlaté vlasy z oltáře odnesl zpátky domů, neboť v cizině zahrnul svou víru. Nato se mu zjevila bílá panna a přivolala na něj za jeho rouhání trest v podobě slepých dcer. Prokop se následně dal na pokání. Bílá panna to ocenila a slíbila, že dcery ve dvaceti letech prohlédnou. Pro výstrahu měl ale stejný osud postihnout osm generací jeho rodu.

Pro bílou labuť švamborskou (*Světozor* 1884)

Po vypuknutí stavovského povstání, přijeli do Třeboně angličtí vojáci, aby pomohli bránit město před císařskými. Neznámý stařec nesouhlasí s tím, aby kdysi slavné rožmberské panství ochraňovali cizinci. Vzburčuje proto venkovský lid, aby Třeboň bránil. Když na Třeboň císařští zaútočí, sedláci prokopají hráze rybníka a nepřítele vyplaví. Po bitvě na Bílé hoře utíká z Prahy Anna Švambergovna s dětmi. Když byla po cestě přepadena, sedláci ji zachrání, a zato jsou vpuštěni do Třeboně. Annina dcera Zuzana se sblíží se selským synem Blažejem. Stařec posílá Blažeje hledat mužského potomka Švamberků, který by rodu navrátil dřívější slávu. Mezitím Švambergovna přišla o majetek, protože se její manžel podílel na stavovském povstání. Anna s dětmi proto za doprovodu sedláků odjíždí ze země. Za hranicemi narazí na císařské vojáky, s nimiž se střetnou v krátké přestřelce. Nakonec se ukáže, že mezi císařskými byl i Annin švagr Adam ze Švamberka. Anna se rozhodne, že se přikloní na císařovu stranu, aby tak zajistila lepší budoucnost pro své děti. Stařec to považuje za zradu. Blažej na následky zranění umírá a Zuzana záhy také. Sedláci se vrací k Třeboni, kde umírají v bitvě proti císařským. Teprve tehdy se ukáže, že tajemný stařec byl rovněž Švamberk.